

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ МИНИСТРЛІГІ
MINISTRY OF AGRICULTURE OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
МИНИСТЕРСТВО СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

ҚАЗАҚ АГРАРЛЫҚ-ӨНЕРКӘСІПТІК КЕШЕНІНІҢ ЭКОНОМИКАСЫ ЖӘНЕ
АУЫЛДЫҚ АУМАҚТАРДЫ ДАМУ ТҒЫЛЫМИ-ЗЕРТТЕУ ИНСТИТУТЫ
KAZAKH RESEARCH INSTITUTE OF ECONOMY OF AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX
AND RURAL DEVELOPMENT

КАЗАХСКИЙ НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ ИНСТИТУТ ЭКОНОМИКИ
АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА И РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ

ISSN 2708-9991 (Online)
ISSN 1817-728X (Print)
DOI: 10.46666

Аграрлық нарық проблемалары

ТЕОРЕТИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМИ-ПРАКТИКАЛЫҚ ЖУРНАЛ

№ 2
СӘУІР – МАУСЫМ

Problems of AgriMarket

THEORETICAL AND SCIENTIFIC-PRACTICAL JOURNAL

№ 2
APRIL – JUNE

Проблемы агрорынка

ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ И НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

№ 2
АПРЕЛЬ – ИЮНЬ

ЖУРНАЛДЫҢ МЕРЗІМДІЛІГІ – ЖЫЛЫНА 4 РЕТ
JOURNAL PUBLISHING FREQUENCY – 4 TIMES YEAR
ПЕРИОДИЧНОСТЬ ЖУРНАЛА – 4 РАЗА В ГОД

АЛМАТЫ
2021

Журнал туралы

Теоретикалық және ғылыми-практикалық журналдың құрылтайшысы «Қазақ агроөнеркәсіптік кешенінің экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту ғылыми-зерттеу институты» ЖШС болып табылады (ҚАӨК Э ж ААДҒЗИ)

8 (727) 245 36 20;

8 (727) 245 35 87

E-mail:kazniiapk@mail.ru

<http://www.jptra-kazniiapk.kz>

Журнал Қазақстан Республикасының Мәдениет, ақпарат және қоғамдық келісім министрлігінде тіркелген. 1999 жылғы 11 ақпандағы № 1327 бұқаралық ақпарат құралын тіркеу туралы куәлік

Мерзімді баспасөз басылымын, ақпараттық агенттікті және желілік басылымды қайта есепке қою туралы куәлігі Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігімен берілген, 24.08.2020 ж. № KZ49VPY00026113 Ақпарат комитеті.

Жазылу индексі 76006 "Қазпошта" АҚ. 13.02.2018ж. № 249900-1018-5750 шарты.

Журнал қауымдастырылған профессор және "Экономикалық ғылымдар" бағыты бойынша профессор ғылыми атағын, Ph.D ғылыми дәрежесін алу үшін ғылыми қызметтің негізгі нәтижелерін жариялау үшін ҚР БҒМ БҒСҚК басылымдарының тізбесіне енгізілген.

Редакциялық кеңестің құрамына шетелдік ғалымдар кіреді, бұл ғылыми саладағы отандық зерттеушілердің өзара іс-қимылының ақпараттық кеңістігін кеңейтуге мүмкіндік береді.

Журнал ISSN (Юнеско, Париж қ., Франция) сериялық басылымдарды тіркеу жөніндегі Халықаралық орталығында тіркелген, журналға нөмір берілген

ISSN 1817-728X (Print)

ISSN 2708-9991 (Online)

Журналда жарияланатын мақалаларға CrossRef арқылы DOI беріледі.

Мақалаларды жіберу мен шолудың онлайн жүйесі әзірленді, барлық қолжазбалар онлайн режимінде ұсынылады (<http://www.jptra-kazniiapk.kz>).

Лицензияланған плагиат тексеру жүйесі қолданылады.

Іздеу жүйесі жұмыс істейді.

Журналдың қол жетімділігі - журнал оның мазмұнына тікелей, жалпыға қол жетімділікті қамтамасыз етеді.

Журналдың мерзімділігі – жылына 4 рет.

Индекстеу:

* eLIBRARY.RU — Ресей ғылыми ақпараттық-талдау порталы
* Ресейлік ғылыми дәйексөз индексі (РҒДИ). 01.12.2015 ж. № 788-12/2015 шарты. РҒДИ журналдың екі жылдық импакт-факторы, барлық дереккөздерден 2019 жылға сілтемелерді ескере отырып – 0,592.

* Бірыңғай электронды кітапхана, Қазақстан
* Қазақстандық дәйексөз базасы. Шарт 3 жылға тұрақты түрде жасалады, соңғысы 20.06.2019ж.

№ 8. ҚДБ-ында 2017ж. журналдың импакт-факторы – 0,710.

* ResearchGate

* Semantic Scholars

About the journal

The founder of the theoretical and scientific-practical journal is the “Kazakh Research Institute of Agro-Industrial Complex Economy and Rural Development” LLP (KRI AICE and RD)

8 (727) 245 36 20;

8 (727) 245 35 87

E-mail: kazniiapk@mail.ru

<http://www.jptra-kazniiapk.kz>

The journal is registered in the Ministry of Culture, Information and Public Accord of the Republic of Kazakhstan. Mass media registration certificate No. 1327 dated February 11, 1999.

The certificate of re-registration of a periodical, news agency and network publication is issued by the Ministry of Information and Social Development of the Republic of Kazakhstan, Information Committee No. KZ49VPY00026113 dated 08.24.2020

Subscription index 76006 in Kazpost JSC. Contract No.249900-1018-5750 dated 13.02.2018.

The journal is included in the list of editions of CCES MES RK for publication of the main results of scientific activities for the Ph.D degree, academic titles of associate professor and professor in the area of "Economic Sciences".

The Editorial Board includes scientists from foreign countries, which makes it possible to expand the information space for interaction of domestic researchers in scientific field.

The journal is registered at the International Center for Registration of Serials ISSN (UNESCO, Paris, France), the journal has been assigned a number

ISSN 1817-728X (Print)

ISSN 2708-9991 (Online)

Articles published in the journal are assigned a DOI through CrossRef.

An online system for submitting and reviewing articles has been developed, all manuscripts are submitted online (<http://www.jptra-kazniiapk.kz>).

A licensed plagiarism checker system is used.

The search engine is working.

Journal availability - the journal provides direct, public access to its content.

Journal Publishing Frequency – 4 times year.

Indexing:

- * eLIBRARY.RU – Russian scientific information and analytical portal

- * Russian Science Citation Index (RSCI). Contract No. 788-12/2015 dated 01.12.2015. Two-year impact factor of the journal in the RSCI, taking into account citations from all sources for 2019 – 0,592

- * United Electronic Library, Kazakhstan

- * Kazakhstan citation base. The contract is concluded permanently for 3 years, last No. 8 dated 20.06.2019. Impact factor of the journal in the KCB for 2017 – 0,710.

- * ResearchGate

- * Semantic Scholars

О журнале

Учредителем теоретического и научно-практического журнала является ТОО «Казахский научно-исследовательский институт экономики агропромышленного комплекса и развития сельских территорий» (КазНИИЭ АПК и РСТ)

8 (727) 245 36 20;

8 (727) 245 35 87

E-mail:kazniiapk@mail.ru

<http://www.jptra-kazniiapk.kz>

Журнал зарегистрирован в Министерстве культуры, информации и общественного согласия Республики Казахстан. Свидетельство о регистрации средства массовой информации № 1327 от 11 февраля 1999г.

Свидетельство о постановке на переучет периодического печатного издания, информационного агентства и сетевого издания выдано Министерством информации и общественного развития Республики Казахстан, Комитет информации № KZ49VPY00026113 от 24.08.2020

Подписной индекс 76006 в АО «Казпочта». Договор № 249900-1018-5750 от 13.02.2018г.

Журнал включен в перечень изданий КОКСОН МОН РК для публикации основных результатов научной деятельности на соискание ученой степени Ph.D, ученых званий ассоциированного профессора и профессора по направлению «Экономические науки».

В состав Редакционного совета входят ученые стран зарубежья, что позволяет расширять информационное пространство взаимодействия отечественных исследователей в научной сфере.

Журнал зарегистрирован в Международном центре по регистрации сериальных изданий ISSN (Юнеско, г. Париж, Франция), журналу присвоен номер
ISSN 1817-728X (Print)
ISSN 2708-9991 (Online)

Статьям, публикуемым в журнале, присваивается DOI посредством CrossRef.

Разработана онлайн система подачи и рецензирования статей, все рукописи подаются в онлайн режиме (<http://www.jpri-kazniipark.kz>).

Используется лицензионная система проверки на плагиат.

Работает поисковая система.

Доступность журнала – журнал предоставляет непосредственный открытый доступ к своему контенту.

Периодичность журнала – 4 раза в год.

Индексация:

- * eLIBRARY.RU – российский научный информационно-аналитический портал
- * Российский индекс научного цитирования (РИНЦ). Договор № 788-12/2015 от 01.12.2015г. Двухлетний импакт-фактор журнала в РИНЦ с учетом цитирования из всех источников за 2019г. - 0,592
- * Единая электронная библиотека, Казахстан
- * Казахская база цитирования. Договор заключается постоянно на 3 года, последний № 8 от 20.06.2019г. Импакт-фактор журнала в КБЦ за 2017г. - 0,710.
- * ResearchGate
- * Semantic Scholars

Редакциялық кеңестің құрамы

Бас редакторы

Ғалия ӘКІМБЕКОВА

экономика ғылымдарының докторы, профессор, ҚР АШҒА академигі,

Басқарма төрағасы - бас директоры,

Қазақ АӨК экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту ҒЗИ, Алматы, Қазақстан

Бас редактордың орынбасары

Алтынбек МОЛДАШЕВ

экономика ғылымдарының докторы, профессор, ҚР АШҒА академигі, бас ғылыми қызметкер,

Қазақ АӨК экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту ҒЗИ, Алматы, Қазақстан

Редакциялық кеңестің мүшелері:

Vilma ATKOČIŪNIENĖ, Dr. Econ. Sciences, Professor, Business and Rural Development Research Institute Vytautas Magnus University, Kaunas, Lithuania

Maryline FILIPPI, Dr. Professor, French National Institute for Agricultural Research (INRA), Paris, France

Khanh Le Phi HO, Ph.D, Head of Economic Department, Hue University of Agriculture and Forestry, Hue city Thua Thien Hue, Vietnam

Sándor KEREKES, Dr., Professor, Hungarian Academy of Sciences, Budapest, Hungary

Przemysław LEŃ, Ph.D, Associate Professor, University of Life Sciences in Lublin, Lublin, Poland

Norsida Binti MAN, Dr. Professor, Dept Agribusiness & Bioresource Economic University Putra Malaysia, Serdang, Malaysia

Rasa MELNIKIENĖ, Dr. Professor, Director, Lithuanian Institute of Agrarian Economics, Vilnius, Lithuania

Иван САНДУ, экономика ғылымдарының докторы, профессор, «Ресей АӨК ғылыми-техникалық дамуының экономикалық мәселелері» бөлімінің меңгерушісі, ФМБФМ «Аграрлық экономика және ауылдық аумақтарды әлеуметтік дамыту федералды ғылыми орталығы-Бүкілресейлік ауыл шаруашылығы экономикасы ғылыми-зерттеу институты», Мәскеу, Ресей.

Бауыржан ЕСЕНГЕЛЬДИН, экономика ғылымдарының докторы, профессор, бизнес және басқару факультетінің деканы, Қазақ экономика, қаржы және халықаралық сауда университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Тлектес ЕСПОЛОВ, экономика ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА, ҚР АШҒА академигі, Басқарма төрағасы – Ректор, Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университеті, Алматы, Қазақстан

Данияр ҚАЛДИЯРОВ, экономика ғылымдарының докторы, профессор, академиялық мәселелер жөніндегі проректор, І. Жансүгіров ат.Жетісу университеті, Талдықорған, Қазақстан

Талғат ҚҰСАЙЫНОВ, экономика ғылымдарының докторы, профессор, «Есеп және аудит» кафедрасы, С.Сейфуллин ат. Қазақ агротехникалық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Римма САҒИЕВА, экономика ғылымдарының докторы, доцент, экономика және бизнес жоғары мектебінің деканы, әл-Фараби ат. Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

Әзімхан САТЫБАЛДИН, экономика ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА, ҚР АШҒА академигі, директор, ҚР БҒМ Ғылым комитеті Экономика институты, Алматы, Қазақстан

Шолпан СМАҒҰЛОВА, экономика ғылымдарының докторы, профессор, "Мемлекеттік басқару" ғылыми-білім беру департаменті, Нархоз университеті, Алматы, Қазақстан

Фая ШУЛЕНБАЕВА, экономика ғылымдарының докторы, профессор, «Экономика» кафедрасы, С.Сейфуллин ат. Қазақ агротехникалық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Composition of the editorial board

Chief Editor

Galya AKIMBEKOVA

Doctor of Economics, Professor, Academician of the AAS RK,
Chairman of the Management Board - General Director
Kazakh Research Institute of Economics of the Agro-Industrial Complex and
Development of Rural Areas, Almaty, Kazakhstan

Deputy Chief Editor

Altynbek MOLDASHEV

Doctor of Economics, Professor, Academician of the AAS RK,
Chief Researcher
Kazakh Research Institute of Economics of the Agro-Industrial Complex and
Development of Rural Areas, Almaty, Kazakhstan

Members of the editorial board:

Vilma ATKOČIŪNIENĖ, Dr. Econ. Sciences, Professor, Business and Rural Development Research Institute Vytautas Magnus University, Kaunas, Lithuania

Maryline FILIPPI, Dr. Professor, French National Institute for Agricultural Research (INRA), Paris, France

Khanh Le Phi HO, Ph.D, Head of Economic Department, Hue University of Agriculture and Forestry, Hue city Thua Thien Hue, Vietnam

Sándor KEREKES, Dr., Professor, Hungarian Academy of Sciences, Budapest, Hungary

Przemysław LEŃ, Ph.D, Associate Professor, University of Life Sciences in Lublin, Lublin, Poland

Norsida Binti MAN, Dr. Professor, Dept Agribusiness & Bioresource Economic University Putra Malaysia, Serdang, Malaysia

Rasa MELNIKIENĖ, Dr. Professor, Director, Lithuanian Institute of Agrarian Economics, Vilnius, Lithuania

Ivan SANDU, Doctor of Economics, Professor, Head of the Department "Economic Problems of Scientific and Technological Development of AIC of Russia", Federal Scientific Center of Agricultural Economics and Social Development of Rural Areas - Russian Research Institute of Agricultural Economics, Moscow, Russia

Bauyrzhan YESSENGELDIN, Doctor of Economics, Professor, Dean of the Faculty of Business and Management, Kazakh University of Economics, Finance and International Trade, Nur-Sultan, Kazakhstan

Tlektes ESPOLOV, Doctor of Economics, Professor, Academician of the NAS RK, AAS RK, Chairman of the Management Board – Rector, Kazakh National Agrarian Research University, Almaty, Kazakhstan
Daniyar KALDIYAROV, Doctor of Economics, Professor, Vice-Rector for Academic Affairs, I. Zhansugurov Zhetysu University, Taldykorgan, Kazakhstan
Talgat KUSSAIYNOV, Doctor of Economics, Professor, Department of Accounting and Audit, S. Seifullin Kazakh Agro Technical University, Nur-Sultan, Kazakhstan
Rimma SAGIEVA, Doctor of Economics, Associate Professor, Dean of the Higher School of Economics and Business, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan
Azimkhan SATYBALDIN, Doctor of Economics, Professor, Academician of NAS RK, AAS RK, Director, Institute of Economics, Science Committee MES RK, Almaty, Kazakhstan
Sholpan SMAGULOVA, Doctor of Economics, Professor, Scientific and Educational Department "Public Administration", Narxoz University, Almaty, Kazakhstan
Faya SHULENBAYEVA, Doctor of Economics, Professor, Department of Economics, S. Seifullin Kazakh Agrotechnical University, Nur-Sultan, Kazakhstan

Состав редакционного совета

Главный редактор
Галия АКИМБЕКОВА

доктор экономических наук, профессор, академик АСХН РК,
Председатель Правления – Генеральный директор
Казахский НИИ экономики АПК и развития сельских территорий, Алматы, Казахстан

Заместитель главного редактора
Алтынбек МОЛДАШЕВ

доктор экономических наук, профессор, академик АСХН РК,
главный научный сотрудник
Казахский НИИ экономики АПК и развития сельских территорий, Алматы, Казахстан

Члены редакционного совета:

Vilma ATKOČIŪNIENĖ, Dr. Econ. Sciences, Professor, Business and Rural Development Research Institute Vytautas Magnus University, Kaunas, Lithuania

Maryline FILIPPI, Dr. Professor, French National Institute for Agricultural Research (INRA), Paris, France
Khanh Le Phi HO, Ph.D, Head of Economic Department, Hue University of Agriculture and Forestry, Hue city Thua Thien Hue, Vietnam

Sándor KERESKES, Dr., Professor, Hungarian Academy of Sciences, Budapest, Hungary

Przemysław LEŃ, Ph.D, Associate Professor, University of Life Sciences in Lublin, Lublin, Poland

Norsida Binti MAN, Dr. Professor, Dept Agribusiness & Bioresource Economic University Putra Malaysia, Serdang, Malaysia

Rasa MELNIKIENĖ, Dr. Professor, Director, Lithuanian Institute of Agrarian Economics, Vilnius, Lithuania

Иван САНДУ, доктор экономических наук, профессор, заведующий отделом «Экономические проблемы научно-технического развития АПК России», ФГБНУ «Федеральный научный центр аграрной экономики и социального развития сельских территорий - Всероссийский научно-исследовательский институт экономики сельского хозяйства», Москва, Россия

Бауыржан ЕСЕНГЕЛЬДИН, доктор экономических наук, профессор, декан факультета бизнеса и управления, Казахский университет экономики, финансов и международной торговли, Нур-Султан, Казахстан

Тлектес ЕСПОЛОВ, доктор экономических наук, профессор, академик НАН РК, АСХН РК, Председатель Правления – Рector, Казахский национальный аграрный исследовательский университет, Алматы, Казахстан

Данияр КАЛДИЯРОВ, доктор экономических наук, профессор, проректор по академическим вопросам, Жетысуский университет им. И. Жансугурова, Талдыкорган, Казахстан

Талгат КУСАЙЫНОВ, доктор экономических наук, профессор, кафедра «Учет и аудит», Казахский агротехнический университет им. С. Сейфуллина, Нур-Султан, Казахстан

Римма САГИЕВА, доктор экономических наук, доцент, декан Высшей школы экономики и бизнеса, Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан

Азимхан САТЫБАЛДИН, доктор экономических наук, профессор, академик НАН РК, АСХН РК, директор, Институт экономики Комитета науки МОН РК, Алматы, Казахстан

Шолпан СМАГУЛОВА, доктор экономических наук, профессор, Научно-образовательный департамент «Государственное управление», университет Нархоз, Алматы, Казахстан

Фая ШУЛЕНБАЕВА, доктор экономических наук, профессор, кафедра «Экономика», Казахский агротехнический университет им.С.Сейфуллина, Нур-Султан, Казахстан

МАЗМҰНЫ

Аграрлық саясат: іс жүзіне асыру механизмі

А.Б. Молдашев, М. Камысбаев	13
Қазақстан ауыл шаруашылығының техникалық жарақтандырылуы оның бәсекеге қабілеттілігінің өсу факторы ретінде	
Г.Ж. Азретбергенова, А.О. Сыздықова, Б. Бимендеев	21
COVID-2019 жағдайында Қазақстан Республикасының азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету	
Р.Қ. Конуспаев, Т.Ж. Демесінов, Т.А. Таипов	31
Агроөнеркәсіптік кешендегі әртараптандыру стратегиясы.....	
М. Еренхан, И.П. Богомолова, М.К. Тулеубаева	38
Өндірісті жаңғырту - АӨК проблемаларын шешудің тиімді тетігі.....	
Ш.М. Қантарбаева, С. Сұлтанбайұлы, С.Т. Жұмашева	46
Қазақстанның аграрлық секторындағы цифрлық экономиканың негізгі трендтері.....	
С.М. Есенғалиева, А.И. Гиззатова, Б.К. Рахимғалиев	55
Агроөнеркәсіптік өндірісті цифрландырудың ғылыми негіздері	
Б.М. Искаков, А.А. Пягай, А.Т. Рахимбекова	62
"Жасыл" экономикаға көшудің әлемдік тәжірибесі	
К.М. Тиреуов, С.К. Мизанбекова, Л.Т. Печеная	70
Интеграциялық процестер - мемлекеттік-жекеменшік әріптестікті тиімді іске асырудың құрамдас бөлігі	
Д.Н. Шайкин, Д.О. Әбутәліп, А.Ж. Бекматова	79
Солтүстік Қазақстан облысы мысалында агротуризм экономикасының тұрақты дамуы	

Шаруашылық жүргізудің экономикалық механизмі

С.Б. Альдешова, Г.Т. Ахметова, М.С. Дарискалиева	86
Ауыл шаруашылығы кәсіпорындарындағы қаржы-шаруашылық қызмет: теориялық аспектілер.....	
К.Ж. Шолпанбаева, Н.К. Шайханова, А.А. Апышева	93
Ет және сүт өнеркәсібі салаларындағы бухгалтерлік есеп.....	
М.Б. Калмағамбетов, А.Б. Баймұханов, Ж.Е. Шералиева	100
Ірі қара малдың жас малын өсіруге оңтайлы азықтандыру рационының әсері	
М.К. Бегеева, М.А. Альсейтова	108
Қой шаруашылығындағы инновациялық технологиялар: экономикалық тиімділік	
К.У. Стамқұлова, М.У. Стамқұлова	116
Қазақстан Республикасының құс шаруашылығындағы инновациялық технологиялар.....	
М.Б. Қуандықова, Л.А. Омарбакиев, М. Камысбаев	123
Пандемия кезіндегі Қазақстанның Ақмола облысының аграрлық кәсіпкерлігі	

Азық-түлік өнімдері рыногы

С.К. Мизанбекова, Б.Б. Қалыкова, Д.А. Айтмуханбетова	130
Астық шаруашылығы - астық өнімдері кіші кешенінің жұмыс істеуінің негізі ретінде	
А.А. Быков	138
Сібір федералды округінің мысалында астық пен оны қайта өңдеу өнімдерінің экспорты: қазіргі жағдайы, оңды үрдістер	
А.М. Дүйсебаева	147
Алматы қ. нан-тоқаш өнімдерінің нарығы	
Э.Б. Дарибаева, Б. Майданқызы, У.К. Керимова	152
Қазақстан Республикасының мал шаруашылығы саласы: шындықтар және ішкі резервтер	

Табиғат пайдалану экономикасы

А.Н. Жилдикбаева, Л.А. Глушань, С.Қ. Елемесов	161
Ауылдық аумақтардың жерлерін пайдаланудың ұйымдастырушылық-экономикалық тетігі	

Кооперацияны дамыту, өндіріс құралдары рыногы

Ж.Ш. Абдыкалиева, Ө.Н. Казиева, Д.П. Маевский	171
Қазақстандағы ауыл шаруашылығы кооперациясы: қазіргі жағдайы және әлеуетті мүмкіндіктері	

CONTENT

Agricultural policy: mechanism of implementation

A. Moldashev, M. Kamysbayev	13
Technical equipment of agriculture in Kazakhstan as a factor of increasing its competitiveness	
G. Azretbergenova, A. Syzdykova, B. Bimendeev	21
Ensuring food security of the Republic of Kazakhstan in the context of COVID-2019	
R.K. Konuspayev, T.Zh. Demessinov, T.A. Taipov	31
Diversification strategy in agro-industrial complex	
M. Yerenkhan, I. Bogomolova, M. Tuleubayeva	38
Modernization of production is an effective mechanism for solving problems of agro-industrial complex.....	
SH.M. Kantarbayeva, S. Sultanbaiuly, S.T. Zhumasheva	46
The main trends of digital economy in agricultural sector of Kazakhstan	
S.M. Essengaliyeva, A.I. Gizzatova, B.K. Rakhimgaliyev	55
Scientific foundations of digitalization of agro-industrial production	
B.M. Iskakov, A.A. Pygay, A.T. Rakhimbekova	62
Global experience of transition to a "green" economy	
K. Tireuov, S. Mizanbekova, L. Pechenaya	70
Integration processes – the component of the effective implementation of public-private partnerships	
D.N. Shaikin, D.O. Abutalip, A. ZH. Bekmatova	79
Sustainable economic development of agritourism based on the example of the North Kazakhstan region.....	

The economic management mechanism

S. Aldeshova, G. Akhmetova, M. Dariskaliyeva	86
Financial and economic activity in agricultural enterprises: theoretical aspects	
K.ZH. Sholpanbaeva, N.K. Shaikhanova, A.A. Apysheva	93
Calculation of livestock products cost in the Republic of Kazakhstan	
M.B. Kalmagambetov, A.B. Baimukhanov, ZH.E. Sheralieva	100
Influence of an optimal feeding ration on raising young cattle	
M. Begeyeva, M. Alseitova	108
Innovative technologies in sheep breeding: economic efficiency	
K. Stamkulova, M. Stamkulova	116
Innovative technologies in poultry farming of the Republic of Kazakhstan	
M.B. Kuandykova, L.A. Omarbakiyev, M. Kamysbayev	123
Agricultural entrepreneurship of Akmola region of Kazakhstan on the background of pandemic	

Food products market

S. Mizanbekova, B. Kalykova, D. Aitmukhanbetova
 Grain farming is the basis for functioning of grain product sub-complex 130

A.A. Bykov
 Export of grain and products of its processing based on the example
 of Siberian Federal District: current situation, positive processes 138

A. Duisebayeva
 Bakery market in Almaty 147

E.B. Daribaeva, B. Maidankyzy, U.K. Kerimova
 Livestock sector of the Republic of Kazakhstan: realities and internal reserves 152

Environmental economics

A. Zhildikbaeva, L. Glushan, S. Elemesov
 Organizational and economic mechanism for the land use in rural areas 161

Development of cooperation, production means market

ZH. Abdykaliyeva, A.N. Kaziyeva, D.P. Mayevsky
 Agricultural cooperation in Kazakhstan: state and potential 171

СОДЕРЖАНИЕ

Аграрная политика: механизм реализации

А.Б. Молдашев, М.К. Камысбаев Техническая оснащенность сельского хозяйства Казахстана как фактор роста его конкурентоспособности	13
Г.Ж. Азретбергенова, А.О. Сыздыкова, Б. Бимендеев Обеспечение продовольственной безопасности Республики Казахстан в условиях COVID-2019	21
Р.К. Конуспаев, Т.Ж. Демесинов, Т.А. Таипов Стратегия диверсификации в агропромышленном комплексе	31
М. Еренхан, И.П. Богомолова, М.К. Тулеубаева Модернизация производства – эффективный механизм решения проблем АПК	38
Ш.М. Кантарбаева, С. Сұлтанбайұлы, С.Т. Жумашева Основные тренды цифровой экономики в аграрном секторе Казахстана.....	46
С.М. Есенгалиева, А.И. Гиззатова, Б.К. Рахимгалиев Научные основы цифровизации агропромышленного производства.....	55
Б.М. Искаков, А.А. Пягай, А.Т. Рахимбекова Мировой опыт перехода к «зеленой» экономике	62
К.М. Тиреуов, С.К. Мизанбекова, Л.Т. Печеная Интеграционные процессы – составляющая эффективной реализации государственно-частного партнерства	70
Д.Н. Шайкин, Д.О. Әбутәліп, А.Ж. Бекматова Устойчивое развитие экономики агротуризма на примере Северо-Казахстанской области.....	79

Экономический механизм хозяйствования

С.Б. Альдешова, Г.Т. Ахметова, М.С. Дарискалиева Финансово-хозяйственная деятельность в сельскохозяйственных предприятиях: теоретические аспекты	86
К.Ж. Шолпанбаева, Н.К. Шайханова, А.А. Апышева Бухгалтерский учет в отраслях мясной и молочной промышленности	93
М.Б. Калмагамбетов, А.Б. Баймуханов, Ж.Е. Шералиева Влияние оптимального рациона кормления на выращивание молодняка крупного рогатого скота	100
М.К. Бегеева, М.А. Альсейтова Инновационные технологии в овцеводстве: экономическая эффективность	108
К.У. Стамкулова, М.У. Стамкулова Инновационные технологии в птицеводстве Республики Казахстан	116
М.Б. Куандыкова, Л.А. Омарбакиев, М.К. Камысбаев Аграрное предпринимательство Акмолинской области Казахстана на фоне пандемии	123

Рынок продовольственной продукции

С.К. Мизанбекова, Б.Б. Калыкова, Д.А. Айтмуханбетова Зерновое хозяйство – основа функционирования зернопродуктового подкомплекса	130
А.А. Быков Экспорт зерна и продуктов его переработки на примере Сибирского федерального округа: сложившаяся ситуация, позитивные процессы	138
А.М. Дуйсебаева Рынок хлебобулочных изделий г.Алматы.....	147
Э.Б. Дарибаева, Б. Майданкызы, У.К. Керимова Отрасль животноводства Республики Казахстан: реалии и внутренние резервы	152

Экономика природопользования

А.Н. Жилдикбаева, Л.А. Глушань, С.К. Елемесов Организационно-экономический механизм использования земель сельских территорий	161
--	-----

Развитие кооперации. Рынок средств производства

Ж.Ш. Абдыкалиева, А.Н. Казиева, Д.П. Маевский Сельскохозяйственная кооперация в Казахстане: состояние и потенциальные возможности ..	171
--	-----

**ҚАЗАҚСТАН АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫНЫҢ ТЕХНИКАЛЫҚ ЖАРАҚТАНДЫРЫЛУЫ
ОНЫҢ БӘСЕКЕГЕ ҚАБІЛЕТТІЛІГІНІҢ ӨСУ ФАКТОРЫ РЕТІНДЕ**

**TECHNICAL EQUIPMENT OF AGRICULTURE IN KAZAKHSTAN AS A FACTOR OF
INCREASING ITS COMPETITIVENESS**

**ТЕХНИЧЕСКАЯ ОСНАЩЕННОСТЬ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА КАЗАХСТАНА КАК
ФАКТОР РОСТА ЕГО КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ**

А.Б. МОЛДАШЕВ^{1*}

э.ғ.д., профессор

М. КАМЫСБАЕВ²

э.ғ.д., профессор

¹Қазақ аграрлық-өнеркәсіптік кешенінің экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту ғылыми-зерттеу институты, Алматы, Қазақстан

²Халықаралық ақпараттық технологиялар университеті, Алматы, Қазақстан

*автордың электрондық поштасы: moldashev48@mail.ru

A. MOLDASHEV^{1*}

D.E.Sc., Professor

M. KAMYSBAYEV²

D.E.Sc., Professor

¹Kazakh Research Institute of Economy of Agro-Industrial Complex and Rural Development, Almaty, Kazakhstan

²International University of Information Technologies, Almaty, Kazakhstan

*corresponding author e-mail: moldashev48@mail.ru

А.Б. МОЛДАШЕВ^{1*}

д.э.н., профессор

М.К. КАМЫСБАЕВ²

д.э.н., профессор

¹Казахский научно-исследовательский институт экономики агропромышленного комплекса и развития сельских территорий, Алматы, Казахстан

²Международный университет информационных технологий, Алматы, Казахстан

*электронная почта автора: moldashev48@mail.ru

Аңдатпа. Технологиялық инновацияларды игерудің, отандық азық-түліктің бәсекеге қабілеттілігін арттырудың материалдық негізі техникалық әлеует болып табылады. *Зерттеу мақсаты* – Қазақстанның агроөнеркәсіптік кешенін ауыл шаруашылығы техникасымен қамтамасыз етудің қазіргі жай-күйін зерделеу, ауыл шаруашылығы машинасын жасаудың негізгі проблемалары мен перспективаларын анықтау. Экономикалық-статистикалық әдісті қолдану негізінде республикада 2013-2020 жылдары ауыл шаруашылығы техникасының негізгі түрлерінің болуына талдау жүргізілді. Статистикалық деректерді қарау ауыл шаруашылығы өндірісін техникалық жарақтандыру оның тиімді дамуын айқындайтын факторлардың бірі болып табылатынын куәландырады. *Нәтижесінде* – ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілердің техникалық базасын қалыптастыру бойынша жақын және алыс шетелдердің тәжірибесі ұсынылған және ел экономикасының тұрақты дамуындағы аграрлық сектордың рөлі негізделген. ҚР АӨК дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын ескере отырып, ауыл шаруашылығы машиналарының негізгі түрлерін шығару серпіні көрсетілген. Ауыл шаруашылығы саласын материалдық-техникалық қамтамасыз етудің түйінді проблемалық мәселелері: техниканың тозуы, пайдаланудың нормативтік мерзімінен асып кетуі, техникалық жарақтандырудың әлсіздігі, ауыл шаруашылығы жабдықтарының қымбаттығы көрсетілген. Әр түрлі ауылшаруашылық технологияларын шығаратын отандық кәсіпорындар туралы мәліметтер келтірілген. *Қорытындысы* – талдау негізінде авторлар ауыл шаруашылығы машиналарының отандық өндірісі көлемінің жеткіліксіздігіне байланысты олардың негізгі саны мен түрлері Ресей,

зиялық экономикалық одақ елдері арасындағы ең үлкен өсім [5].

Өткен жылы азық-түлік өндірісі 4%, ауыл шаруашылығының негізгі капиталына инвестициялар ағыны 15%, азық-түлік өндірісіне 13,5% өсті. Ауыл шаруашылығы министрлігінің алдына АӨК еңбек өнімділігін 2,5 есеге арттыру, өңделген өнім экспортын 2 есеге ұлғайту, ішкі нарықты 80%-дан астам деңгейде азық-түлік тауар-

ларымен толықтыру және 1 млн ауыл тұрғындарының табысын тұрақты арттыру бойынша міндеттер қойылды.

Ауыл шаруашылығы өндірісі дамуының жоғары деңгейі материалдық-техникалық базасының мүмкіндіктеріне тікелей байланысты. Сондықтан 2013-2020 жылдар аралығында ауыл шаруашылығын негізгі техника түрлерімен қамтамасыз етілу көрсеткіштеріне талдау жүргізілді (1 кесте).

1 кесте – Ауыл шаруашылығы техникасымен қамтамасыз етілу, 2013-2020 жж.

Техниканың атауы	Жылдар бойынша саны, мың дана								2013/2020
	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	
Тракторлар	152,8	153,0	154,0	152,0	152,6	148,3	147,3	153,0	0,99
Астық жинайтын комбайндар	45,6	49,4	44,3	42,0	41,5	40,0	38,5	42,0	1,08
Сепкіштер	89,7	90,1	75,3	77,6	86,0	80,0	78,4	78,0	1,15
Жаткалар	16,1	15,1	13,5	13,9	14,2	14,5	14,8	14,7	1,09

Ескерту: автормен [қараңыз 2] әдебиет негізінде құрастырылған

Кестеден байқағанымыздай, қарастырылған мерзімде тракторлардан басқа ауыл шаруашылығын негізгі техникамен қамтамасыз етілу деңгейі едәуір төмендеген. Мысалы астық жинайтын комбайндар саны 45,6 мың данадан 42,0 мың данаға (1,08 есе), сепкіштер 89,7 мың данадан 78,0 мың данаға (1,15 есе) және жаткалар 16,1 мың данадан 14,7 мың данаға (1,09 есе) кеміген. Соның әсерінен 100 га егіс алқабына тиесілі еңбектің энергиямен жарақтандырылуы да төмендеген. Қазақстан ауыл шаруашылығындағы еңбек өнімділігі ЕО елдеріне қарағанда 8-10 есе төмен, ал жұмсалатын энергия шығындары мен басқа да материалдық ресурстар 3-5 есе көп.

Мемлекет қолдауы арқылы ауыл шаруашылығы техникасын Қазақстанда шығару үшін бірнеше кәсіпорын ашылған. Ол кәсіпорындар астық жинайтын комбайндар, ауыл шаруашылығы тракторлар, пресс-іріктеушілер, сепкіштер шығарады. Бұл кәсіпорындар «Минск трактор зауыты» және «Гомсельмаш» АҚ (Беларусь Республикасы), сондай-ақ «Ростсельмаш» және «Петербург трактор зауыты» ЖАҚ (Ресей) кәсіпорындарымен бірлесіп жұмыс жасайды [6].

Ауыл шаруашылығы машиналарын шығаруда өзекті проблемаларының бірі ауыл шаруашылығы машиналары паркінің қолайсыз жай-күйі болып табылады. Қазақстанда ауыл шаруашылығы техникасының тозуы шамамен 80% құрайды. Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігінің деректері бойынша астық жи-

найтын комбайндардың 68% және тракторлардың 86% орташа жасы нормативтік пайдалану мерзімі 8-10 жыл болған кезде 13-18 жасты құрайды. Тек комбайндардың 32% және тракторлардың 14% орташа жасы 10 жылға дейін. Бұдан басқа, астық жинайтын комбайндардың 70%-дан астамы, тракторлардың 80%, жаткалардың 75% және сепкіштердің 80% есептен шығарылуға жатады.

Есептеулерге сәйкес, ел аумағында ауыл тауар өндірушілерінің тракторларды жаңартуға қажеттілігі - 8 мың бірлік комбайндар, 4 мың бірлік сепкіштер мен жаткалар жылына 1 мың бірлікті құрайды.

Қазіргі кезеңде отандық «Агромаш Холдинг КЗ» АҚ, «СемАЗ» ЖШС, «Агротехмаш» ЖШС және «ДонМар» ЖШС ауыл шаруашылығы машина жасау ірі кәсіпорындарында тракторлар, астық жинайтын комбайндар, жаткалар және тағы басқа техника шығарылады (2 кесте).

2 кестедегі ауыл шаруашылығы техникасының түрлері біздің республикада кеңінен тараған. «Вектор» 410KZ, ACROS 550KZ комбайндары «Ростсельмаш» бренді негізінде жасалған. Комбайн жинақтауда Қазақстандық бөлшектердің үлесі 40% құрайды, ал негізгі бөлшектері Ресей мен Беларусьтен әкелінеді. Бұл зауыттың өндірістік қуаты жылына құны 11 млрд. теңгені құрайтын 300 комбайн шығару. «ДонМар» ЖШС республикамыздағы барлық комбайндар түріне тіркемелі және аспалы жаткалар шығаратын жалғыз кәсіпорын [7].

2 кесте – Ауыл шаруашылығы машина жасау кәсіпорындары мен шығарылатын өнімі

Өндірістік кәсіпорын аталуы	Шығарылатын өнімі
«Агромаш Холдинг KZ» АҚ, Қостанай қ.	Essil K3C-730, 740, 750, 760 комбайндары; LOVOL-354, 604, 904, 1304, 1804 тракторлары; Кировец К-730, 735, 739, 742 тракторлары; тұқым сепкіштер, жаткалар, ПЗ-3,4 іріктеуші платформа
«СемАЗ» ЖШС, Өскемен қ.	«Беларус» 1221.1; 3022; 80.1; 82.1; 892 тракторлары
«Агротехмаш» ЖШС, Қостанай қ.	К-744 тракторы; ACROS 530 комбайны; фронталды-тиеуші
«ДонМар» ЖШС, Қостанай қ.	Тіркемелі, аспалы жаткалар (7-16 м); Precision Aisrill тұқым сепкіш кешені
«Вектор» комбайн зауыты», Көкшетау қ.	«Вектор» 410KZ, ACROS 550KZ комбайндары
Ескерту: автормен [10] әдебиет негізінде құрастырылған	

Орта сыныптағы ең қолжетімді трактор «Беларус» (МТЗ) деп есептеуге болады. Оның орташа құны 7,4-8 млн теңге. Бұл сегменттегі кең бәсекелестікті «Агромаш Холдинг KZ» АҚ ел үшін салыстырмалы түрде жаңа «LOVOL» брендімен құрайды. Шығарылатын желіде өз сыныбындағы ең жеңіл және ең қолжетімді трактор LOVOL 354, ол 4,2 млн теңге тұрады. Нарықтағы ең қымбат баға В (6110, 6135) тракторлары бар «John Deere» бренді болып табылады, олардың құны айтарлықтай жоғары – 18-34 млн теңге. Қазақстанда жаңа комбайндардың бағасы 45-49 млн теңгеден басталады. Ең қолжетімді техниканы Engineering Ltd (Vec-tor, Acros) және «АгромашХолдинг KZ» АҚ (Essil) кәсіпорындары ұсынады. Импорттық комбайндар құны шамамен 95-140 млн теңгені құрайды [8].

Қазақстанда ауыл шаруашылығы техникасы паркін жаңарту үшін инвестициялық субсидиялау бағдарламасы жұмыс істейді, ол сатып алынған отандық немесе импорттық техника құнының 25% өтеуді қарастырады. Бұл ретте субсидиялау нормативін облыс әкімдіктері жергілікті бюджет қара-жаты есебінен 35%-ға дейін ұлғайта алады.

Отандық ауыл шаруашылығы машиналар шығаратын кәсіпорындардың өндірістік көрсеткіштерінде соңғы жылдары оң тенденция байқалады. Мысалы 2020 жылы жалпы құны 23,9 млрд. теңге құрайтын 730 трактор шығарылған. Ал 2019 жылы жалпы құны 16,6 млрд. теңге құрайтын 429 трактор шығарылған, өсу деңгейі 1,7 есе.

Әлемде тракторларды жаңартудың нормативтік деңгейі парктің жылына 10% болып саналады [9]. Іс жүзінде біздің мемлекетімізде қаралған кезеңде (соңғы бес жыл) жыл сайын орта есеппен 30 млрд. теңгеге 2,6 мың трактор сатып алынды. Жаңарту деңгейі 1,7% құрады – нормативтік көрсеткіштен 6 есе төмен.

Комбайндардың нормативтік жаңарту деңгейі – жылына 12,5%. Қазақстан үшін бұл жыл сайын 233 млрд. теңгеге 4,9 мың машина сатып алу қажеттігін білдіреді. Іс жүзінде жылына 52 млрд. теңгеге 1,3 мың комбайн сатып алынды. Жаңарту деңгейі 3,9% құрады, бұл нормативтен 3,2 есе төмен. Біздің мемлекет аумағында шығарылатын машиналар номенклатурасы мен саны бойынша жеткіліксіз болғандықтан, негізгі сұраныс Беларусь, Ресей, Украина және алыс шетелдерден импорттық жеткізілімдер есебінен қанағаттандырылады. Қазақстан Республикасына ауыл шаруашылығы техникасын жеткізушілер туралы ақпарат 3 кестеде келтірілген.

Кестеден көріп отырғанымыздай, шетелдік ауыл шаруашылығы техникасын жеткізетін фирмалар Қазақстанның барлық аумағында орналасқан. Бірақ бұл техниканы сатып алуға кез келген шаруа қожалығының қаржылық жағдайы көтермейді. Сатып алған күннің өзінде де бұл техникаға техникалық қызмет көрсету шығындары да айтарлықтай.

Біздің республикамызда климаттық жағдайлардың әртүрлілігіне байланысты әр аймақта ауыл шаруашылық техника түрлерін қолдану ерекшеліктері бар.

Республика солтүстігінде негізгі ауыл шаруашылық дақыл болып жаздық бидай саналады [10]. Бұл аймақтың табиғи-климаттық жағдайына байланысты егін егу жұмыстары 10-12 күнде, ал егін жинау жұмыстары 15-20 күнде аяқталуы тиіс. Сондықтан, еліміздің солтүстік аймағында негізінен «Джон-Дир», «Клаас» тракторларына тіркелген «Джон-Дир», «Борго», «Хорш», «Морис» егіс кешендері қолданылады. Жаздық бидай егіс алқабының 30% аталған техникаға тиесілі, қалған егіс алқабында отандық СЗС-2,1 сепкіштер қолданылады.

3 кесте – Қазақстан Республикасына ауыл шаруашылығы техникасын жеткізушілер

Компания аталуы	Орналасу орны	Ұсынатын өнімі
«IPC Agri» ЖШС - CNH корпорациясы (Case New Holland)	Астана, Қостанай, Көкшетау, Алматы, Ақтөбе, Орал, Шымкент, Атбасар	Тракторлар, тұқым сепкіштер, астық жинайтын комбайндар, топырақ өңдеу техникасы, өздігінен жүретін және тіркемелі бүріккіштер, астық тиегіштер, орамалы және түкті пресс-іріктегіштер
«Eurasia Group» ЖШС - «John Deere»	Астана, Қостанай, Көкшетау, Алматы, Ақтөбе, Орал, Шымкент, Қарағанды, Петропавл, Павлодар, Өскемен	Комбайндар, тракторлар, жаткалар, топырақ өңдеу техникасы, егіс жабдығы, өздігінен жүретін және тіркемелі бүріккіштер, пресс-іріктегіштер, астық бункерлері
«Агромашхолдинг» АҚ - «Гомсельмаш» Холдингі	Өскемен, Көкшетау, Петропавл, Қостанай, Алматы, Ақкөл, Есіл	Комбайндар, тракторлар, жаткалар мен егін жинайтын жабдық, тұқым сепкіштер, жартылай тіркемелер
«Канди-Алматы» ЖШС – «Бобруйск-агромаш» ААҚ, «Лидсельмаш» ААҚ, Харьков трактор зауыты ААҚ	Алматы, Шымкент, Көкшетау, Ақтөбе, Қостанай	Комбайндар, топырақ өңдеу техникасы, астық тазалау техникасы, жемшөп жинау техникасы, тракторлар, тіркемелер
«СТ Агро Гмбх» ЖШС - Claas, Horsch, Lemken, Morris, Mac Don	Астана, Қостанай, Көкшетау, Алматы, Петропавл, Павлодар, Ақтөбе, Өскемен	Комбайндар, тракторлар, жаткалар, тұқым сепкіштер, бүріккіштер, культиваторлар
«Казростсервис» ЖШС – «Ростсельмаш» ЖШҚ	Астана, Көкшетау, Қарағанды, Петропавл, Павлодар, Өскемен, Есіл	Комбайндар, тракторлар, тұқым сепкіштер, бүріккіштер, топырақ өңдеу техникасы, шөп оратын техника
«Borusan Makina» компаниясы – «Caterpillar»	Астана, Ақтау, Қостанай, Алматы, Атырау, Орал, Сатпаев, Өскемен, Көкшетау, Қарағанды	Астық жинайтын комбайндар, шөп жинайтын жабдық, өздігінен жүретін бүріккіштер, тракторлар
«EurAsia Global Equipment» ЖШС - «Foton Lovol» (Қытай)	Алматы	Тракторлар

Ескерту: автормен [[қараңыз 6] әдебиет негізінде құрастырылған

Республиканың оңтүстік аймағында соя, дөңге жүгері, мақта, қант қызылшасы, көкөніс дақылдары өсіріледі. Негізгі технологиялық операцияларды орындауға Ресей, Беларусь, Украинада жасалған ПЛН-3-35 үш корпуслы соқа, БДН-1,8 делегейлік тырмалар (Беларусь, Украина), СУПН-6 сепкіштер (Украина) қолданылады. Негізгі трактор болып Беларус-80, 82 табылады.

Республикада ауыл шаруашылығы өндірісін табысты жүргізу үшін қуатты техникалық әлеует қажет. Біздің пікірімізше, аграрлық өнім шығаруға маманданған Қазақстан ауыл шаруашылығы техникасының импортына 90% тәуелді болмауы тиіс. Техникалық базаның жетіспеушілігі және оны шетелдік машиналар есебінен қалыптастыру, техникалық жағынан неғұрлым дамыған елдермен баламалы емес алмасу есебінен ұлттық байлықтың кемуіне әкелуі мүмкін.

Түптеп келгенде, ауыл шаруашылығы техника паркін жаңарту Қазақстанның аг-

рарлық саласының алдында тұрған еңбек өнімділігін 2015 жылы ауыл шаруашылығында жұмыспен қамтылған 1 адамға 1,2 млн теңгеден 2021 жылға қарай ауыл шаруашылығында жұмыспен қамтылған 1 адамға 3,7 млн теңгеге дейін ұлғайту міндетін орындау үшін негізгі үлес болады.

Ауылды материалдық-техникалық қамтамасыз ету проблемаларын шешу республикалық және облыстық деңгейде АӨК және өнеркәсіптің ресурстарын құрайтын салаларды қаржылай қолдау бөлігінде мұқият тексерілген мемлекеттік саясатты жүргізуді, басымдықтарды айқындауды, АӨК және ауыл шаруашылығы машиналарын жасау кәсіпорындарының қызметінде үлкен келісімділікті, нарықтық тетіктерді пайдалануды ескере отырып, осы кәсіпорындарды кредиттеудің жаңа схемаларын әзірлеуді талап етеді.

Қорытынды. Ауыл шаруашылығының техникалық базасын жаңарту үшін отандық ауыл шаруашылығы машина жасау өнді-

рісін дамыту қажет. Машина жасау өндірісінің өндірістік мүмкіндігін кеңейту үшін келесі іс-шараларды жүзеге асыру қажет:

– бәсекелестікке төтеп беретін өнім өндіру үшін, өндірістік жабдықтар мен патентталған жаңа технологияларды сатып алуға қаражат бөлу. Бұл мақсаттарға елдің басты байлығы – мұнайды сатудан түскен қаражаттың едәуір бөлігі бағытталуы тиіс, оларды зауыттарға жеңілдік шарттарында ұзақ мерзімді кредиттер түрінде беру қажет;

– республикада шығарылатын машиналардағы отандық компоненттердің үлесін біртіндеп 60-80%-ға дейін ұлғайта отырып, заманауи ауыл шаруашылығы техникасын шығару жөніндегі бірлескен өндірістерді құруға мемлекеттік қолдау қажет;

– тікелей шетелдік инвестицияларды тарта отырып, заманауи сервистік қызметті ұйымдастыру. Ауыл шаруашылығы машиналарын жасаудың болашақ өндірушілері мен әлеуетті инвесторларын іріктеу критерийлерін мемлекет тарапынан белгілеу;

– ауыл тұрғындарының жаңа машиналарға қажеттілігін қамтамасыз ету проблемасын шешу үшін, олардың қаржылық мүмкіндіктерінің шектеулі болуы жағдайында қолда бар техниканы, оның бөлшектерін, агрегаттарын жөндеу және қалпына келтіру, қосалқы бөлшектер жасау мәселесі өткір тұр. Бұл қалған ауыл шаруашылығы машиналары паркінің маусымдық жұмыстарға дайындығын арттырудың ең тиімді тәсілдерінің бірі;

– әр түрлі интеграциялық құрылымдар шеңберінде ауыл шаруашылығы машиналарын өндіруді бірлесіп ұйымдастыру желісін одан әрі кеңейту, бәсекелес машина жасау кәсіпорындарын дамыту, квоталар, дайын өнімді, жинақтаушы бұйымдарды, металдарды, қосалқы бөлшектерді, басқа да материалдарды өзара жеткізуге арналған бағалар туралы мәселелерді қарастыру;

– ішкі нарықтағы өнімнің қауіпсіздігі мен сапасын арттыруға бағытталған техникалық реттеу жүйесін жетілдіру және экспорттық нарықтардағы техникалық кедергілерді еңсеру.

Әдебиеттер тізімі

[1] Молдашев, А.Б. Проблемы устойчивого функционирования продовольственной системы Республики Казахстан / А.Б. Молдашев, Г.А. Никитина // Проблемы агрорынка. -2019.- №2. – С.11-19.

[2] Статистический сборник «Сельское, лесное и рыбное хозяйство в Республике Ка-

захстан». Комитет по статистике МНЭ РК [Электронный ресурс]. – 2021. – URL: <http://www.stat.gov.kz/> (дата обращения: 19.03.2021).

[3] Государственная программа развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2017-2021 гг.-Астана, 2017.- 94 с.

[4] Анализ производства (локализации) сельскохозяйственной техники в Евразийском экономическом союзе по видам производства. – М., 2017.- 22 с.

[5] Омаров, С. Государственная поддержка АПК станет стабильной и адекватной / С. Омаров // Аграрий Казахстана. - 2021.- №5. – С. 4-5.

[6] В Казахстане лишь каждый десятый трактор отечественного производства [Электронный ресурс].-2021.-URL: -<http://agrosektor.kz/agriculture-news/v-kazahstane-lish-kazhdij-desyatij-tractor-otechestvennogo-proizvodst-va.html?searched/> (дата обращения: 12.02.2021).

[7] Официальный сайт ТОО «ДонМар» [Электронный ресурс]. – 2021. – URL: <https://www.donmar.kz> (дата обращения: 10.03.2021).

[8] Рынок сельхозтехники: самая доступная и дорогая техника [Электронный ресурс]. – 2021. – URL: <https://akab.kz/rynok-selhoztehnik-i-v-rk-samaya-dostupnaya-i-dorogaya-tehnika/> (дата обращения: 20.03.2021).

[9] Ибришев, Н.Н. Ресурсы как основа эффективного функционирования аграрной отрасли / Н.Н. Ибришев // Проблемы агрорынка. -2019.- №1. – С.40-48.

[10] Кешуов, С.А. Современное состояние и перспективы сельскохозяйственного машиностроения Республики Казахстан // Сельскохозяйственная техника: Материалы Междунар. научн.-технич. конф. - Алматы, 2015. – С.12-15.

References

[1] Moldashev, A.B. & Nikitina, G.A. (2019). Problemy ustojchivogo funkcionirovaniya prodovol'stvennoj sistemy Respubliki Kazahstan [Problems of sustainable functioning of the food system of the Republic of Kazakhstan]. *Problemy agrorynka – Problems of AgriMarket*, 2, 11-19 [in Russian].

[2] Statisticheskij sbornik «Sel'skoe, lesnoe i rybnoe hozyajstvo v Respublike Kazahstan». Komitet po statistike MNE RK [Statistical collection "Agriculture, forestry and fisheries in the Republic of Kazakhstan". Committee on Statistics of MNE RK]. [Electronic resource]. – 2021 - Available at: <http://www.stat.gov.kz> (date of access: 19.03.2021) [in Russian].

[3] Gosudarstvennaya programma razvitiya agropromyshlennogo kompleksa Respubliki

Kazakhstan na 2017-2021 gody (2017) [The State program for the development of the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan for 2017-2021]. Astana, 94 p. [in Russian].

[4] Analiz proizvodstva (lokalizacii) sel'skohozyajstvennoj tekhniki v Evrazijskom ekonomicheskom soyuze po vidam proizvodstva (2017) [Analysis of production (localization) of agricultural machinery in the Eurasian Economic Union by types of production]. Moscow, 22 p. [in Russian].

[5] Omarov, S. (2021). Gosudarstvennaya podderzhka APK stanet stabil'noj i adekvatnoj [State support of agro-industrial complex will become stable and adequate]. *Agrarij Kazakstana - Agrarian of Kazakhstan*. 5, 4-5 [in Russian].

[6] «V Kazahstane lish' kazhdyj desyatyj traktor otechestvennogo proizvodstva» ["In Kazakhstan, only every tenth tractor of domestic production"] [Electronic resource]. – 2021 - Available at: <https://agrosektor.kz/agriculture-news/m-kazahstane-lish-kazhdyj-desyatyj-traktor-otechestvennogo-proizvodstva.html?searched> (date of access: 12.02.2021) [in Russian].

[7] Oficial'nyj sajt TOO «DonMar» [Official website of DonMar LLP]. [Electronic resource]. – 2021 - Available at: <https://www.donmar.kz> (date of access: 10.03.2021) [in Russian].

[8] Rynok sel'hoztehniki: samaya dostupnaya i dorigaya tekhnika [Agricultural machinery market: the most affordable and expensive machinery]. [Electronic resource]. – 2021 - Available at: <https://akab.kz/rynok-sel'hoztehniki-v-rk-samaya-dostupnaya-i-dorigaya-tehnika/> (date of access: 20.03.2021) [in Russian].

[9] Ibrishv, N.N. (2019). Resursy kak osnova effektivnogo funkcionirovaniya agrarnoj otrasli [Resources as the basis for the effective functioning of the agricultural industry]. *Problemy agrorynka – Problems of AgriMarket*, 1. 40-48 [in Russian].

[10] Keshuov, S.A. (2015). Sovremennoe sostoyanie i perspektivy sel'skohozyajstvennogo mashinostroeniya Respubliki Kazahstan [Current state and prospects of agricultural engineering of the Republic of Kazakhstan] // Sel'skohozyajstvennaya tekhnika // Agricultural machinery. *Materialy Mezhdunar. nauchn.-tekhnich. konf.* Almaty, pp. 12-15 [in Russian].

Авторлар туралы ақпарат:

Молдашев Алтынбек Бакирович – **негізгі автор**; экономика ғылымдарының докторы, профессор; бас ғылыми қызметкері; Қазақ аграрлық-өнеркәсіптік кешенінің экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту ғылыми-зерттеу институты; 050057 Сатпаев көш., 30б, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: moldashev48@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-3987-4648>

Камысбаев Марат; экономика ғылымдарының докторы, профессор; «Экономика және бизнес» кафедрасының профессоры; Халықаралық ақпараттық технологиялар университеті; 050040 Манаса көш., 34/1, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: marat.kamysbayev@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-6592-6030>

Information about authors:

Moldashev Altynbek – **The main author**; Doctor of Economic Sciences, Professor; Chief researcher; Kazakh Research Institute of Economy of Agro-Industrial Complex and Rural Development; 050057 Satpaev str., 30b, Almaty, Kazakhstan; e-mail: moldashev48@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-3987-4648>

Kamysbayev Marat; Doctor of Economic Sciences, Professor; Professor of Department of Economics and Business; International University of Information Technologies; 050040 Manas str., 34/1, Almaty, Kazakhstan; e-mail: marat.kamysbayev@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-6592-6030>

Информация об авторах:

Молдашев Алтынбек Бакирович – **основной автор**; доктор экономических наук, профессор; главный научный сотрудник; Казахский научно-исследовательский институт экономики агропромышленного комплекса и развития сельских территорий; 050057 ул. Сатпаева, 30б, г.Алматы, Казахстан; e-mail: moldashev48@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-3987-4648>

Камысбаев Марат Куралбекович; доктор экономических наук, профессор; профессор кафедры «Экономики и бизнеса»; Международный университет информационных технологий; 050040 ул. Манаса, 34/1, г. Алматы, Казахстан; e-mail: marat.kamysbayev@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-6592-6030>

**ОБЕСПЕЧЕНИЕ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ РЕСПУБЛИКИ
КАЗАХСТАН В УСЛОВИЯХ COVID-2019**

**COVID-2019 ЖАҒДАЙЫНДА ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АЗЫҚ-ТҮЛІК
ҚАУІПСІЗДІГІН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ**

**ENSURING FOOD SECURITY OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
IN THE CONTEXT OF COVID-2019**

Г.Ж. АЗРЕТБЕРГЕНОВА*

к.э.н., доцент

А.О. СЫЗДЫКОВА

Ph.D

Б. БИМЕНДЕЕВ

докторант PhD

*Международный казахско-турецкий университет им. Х.А. Ясауи, Туркестан, Казахстан
электронная почта автора: gulmira.azretbergenova@ayu.edu.kz

Г.Ж. АЗРЕТБЕРГЕНОВА*

э.ф.к., доцент

А.О. СЫЗДЫКОВА

Ph.D

Б. БИМЕНДЕЕВ

PhD докторанты

*Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан, Қазақстан
автордың электрондық поштасы: gulmira.azretbergenova@ayu.edu.kz

G. AZRETBERGENOVA*

C.E.Sc., Associate Professor

A. SYZDYKOVA

Ph.D

B. BIYMENDEEV

PhD student

*H.A. Yassavi International Kazakh-Turkish University named, Turkestan, Kazakhstan
corresponding author e-mail: gulmira.azretbergenova@ayu.edu.kz

Аңдатпа. *Мақсаты* – Қазақстан Республикасының азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету проблемаларын және оларды шешу жолдарын қарау. Азық-түлік саясаты ұлттық қауіпсіздіктің негізі және экономиканың аграрлық секторын дамытудың маңызды бағыты болып табылады, оның мәні халықтың шұғыл қажеттіліктерін барынша қанағаттандыруға және жеткілікті мемлекеттік резервтерге, белсенді төлемдер мен сауда баланстарына ие болуға мүмкіндік беретін экономикалық өсу деңгейін арттырудан тұрады. *Міндеттері* – отандық нарықта тамақ өнімдерінің бәсекелестік артықшылықтарын арттыру, сондай-ақ тауарлардың отандық брендін құру қажеттілігін көрсету. *Нәтижелер* – COVID-2019-ның азық-түлік жүйелеріне тигізетін терең әсері талданды, ол бірқатар себептерге байланысты бүкіл әлемде адамдардың азық-түлікке қол жетімділігіне қауіп төндірді. Еуразиялық экономикалық одақ, мемлекетаралық интеграцияны дамыту, Бірыңғай азық-түлік мәселесін және азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету жөніндегі шараларды іске асыру жағдайында ауыл шаруашылығы өнімдерінің ортақ нарығы мүдделерінің теңгерімін сақтау және ЕАЭО-ға кіретін мемлекеттердің егемендігін қорғау маңызды аспект болып табылатыны анықталды. Мақалада Қазақстандағы ауыл шаруашылығы өнімдерінің негізгі түрлерінің өндірісіне (1990-2020 жж.), ет, сүт, жұмыртқа, картоп, көкөніс және бақша өнімдері және т. б. бойынша елдегі өзін-өзі қамтамасыз ету деңгейіне талдау берілген. Авторлар деректерді ЕАЭО елдерінде ауыл шаруашылығы өнімдерін шығару бойынша салыстыру жоспарында келтіреді. Мақалада Қазақстандағы ауыл шаруашылығы өнімдерінің негізгі түрлерінің өндірісіне (1990-

Түйінді сөздер: агроөнеркәсіптік кешен, өнім өндірісі, терең қайта өңдеу, азық-түлік қауіпсіздігі, КОВИД-2019, бәсекелестік, халықтың өмір сүру сапасы, экспорт, импорт.

Keywords: agro-industrial complex, production of products, deep processing, food safety, COVID-2019, competition, quality of life of the population, export, import.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, производство продукции, глубокая переработка, продовольственная безопасность, КОВИД-2019, конкуренция, качество жизни населения, экспорт, импорт.

Введение. Незаменимая составляющая экономической безопасности – это продовольственная безопасность.

В темпе роста экономики для каждого государства устойчивое развитие производства продовольствия остается главным решающим фактором для стабильности. Устранение барьеров, приводящих к продовольственному кризису, является первоосновой относительно других видов безопасности.

Экономическая стабильность – это устойчивое развитие производства сельского хозяйства. Достаточность продуктов для потребления населением напрямую влияет на политическую стабильность государства и сохранение его независимости. А также является основой демографического роста населения, дает стимул для реализации стратегии национального приоритета. В устойчивом развитии любого государства темп роста качества жизни населения должен иметь приоритетное направление.

В мире в связи с пандемией КОВИД-2019 проблема устойчивого развития производства продовольствия имеет очень важное значение в любой стране. В связи с этим производство, потребление, продажа товаров питания являются составляющими агропродовольственной политики каждого государства. Основными причинами обострения продовольственного обеспечения в мире являются:

- сокращение посевных площадей вследствие выбытия их на сельскохозяйственные нужды;
- рост народонаселения. По прогнозу Организации Объединенных Наций, население Земли к 2050г. увеличится на 2,0 млрд. человек и достигнет 9,1 млрд. [1]. При этом аграрное производство необходимо будет увелечить на 70%;
- уменьшение орошаемых земель, обмеление рек;
- сокращение поголовья пастбищного животноводства, в результате чего темпы прироста объемов мяса оказываются ниже темпов роста населения.

Материал и методы исследования.

Термин «продовольственная безопасность» используется начиная с 1973 года. С этого периода началась нехватка продовольственных товаров в мире. Возникновение термина было связано с проблемами в продовольственном обеспечении населения во многих странах мира. В Республике Казахстан проблема продовольственной безопасности началась с 1990-х годов, что было связано с упадком производства сельскохозяйственной продукции [2].

Для устранения барьеров продовольственного кризиса в Казахстане надо развивать отечественное производство в сельском хозяйстве. Для развития продовольственной безопасности приоритетным направлением должен стать отказ от импорта и глубокая переработка сельскохозяйственной продукции.

В сфере обеспечения продовольствием «Импортозамещение» охватывает целый комплекс развития производств, связанных с сельским хозяйством, направленных на создание современного агропромышленного комплекса глубокой переработки в отрасли для обеспечения продуктами питания.

Для Казахстана обеспечение продовольственной безопасности имеет большое значение. Чтобы отказаться от иностранных товаров, нужно обеспечить достаточный объем продуктов питания, что требует проведения специальной экономической политики государства в этом направлении. В целях защиты рынка от иностранных товаров в Казахстане следует производить отечественные конкурентоспособные товары, качественные продукты питания. Для этого сельское хозяйство Казахстана должно быть наукоемким, продуктивным. Таким образом можно обеспечить рост доли национальных товаров во внутреннем потреблении и на внешнем рынке. Методы экономических исследований: системный подход, сравнительный анализ.

Результаты и их обсуждение. Повышение производительности в отрасли опирается на научные достижения в сельском

хозяйстве и передовой мировой опыт. Казахстанские природно-климатические условия позволяют существенно увеличить производство сельскохозяйственной продукции для внутреннего и внешнего рынков [3]. Внедрение инновационных методов в сельское хозяйство, научно обоснованная стратегия его развития – основа продовольственной стабильности каждого государства. Большую актуальность приобретает разработка экономико-математических моделей. Они дают возможность прогнозировать потребность продовольственного обеспечения.

В нашей стране, на сегодняшний день, рацион потребления пищевых продуктов

населением является нерациональным. Некоторые продукты по научно доказанным нормам ВОЗ в Казахстане вообще не употребляются. Для устранения продовольственного кризиса приоритетным направлением должно быть самообеспечение республики основными видами продуктов питания [4].

Опираясь на данные Комитета по статистике МНЭ РК, можно отметить, что в среднем за 2017-2020гг., уровень самообеспечения Казахстана составил по производству зерна 126,%, мяса – 271,61%, молока – 94,91%, яиц – 57,1%, картофеля – 54,0%, овощей и бахчевых – 84,3%, плодов, ягод и винограда – 47,7% (таблица 1).

Таблица 1 – Производство основных видов продукции сельского хозяйства 1990-2020гг.

Продукция	1990	2001	2017	2018	2020	2020г., % к	
						2001	2018
Зерно	28 487,7	15 896,9	20 585,1	139 44,1	17428, 6	79,7	124,9
Овощи	1 136,0	2 301,0	3 791,0	40 81,9	4 368,2	383,4	365,0
Плоды и ягоды	301,1	171,2	253,4	214,2	2 382,1	791,1	96,6
Молоко	5 641,6	3 922,9	5 503,4	5 686,2	5 865,1	103,9	29,1
Яйцо, млн шт.	4 185,1	1 855,3	5 103,0	5 591,4	5 513,4	131,7	71,15
Картофель	2 324,6	21 84,9	3 552,1	1979,7	3 912,8	168,3	47,46
Мясо	4185,1	1855,3	5103,0	1 059,4	1975,5	47,2	110,5
Сахарная свекла	1 043,7	282,4	463,2	463,5	485,5	46,5	382,1

Примечание: по данным МСХ РК составлено авторами

Сельскохозяйственный сектор Казахстана развивается за последние 20 лет высокими темпами. Рост сельского хозяйства по видам составляет от 30% до 2,8 раза. Наблюдается рост поголовья животных от 57,6% до 2,5 раза, исключение составляют свиньи, поголовье которых не восстановилось после резкого сокращения в конце 1999 года.

При этом удельный вес потребительского импорта по плодово-ягодным культурам и продуктам их переработки составляет 84,57%, рыбе и рыбной продукции – 75,72%, растительному маслу – 48,33%, по мясу и мясным продуктам – 18,64%, по молоку и молочным продуктам - 15,12% [5].

На начало 2021г. поголовье крупного рогатого скота достигло 9,001 миллиона. Этот результат в сравнении с результатом 2020г. больше на 5,5%. Поголовье свиней за аналогичный период составило 819,9 тыс. голов, а лошадей выросло на 9,3% и общее количество составило 3,12 млн голов. А также за аналогичный период овец выросло на 4,9% и составило общее количество по всей республике 17,74 млн голов. Козы, наоборот, уменьшились в количестве голов до 2 миллионов. Поголовье

птицы уменьшилось на 3,9% – до 43 млн (таблица 2) [см.5].

Для наших предков скотоводство являлось традиционным видом деятельности при кочевом образе жизни. В Казахстане эта тенденция сохраняется.

В Казахстане по итогам 2020г. крупный рогатый скот составил 9 млн гол., что на 4,15% больше, чем в 2019 году. Из них численность коров составила 4 млн голов. Поголовье овец насчитывает 22,1 млн гол., и по сравнению с прошлым годом темп роста составил 2,5%. Численность свиней выросла до 969,8 тыс. гол., количество лошадей составило 3,4 млн, а верблюдов – 246,41 тыс. Численность коз в 2020г. сократилась на 2,9 млн гол. и составила 3,7%.

При этом темп роста за год за последние 7-9 лет достиг около 3,91%, в то время за аналогичный период мировой показатель составил около 0,1%. За последние два года наблюдается рост численности поголовья молодняка в животноводческих хозяйствах. Такой темп в отрасли отражается на росте рентабельности в сельском хозяйстве Казахстана. Например, в некоторых странах мира более 50% животных от общего числа КРС находится в собст-

венности домашних хозяйств. Без поддержки государства частный сектор по КРС негативно влияет на состояние отрасли. У домашних хозяйств возможности ограни-

ченные, поэтому не всегда частный сектор в отрасли способен обеспечить скот необходимым.

Таблица 2 – Динамика изменения поголовья сельхозживотных и производства продукции в Казахстане 1990-2020гг.

Вид скота	1990	2001	2017	2020	2020г., % к	
					2001	2017
Поголье животных, тыс т						
Крупный рогатый скот	9 757	4 293,5	6 764,2	9 005,1	172,6	109,6
В том число коровы	3 368	2 077,2	3 362	4 577	220,3	136,1
Овцы и козы	35 661	10 478,6	18 323,0	17 736,2	102,2	58,4
Лошади	1 626	989,5	2 415,7	3 118,2	288,2	118,1
Верблюды	143,2	103,9	193,8	221,5	208,7	112,1
Птица, млн гол.	59,9	21,2	39,9	43,2	213,2	113,3
Примечание: по данным Комитета по статистике МНЭ РК составлено авторами						

Вопросы обеспечения населения страны продовольствием – предмет основной заботы и политики государства. Обеспечение достаточным количеством продуктов питания без импорта – ключевое направление стабильности для сохранения суверенитета любого государства в мире. За последние 10 лет в этой отрасли есть немалые успехи. В нашей республике 80% производства продукции приходится на отечественное производство. По данным Global Food Security Index, GFSI Казахстан в 2019г. в глобальном индексе продовольственной безопасности по результатам статических данных британского журнала The Economist – Economist Intelligence Unit, а также американской транснациональной компании Dupon, улучшил свои позиции за один год на 9 строчек, заняв 48 место среди 113 стран мира. Этот показатель в 2018г. был на 57-ой позиции в мире. Ка-

захстан в 2020г. по уровню продовольственной безопасности занял 32 позицию.

Казахстан самообеспечен по видам потребления мяса. Этот уровень самообеспеченности доказывает, в нашей республике скотоводство развито лучше, чем остальные отрасли. В Казахстане производство на душу населения за 30 лет (с 1990г. выросло в 141 раз. В указанный период не входит 1997г. и 1999г., в этот период была превышена действующая норма потребления. В Казахстане с 2001г. отечественное производство овощей и бахчевых культур приблизилось к нормативному потреблению. Для республики зерно является главной экспортной культурой, им наша страна была самообеспечена в 1990г. на 170,2%, в 2017г. – на 122,2 %, 2020г. – на 124,4%.

Такие изменения, в конечном счете, привели к росту производства всех видов продукции на душу населения (таблица 3).

Таблица 3 – Производство продукции в Казахстане, кг на душу населения

Продукция	2001г.	2011г.	2017г.	2020г.	2020 г., % к	
					2011г.	2017г.
Зерно	1 070	960	1 144	1 192	124,1	104,1
Картофель	147	131	197,3	140,1	106,7	70,8
Овощи бахчевые	120	138,9	327,0	329,8	236,3	100,4
Мясо	12,6	11,3	131,1	169,9	1 503,5	129,6
Масличные	12	14	15	15,2	108,6	101,3
Яйцо, шт.	125	224	283	193	86,2	68,2
Молоко	264	316	306,7	252,6	79,9	82,4
Примечание: по данным Комитета по статистике МНЭ РК составлено авторами						

При росте дополнительных площадей сельского хозяйства увеличилась численность скота, в связи с этими изменениями производство продукции сельского хозяйства выросло, улучшился уровень продо-

вольственной стабильности в нашей республике по сравнению с 2000 годом.

На уровне продовольственной безопасности население республики потребляет хлебобулочных изделий на 100%, картофеля на 95%, овощей свежих на 86%, мяса на 83%.

По итогам 2020г. среднее обеспечение мясом в рационе употребляемой пищи в Казахстане на душу населения составляло около 7,95%. Молоко и молочные продукты занимают (252,6 л) 25,2% от общего рациона; яйца – 19,40% (193 шт.); овощи (в том числе картофель) – 14% (139,8 кг); хлебопродукты и крупяные изделия – 13,6% (136,3 кг); мясо и мясопродукты – 7,9% (78,9 кг). Доля животноводческой продукции в рационе населения составила более 50%. Это существенно отразилось на рыночном спросе.

Доступность продовольствия делится на два типа: первый экономический, а второй – физический. Экономический – это когда продовольствие, употребляемое населением, должно быть доступно по ценам. Физический – означает, что продовольст-

вие должно быть доступно для всех, то есть доступ к продовольствию должен гарантироваться народу государством.

Чтобы питание соответствовало пищевым потребностям с учетом возраста, условий жизни, состояния здоровья, профессиональных обязанностей, пола и т.п. человека, необходима достаточность продуктов питания [6]. Хотя наша республика производит 50% сельскохозяйственных продуктов, тем не менее уровень производства не позволяет народу потреблять многие виды продукции по нормативам, определенным Всемирной организацией здравоохранения (ВОЗ). Особенно остро ощущается нехватка для потребления населением картофеля, овощей, фруктов, молока и яиц (таблица 4).

Таблица 4 – Потребление продовольствия в Казахстане, кг на душу населения

Вид продукции	2001г.	2017г.	2020г.	Норматив по ВОЗ	Потребление % к нормативу	
					2001г.	2020г.
Хлебопродукты	120	133,7	136,8	120	100	114
Картофель	66	46,8	47,5	97	68,0	48,9
Овощи	83	88,8	95	140	59,3	67,9
Фрукты	10	48	52	80	12,5	65
Растительное масло	11	19,2	19,5	13	84,6	150
Сахар	26	40,8	41,5	36	72,2	115,2
Мясо	44	73,2	78,9	80	55,0	98,5
Молоко	235	237,6	252,6	360	65,3	114
Яйцо,шт	109	168	193	243	44,8	48,9

Примечание: по данным Комитета по статистике МНЭ РК составлена авторами

По рекомендациям ВОЗ население не должно употреблять выше нормы хлеб, сахар и растительные масла. Превышено потребление хлеба, растительного масла, сахара, то есть углеводосодержащих продуктов, это отрицательно влияет на качество питания, в первую очередь приводит к возникновению избыточного веса человека и различным заболеваниям. Казахстан находится в составе Евразийского экономического союза (ЕАЭС), поэтому, сравнивая государства по производству продукции сельского хозяйства на душу населения, можем определить место каждой республики в производстве того или иного продукта и место каждой страны в продовольственном обеспечении населения. Казахстан по производству зерна занимает первое место, второе – по овощам, растительному маслу и молоку.

Потребление в Казахстане мяса приближено к нормативам ВОЗ и составляет 78,9 кг, а по ВОЗ – 80 кг. На рисунке 1 показано, что производство мяса в мире, в том числе Казахстане, растет.

Для сохранения продовольственной безопасности государства основным приоритетным направлением является национальное обеспечение населения питанием.

В 1974г. для решения проблемы продовольственной безопасности в мире Генеральная Ассамблея ООН разработала программу обеспечения продовольственной безопасности путем увеличения производства и удовлетворения потребностей народа [7].

В 2020г., по данным ООН, по численности страдающих от голода в мире первое место занимает Азия – 381 млн человек. Второе место принадлежит Африке – число голодающих 250 млн, с 48 миллионным населением регион Карибского бассейна и Латинской Америки на третьем месте.

Начиная с 2014г. абсолютные числа голодающих увеличиваются. Показатель распространенности недоедания в мире вырос до 8,9%. За последние семь лет масштабы недоедания росли параллельно темпам роста населения мира. В процентном выражении Африка является самым

пострадавшим регионом от продовольственного кризиса в мире. На сегодня 19,1% населения Африки страдает от недоедания. Число голодающих в Азии составило 8,3%, в странах Латинской Америки и Ка-

рибского бассейна общее количество голодающих составляет 7,4%. К 2030г., если такой уровень голодания будет сохраняться, тогда Африка станет материком хронически голодающих в мире.

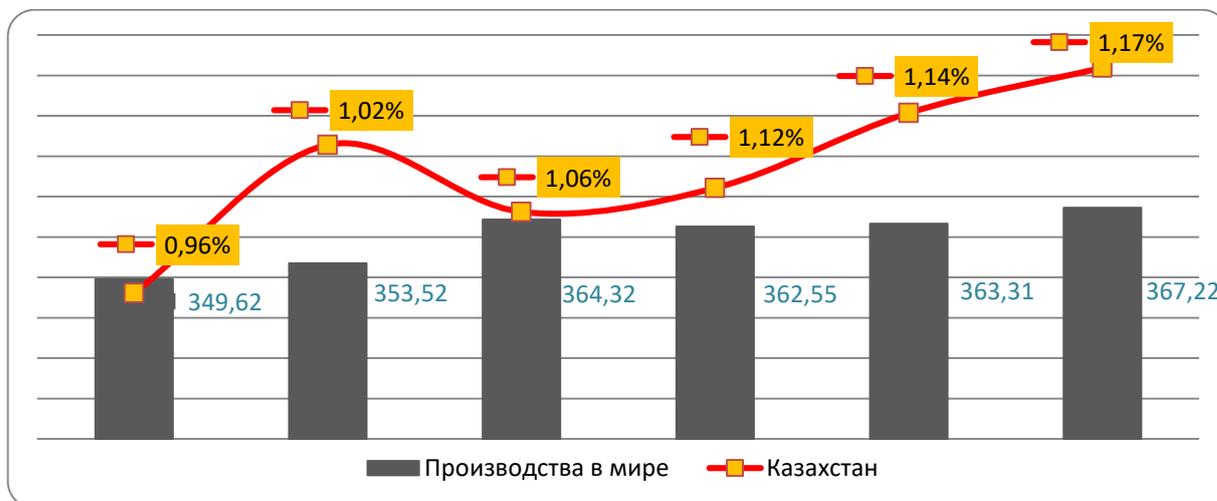

Рисунок 1 – Динамика роста производства мяса в Казахстане и мире, млн тенге

В связи с COVID-19 обострились слабые места и проявилась острая недостаточность продовольствия в мире. Поэтому некоторые государства заново рассмотрели политику обеспечения населения питанием, процессы, влияющие на производство продовольствия. В мире экономическая нестабильность может привести к росту числа голодающих еще на 83-132 млн человек [8].

В 2020г., по мнению экспертов, продовольственная нехватка может привести к глобальному кризису и нестабильности в некоторых государствах. Поэтому наша Республика Казахстан должна сама себя обеспечить продовольствием. Для этого нужно развивать производительность аграрного сектора, и проводить политику отказа от импорта в отрасли.

Но, прежде чем говорить о перспективах отказа от ввоза продовольственных товаров, необходимо уточнить, насколько наш отечественный рынок зависит сегодня от импортных товаров.

По статистике за последние 5-7 лет наше государство стало зависимым от импорта продуктов питания. Такое положение остро ощутилось начиная с экономического кризиса 2008 года. В связи с пандемией в мире, в том числе в Казахстане, упал курс тенге, подорожание доллара привело к росту цен на продукты питания.

Стабильность продовольственной безопасности государства и ее степень оценивается по 3 уровням.

Когда объем внутреннего продовольственного рынка 80-85% составляют отечественные товары, то уровень продовольственной безопасности считается оптимальным; если этот показатель составляет 60-80%, то недостаточным и критическим, если страна обеспечивает только 60% отечественными товарами собственного производства, наступает зависимость от импорта. Значит государство напрямую зависит от импорта.

Государство, имеющее запасной объем продовольствия на 90 дней, или 17% годового объема потребления обеспечено продовольствием в полной мере. Большинство стран в мире в той или иной мере зависят от импорта продовольствия. Только 7 государств на 100% самообеспечены продовольствием, 70-80% составляет обеспеченность продовольствием в 75 странах, на 50-60% – в 50 странах с населением более 1 млрд. человек [9]. Учитывая данные по ЕС самообеспеченность по зерну составляет 122%, а по сахару – 127%, сливочному маслу – 127%, мясу – 107% [10].

Задача обеспечения продовольственной безопасности как основной составляющей национальной безопасности страны отражена в Законе РК «О национальной безопасности Республики Казахстан» от 6 января 2012 года.

Отечественные землеугодия для сельского хозяйства занимают 80% общей площади. Эти огромные земли для сельской отрасли составляют площадь равную всей Западной Европе. Такие масштабные

земли, если их использовать наукоемко, повысить эффективность сельского хозяйства, дадут нам желаемые результаты по обеспечению продовольственной безопасности. Республика обладает большими возможностями по обеспечению не только регионального масштаба продовольственной безопасности. Казахстан по количеству пахотной земли на душу населения (1,5 га) занимает второе место в мире. С такими показателями наша страна может уверенно войти в лидеры мировых экспортеров продовольствия.

На сегодняшний день отечественная экономика зависит от цен на нефть и сырье. Чтобы эффективность экономики Казахстана показывала устойчивый рост, надо развивать сельское хозяйство. Если продуктивность сектора увеличится, страна может выйти на мировые продовольственные рынки. В свою очередь это дает возможность диверсификации ее экспорта. Проблема обеспечения продовольственной безопасности является одной из важнейших задач современного этапа развития Республики Казахстан. Для обеспечения продовольственной стабильности страны необходимо привлекать инвестиции в сельское хозяйство и пищевую промышленность [11]. Если эффективность сельского хозяйства дает рост прибыли

отечественного производства, то такой рост темпа сохранится до 2025 года. Около 80% внутреннего рынка продовольственных товаров должны составлять отечественные продукты [12].

К 2020г. по данным ЕАЭС был рост валового производства в сельской отрасли и в долларовом соотношении составил 118,6 млрд., объем валового производства повысился на 3,7 % .

По сравнению с 2017г. в 2020г., в целом по ЕАЭС было небольшое увеличение посевных площадей для выращивания сельскохозяйственных товаров – на 615,3 тыс. га (0,6%) до 110,0 млн га, за счет роста площадей кормовых культур – на 962,3 тыс. га (14,9%), масличных культур на 1,9 млн га (12,31%), и картофеля – на 42,3 тыс. га (2,2%). Посевные площади бахчевых и зерновых культур в отчетном периоде сохранились практически на уровне 2017 года. В то же время в ЕАЭС наблюдалось сокращение посадочных площадей винограда (на 9,4%), а также посевных площадей сахарной свеклы (на 3,3%), зерновых и зернобобовых культуры (на 1,1%) (таблица 5).

В аналогичный период в ЕАЭС наблюдалось сокращение посадочных площадей винограда (на 9,4%), а также посевных площадей сахарной свеклы (на 3,3%), зерновых и зернобобовых культуры (на 1,1%).

Таблица 5 – Производство продукции сельского хозяйства ЕАЭС, млрд. долл. США

Страна/Регион	2017г.	2018г.	2019г.	2020г.
ЕАЭС	114,4	109,0	115,4	118,6
Армения	1,9	1,8	1,9	1,9
Беларусь	9,3	9,3	10,3	11,2
Казахстан	12,5	13,0	13,8	15,0
Кыргызстан	3,0	3,0	3,1	3,2
Россия	87,6	81,9	86,3	87,3

Традиционно наибольшая доля (порядка 60%) посевных площадей в ЕАЭС отводится под зерновые и зернобобовые культуры. При этом в отчетном периоде в Казахстане отмечено сокращение площадей под эти культуры на 7,0% по сравнению с 2017 годом.

В 2020г. в сельскохозяйственной отрасли Казахстана сохранилась стабильная ситуация, несмотря на кризис из-за пандемии коронавируса. По итогам 2020г. объем валовой продукции в сельской отрасли увеличился на 2,2%, а производство продуктов питания выросло на 2,3%.

Правительство РК выделило дополнительно 60 млрд. тг для поддержки отечественных товаропроизводителей, занятых сельским хозяйством, на субсидирование инвестиционных вложений, ставок вознаграждения при кредитовании и лизинге сельхозтехники, субсидирование в рамках гарантирования и страхования займов субъектов АПК, развитие животноводства и поддержку растениеводства.

Для пополнения оборотных средств фермеров, Министерством сельского хозяйства РК приняты меры по доступному финансированию. По программе Министерства сельского хозяйства РК «Кен дала» около 2,5 тыс. фермеров получили на весенне-полевые работы 70 млрд. тенге. Для устойчивого производства в АПК был кредитован проект «Экономика простых вещей». В 2020 г. было выделено дополнительно из бюджета Республики Казахстан 400 млрд. тг, из них 100 млрд. тг в связи с введением режима пандемии, переданы аграриям для проведения посевных работ.

Для пополнения оборотных средств фермеров, Министерством сельского хозяйства РК приняты меры по доступному финансированию. По программе Министерства сельского хозяйства РК «Кен дала» около 2,5 тыс. фермеров получили на весенне-полевые работы 70 млрд. тенге. Для устойчивого производства в АПК был кредитован проект «Экономика простых вещей». В 2020 г. было выделено дополнительно из бюджета Республики Казахстан 400 млрд. тг, из них 100 млрд. тг в связи с введением режима пандемии, переданы аграриям для проведения посевных работ.

В 2020г. для выполнения плана по форвардному закупу сельскохозяйственной продукции, выделены средства в объеме 24,5 млрд. тенге. По форвардному закупу был закуп таких культур как пшеница, ячмень, масличные культуры и гречиха.

В условиях пандемии в 2020г. Казахстан исполнил все экспортные обязательства по зерну. Экспорт зерновых культур составил 8 млн тонн. Если учитывать, что объем экспорта зерна и муки за последние 10 лет в среднем составляет 8,5 млн т, можно констатировать тот факт, что введенные весной меры по ограничению вывоза зерна и муки практически не сказались на объемах экспорта.

Заключение

Перспективные направления при пандемии для обеспечения продовольственной стабильности в Казахстане:

- льготное микрокредитование сельхозпроизводителей следует осуществлять по ставке 4-5% годовых для обеспечения доступности финансирования;

- необходимо повысить эффективность сельского хозяйства, включая продовольственную систему обеспечения потребностей населения качественными продуктами питания;

- одна из основных задач отечественного производства – рост конкурентоспособности и проведение политики импортозамещения;

- следует увеличить эффективность внешнеторговой деятельности переходом от узкоориентированного экспорта к диверсификации товаров.

Список литературы

[1] Сатыбалдин, А.А. Стратегия экономической безопасности и социальной стабильности Казахстана: коллективная монография / А.А. Сатыбалдин.- Алматы: Институт экономики КН МОН РК, 2019.-740 с.

[2] Назарбаев, Н.А. Народонаселение. Обеспечение продовольственной безопасности требует комплексных усилий всех государств [Электронный ресурс].- 2019.- URL: <https://is.gd/x5OwUI> (дата обращения: 10.10.2019).

[3] Акимбекова, Г.У. Снижение себестоимости зерна и продуктов его переработки: отраслевые и региональные особенности / Г.У. Акимбекова, А.Б. Баймуханов, У.Р. Қасқабаев // Проблемы агрорынка.-2020.-№2.-С.11-19.

[4] Назарбаев призвал поддержать собственные товары [Электронный ресурс].- 2018.- URL: <https://is.gd/29Whuv> (дата обращения: 05.10.2018).

[5] Стоит ли инвестировать в сельское хозяйство Казахстана [Электронный ресурс].-

2020.- URL: <https://is.gd/WM6o4d> (дата обращения: 16.10.2020).

[6] Кожамбетов, Г.А. Правильное питание для здорового образа жизни населения Казахстана/ Г.А Кожамбетов, О.В Лашкарева //Проблемы агрорынка.-2020.-№3.-С.1-7.

[7] FAO. Rome Declaration of World Food Summit it Plan of Action [Electronic resource].- 2016.-URL:<http://www.fao.org/wfs/final> (date of access: 13.11.2016).

[8] Согласно приведенным в докладе ООН данным, рост числа голодающих и сохранение проблемы неполноценного питания могут поставить под вопрос возможность ликвидации голода к 2030 году [Электронный ресурс].-2020.-URL: <https://is.gd/RVsX8g> (дата обращения: 13.11.2020).

[9] Филимонова, Е.А. Проблемы методологии экономической безопасности в условиях экономического кризиса / Е.А.Филимонова //Российское предпринимательство.- 2015. - №16(13). -С.1949-1964.

[10] Барышева, Г.А. Российское сельское хозяйство: 150 лет перманентных реформ и их последствия/ Г.А. Барышева, Ю.С.Нехорошев // Материалы к публичным лекциям.- 2003.- №35. -С.34-39.

[11] Зинченко, А.П. Аграрная политика / А.П. Зинченко, В.И Назаренко, В.В. Шайкин.- М.: Колос, 2015. – 243с.

[12] Жолмуханова, А.Ж. Продовольственная безопасность Казахстана: состояние, проблемы, пути решения/ А.Ж. Жолмуханова, А.Ж. Койтанова // Проблемы агрорынка.- 2018.-№3.- С.23-29.

References

[1] Satybaldin, A.A (2019). Strategiya ekonomicheskoy bezopasnosti i social'noj stabil'nosti Kazahstana: kollektivnaya monografiya [Strategy of economic security and social stability of Kazakhstan]: collective monograph. Almaty: Institut ekonomiki KN MON RK, 740 p. [in Russian].

[2] Nazarbaev, N.A. Narodonaselenie. Obespechenie prodovol'stvennoj bezopasnosti trebuat kompleksnyh usilij vsekh gosudarstv [Elektronnyj resurs]. [Population. Ensuring food security requires a comprehensive effort by all states]. – 2019 - Available at: <https://is.gd/x5OwUI> (date of access: 10.10.2019) [in Russian].

[3] Akimbekova, G.U. & Bajmuhanov, A.B. (2020). Snizhenie sebestoimosti zerna i produktov ego pererabotki: otraslevye i regional'nye osobennosti [Reducing the cost of grain and its processed products: industry and regional features]. *Problemy agrorynka – Problems of AgriMarket*, 2, 11-19 [in Russian].

[4] Nazarbaev prizval podderzhat' sobstvennyye tovary [Nazarbayev urged to support own goods]. – 2018.- Available at: <https://is.gd/29Whuv> (date of access: 10.11.2019) [in Russian].

[5] Stoit li investirovat' v sel'skoe hozjajstvo Kazahstana [Is it worth investing in agriculture in Kazakhstan]. - 2020 - Available at: <https://is.gd/WM6o4d> (date of access: 16.10.2020) [in Russian].

[6] Kozhahmetov, G.A. & Lashkareva, O.V. (2020). Pravil'noe pitanie dlja zdorovogo obraza zhizni naselenija Kazahstana [Proper nutrition for a healthy lifestyle of the population of Kazakhstan]. *Problemy agrorynka – Problems of AgriMarket*, 3, 1-7 [in Russian].

[7] FAO. (2016). Rome Declaration of World Food Summit it Plan of Action. – 2016 - Available at: <http://www.fao.org/wfs/final> (date of access: 10.12.2019) [in English].

[8] Soglasno privedennym v doklade OON dannym, rost chisla golodayushchih i sohranenie problemy nepolnocennogo pitaniya mogut postavit' pod vopros vozmozhnost' likvidacii goloda k 2030 godu [Elektronnyj resurs]. [Rising hunger and continued malnutrition could call into question the possibility of ending hunger by 2030, according to a UN report]. – 2020 - Available at: <https://is.gd/RVsX8g> (date of access: 13.11.2020) [in Russian].

[9] Filimonova A. (2015) Problemy metodologii ekonomicheskoy bezopasnosti v usloviyah ekonomicheskogo krizisa [Problems of methodology of economic security in the conditions of economic crisis]. *Rossijskoe predprinimatel'stvo. – Russian partnership*, 16(13), 1949-1964 [in Russian].

[10] Barysheva, G.A. & Nehoroshev, Ju.S. (2003). Rossijskoe sel'skoe hozyajstvo: 150 let permanentnyh reform i ih posledstviya [Russian agriculture: 150 years of permanent reforms and their consequences]. *Materialy k publichnyim lekcijam. – Materials for public lectures*, 35, 34-39 [in Russian].

[11] Zinchenko, A.P., Nazarenko, V.I. & Shajkin, V.V. (2015). Agrarnaja politika [Agrarian policy]. M: Kolos, 3, 243 [in Russian].

[12] Zholmuhanova, A.Zh & Kojtanova, A.Zh. (2018). Prodovol'stvennaya bezopasnost' Kazahstana: sostoyanie, problemy, puti resheniya [Food security of Kazakhstan: state, problems, solutions]. *Problemy agrorynka – Problems of AgriMarket*, 3, 23-29 [in Russian].

Информация об авторах:

Азретбергенова Гулмира Жарылхасыновна - основной автор; кандидат экономических наук, доцент; доцент кафедры «Финансы и учет»; Международный казахско-турецкий университет им. Ходжи Ахмеда Яссави; 161200 Проспект Тауке хана, 29, г.Туркестан, Казахстан; e-mail: gulmira.azretbergenova@ayu.edu.kz; <https://orcid.org/0000-0002-9070-7055>

Сыздыкова Азиза Оралбаевна; Ph.D; Международный казахско-турецкий университет им. Ходжи Ахмеда Яссави; 161200 Проспект Тауке хана, 29, г.Туркестан, Казахстан; e-mail: azizayesevi@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-1377-0026>

Бимендеев Бауыржан; докторант Ph.D; Международный казахско-турецкий университет им. Ходжи Ахмеда Яссави; 161200 Проспект Тауке хана, 29, г.Туркестан, Казахстан; e-mail: urlihanmama@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-5967-2958>

Авторлар туралы ақпарат:

Азретбергенова Гулмира Жарылхасыновна - негізгі автор; экономика ғылымдарының кандидаты, доцент; «Қаржы және есеп» кафедрасының доценті; Қожа Ахмет Яссауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті; 161200 Тауке хан, 29, Түркістан қ., Қазақстан; e-mail: gulmira.azretbergenova@ayu.edu.kz; <https://orcid.org/0000-0002-9070-7055>

Сыздыкова Азиза Оралбайқызы; Ph.D; Қожа Ахмет Яссауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті; 161200 Тауке хан, 29, Түркістан қ., e-mail: azizayesevi@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-1377-0026>

Бимендеев Бауыржан; Ph.D докторанты; Қожа Ахмет Яссауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті; 161200 Тауке хан, 29, Түркістан қ., Қазақстан; e-mail: urlihanmama@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-5967-2958>

Information about authors:

Azretbergenova Gulmira Zharylhasynovna - The main author; Candidat of Economic Sciences, Associate Professor; Associate Professor of the Department of Finance and Accounting; Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University; 161200 Tauke khan ave., 29, Turkestan, Kazakhstan; e-mail: gulmira.azretbergenova@ayu.edu.kz; <https://orcid.org/0000-0002-9070-7055>

Syzdykova Aziza; Ph.D; Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University; 161200 Tauke khan ave., 29, Turkestan, Kazakhstan; e-mail: azizayesevi@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-1377-0026>

Biymendejev Bayirchan; Ph.D student; Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University; 161200 Tauke khan ave., 29, Turkestan, Kazakhstan; e-mail: urlihanmama@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-5967-2958>

АГРОӨНЕРКӘСІПТІК КЕШЕНДЕГІ ӘРТАРАПТАНДЫРУ СТРАТЕГИЯСЫ

DIVERSIFICATION STRATEGY IN AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX

СТРАТЕГИЯ ДИВЕРСИФИКАЦИИ В АГРОПРОМЫШЛЕННОМ КОМПЛЕКСЕ

Р.Қ. КОНУСПАЕВ^{1*}

Э.Ф.К.

Т.Ж. ДЕМЕСИНОВ¹

Э.Ф.К., қауымдастырылған профессор

Т.А. ТАИПОВ²

Э.Ф.К., профессор

¹Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау, Қазақстан²Алматы экономика және статистика академиясы, Алматы, Қазақстан*автордың электрондық поштасы: konuspaev@list.ru**R.K. KONUSPAEV^{1*}**

C.E.Sc.

T.ZH. DEMESSINOV¹

C.E.Sc., Associate Professor

T.A. TAIPOV²

C.E.Sc., Professor

¹Sh. Ualikhanov Kokshetau University, Kokshetau, Kazakhstan²Almaty Academy of Economics and Statistics, Almaty, Kazakhstan*corresponding author e-mail: konuspaev@list.ru**Р.К. КОНУСПАЕВ^{1*}**

К.Э.Н

Т.Ж. ДЕМЕСИНОВ¹

К.Э.Н., ассоциированный профессор

Т.А. ТАИПОВ²

К.Э.Н., профессор

¹Кокшетауский университет им. Ш. Уалиханова, Кокшетау, Казахстан²Алматинская академия экономики и статистики, Алматы, Казахстан*электронная почта автора: konuspaev@list.ru

Аңдатпа. Мақала тақырыбының өзектілігі экономиканы дамытудың қазіргі кезеңінде агроөнеркәсіптік кешеннің бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін өндірісті әртарап-тандырудың маңыздылығымен анықталады. *Мақсаты* -аграрлық кәсіпорынның ұйымдық және өндірістік құрылымын оны жаңа өнім түрлерімен, технологиялармен, жеткізушілермен және т.б. толықтырудан тұратын қайта құру ерекшеліктерін талдау. *Міндеттері* – ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілердің сыртқы және ішкі ортадағы теріс өзгерістерге тұрақтылығын қамтамасыз ету үшін әртарап-тандыру процестерінің маңыздылығын көрсету. *Нәтижелері* – агроөнеркәсіптік өндірісте әртарап-тандырудың басым бағыттары өсімдік шаруашылығы мен мал шаруашылығының жаңа салаларын ұйымдастыру, ауыспалы егіске ауыл шаруашылығы дақылдарының өнімді түрлерін, сорттарын немесе будандарын қосу, өңдеу секторларын дамыту, материалдық-техникалық жабдықтау және өнімді өткізу жүйелері және т.б. болып табылады. Тауар өртүрлілігінің артуы, өткізу нарықтарының АӨК-ке қайта бағдарлануы оның нәтижелерінің жылдың қалыптасқан ауа – райы жағдайларына, топырақ және табиғи-климаттық факторларға және т.б. үлкен тәуелділігімен байланысты шаруашылық қызметті жүргізудің жоғары тәуекелдеріне байланысты ерекше маңызды екені анықталды. Жүргізілген талдау құрылымдық қайта құруды тереңдетудің маңызды шарттары – мемлекеттің дамыған аграрлық саясаты, саланы реттеу мен қолдаудың тиімді шараларының жүйесі, аграрлық сектор мен қаржы нарықтарын дамытуға инвестициялар тарту екенін айғақтайды. Жүргізілген зерттеулер келесі негізгі *тұжырымдар* жасауға мүмкіндік береді – өндірісті әртарап-тандыру кәсіпорындардың экономикалық белсенділігін дамытудың перспективалы бағыты болып табылады, бұл олардың өнімді сатудан, пайдадан және кірістен түсімінің өсуін қамтамасыз етеді.

ламаларды іске асыру осы сектордағы жағдайдың жақсаруына елеулі әсер еткен жоқ. Қазақстанда тәуелсіздік жылдары агроөнеркәсіптік кешенді және ауылдық аумақтарды дамытуға бағытталған тоғыз бағдарламалық құжат қабылданды.

Барлық дерлік бағдарламаларда негізгі мақсат ретінде агроөнеркәсіптік кешеннің бәсекеге қабілеттілігін арттыру айқындалды. Бұл ретте осы жылдар ішінде берілген кешенді дамытудың басым бағыттары жиі өзгеріп отырды, мемлекеттік қолдау жүйесі, субсидиялау қағидалары, жергілікті ауыл шаруашылығы өнімдерінің экспортын қолдау бағыттары қайта қаралды. Аграрлық секторға қомақты бюджет қаражатын бөлу инвестициялардың тиімділігін бағалауға болатын нақты оң нәтижелер әкелмеді.

Еліміздегі аграрлық сектор әлеуетінің негізін шикізат тауарлары құрайды. Қазақстанда өндірілген ауыл шаруашылығы өнімінің 80%-ға жуығы қайта өңдеусіз шикізат түрінде өткізіледі, ал дайын өнімнің бәсекеге қабілеттілігі әлсіз болып табылады. Мемлекеттік көмектің ұлғаюына қарамастан, ауыл шаруашылығы өнімдерін қайта өңдеу үлесі төмен күйінде қалып отыр. Агроөнеркәсіптік кешендегі қалыптасқан мәселелерді шешудің, саланың бәсекеге қабілеттілігін арттырудың жолдарының бірі өндірісті әртараптандыру болып табылады.

Зерттеу материалдары мен әдістері.

Бұл тақырыпты зерттеуде, ауыл шаруашылығының өндірістік әлеуетін дамыту, аталған саладағы әртараптандыру жүйесін пайдалану ерекшеліктеріне байланысты шетелдік және отандық экономист-ғалымдардың ғылыми еңбектері ілімдік және әдіснамалық негіз ретінде пайдаланылды.

Зерттеу мәселесінің әдіснамалық мәселелерін негіздеу және шешуде авторлар қазіргі экономикалық ілімнің негізгі ережелеріне сүйеніп, әртараптандыру стратегияларын пайдалануды анықтауда салыстырмалы, жүйелі талдау тәсілдерін пайдаланды.

Ғылыми зерттеудің ақпараттық базасы ретінде еліміздің ауыл шаруашылығы саласындағы өндірісті диверсификациялауға қатысты отандық және шетелдік жарияланымдар мен ғылыми-теориялық, ғылыми-практикалық конференциялар материалдары, салалық мемлекеттік бағдарламалар материалдары, мерзімді басылым мақалалары қолданылды.

Зерттеу әдістері ғылыми абстракция және экстраполяция, индукция және дедукция әдістері болып табылды. Теориялық ережелерді негіздеу жалпы ғылыми әдістер

мен тәсілдерді, талдау және синтездеу әдісін, жүйелі және кешенді тәсілдерді қолдану негізінде жүзеге асырылды, ресми статистикалық материалдар мен интернет желісінің ақпараттық әлеуетінен басқа жеке бақылаулар мен ғылыми және тәжірибелік қызметтің қорытындыларының деректері пайдаланылды.

Нәтижелер және оларды талқылау.

Саланың маңызды мәселелерінің қатарында – бірқатар өнімдер бойынша импортқа тәуелділіктің жоғары болуы. Қазақстан негізінен шикізат тауарларын экспорттайды, ал импорттың негізін дайын тамақ өнімдері құрайды. Қазақстанның агроөнеркәсіптік кешенінің басты экспорттық тауары аталған сала өнімдері экспортының жалпы көлемінің 42%-ын алатын дәнді дақылдар болып қала беруде.

Тұтастай алғанда, 2009-2019 жылдары Қазақстанның ауыл шаруашылығы өнімдерінің саудасы 4,1 млрд доллардан 6,7 млрд долларға дейін ұлғаю үрдісіне ие. Сонымен қатар, елімізде импорттық азық-түлік тауарларына сұраныс артып келеді. Осыны ескере отырып, Қазақстан ауыл шаруашылығы өнімдерін нетто-импорттаушы болып табылады деп айтуға болады [1].

Сараптамалық бағалаулар бойынша отандық аграрлық секторда өндірістің өсуі негізінен, тиімді технологиялар, өнімділікті арттыру, заманауи жабдықтар және ғылым мен технологиялар саласындағы жетістіктерді пайдалану есебінен емес, мал басын, егіс алқаптарын ұлғайту, жұмыс істейтіндердің көп санын тарту арқылы қол жеткізіледі. Бұл қазақстандық аграрлық сектордың экстенсивті дамуы мен технологиялық артта қалуының дәлелі. Қазіргі нарықтық конъюнктураның жағдайын талдай отырып, агроөнеркәсіптік кешен құрамына кіретін кәсіпорындардың біртұтас экономикасы жоқ деп айтуға болады [2].

Елдің жалпы ішкі өніміндегі қайта өңдеу секторы үлесінің өсуі, экономиканың нақты секторының көлемін ұлғайту әртараптандыру есебінен қамтамасыз етілуі мүмкін [3].

Осыған байланысты отандық ауыл шаруашылығын қалпына келтірудің, инновациялық дамытудың және тиімділігін арттырудың бір жолы ретінде, ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілер, қайта өңдеушілер, көтерме сатушылар мен бөлшек сауда желілері арасындағы экономикалық тиімді өзара іс-қимылдың жаңа тетіктерін құру және қолданыстағыларын жетілдіру қажет. Мұны жұмыс істеп тұрған салаларды жетілдірумен де, қайта өңдеу-

шілер мен бөлшек сауда желілерінің қажеттіліктеріне сүйене отырып, нарықта сұранысқа ие өнімдердің жаңа түрлерін өндіруді ұйымдастырумен де қамтамасыз етуге болады. Саланың бәсекеге қабілеттілігінің маңызды алғышарты жоғары өнімді жоғары технологиялық жұмыс орындарының көбеюі, демек, еңбек өнімділігі мен жоғары білікті жұмыс күшіне сұраныстың артуы екенін ескеру қажет [4]. Бұл жағдайда ауыл шаруашылық өндірісін әртараптандырудың өзектілігі артады. Алайда, ауыл шаруашылық ұйымдарында өндірісті әртараптандыру туралы шешім қабылдаған кезде саланың бірқатар маңызды ерекшеліктерін ескеру қажет:

– жер өндіріс құралы ретінде әрекет етеді және жалғыз шектеулі ресурс болып табылады;

– өндіріс үлкен аумаққа таралған;

– жұмыс және өндіріс кезеңдеріндегі уақыттың сәйкес келмеуі;

– биологиялық, технологиялық және экономикалық үдерістер және т.б. арасындағы тығыз байланыс.

Оң және теріс өзгерістермен сипатталатын кәсіпорынның қарқынды дамып келе жатқан сыртқы ортасында оның негізгі қызметін әртараптандыру қажетті ікемділікті, яғни кәсіпорынның сыртқы және ішкі ортадағы өзгерістерге тез және тиімді жауап беру қабілеті қамтамасыз етеді. Бұл ретте негізгі қызметті әртараптандырудың бағыттары экономиканың тиісті салаларының дұрыс орындалған орташа және ұзақ мерзімді даму болжамдарын ескере отырып, жан-жақты зерделенуге және экономикалық негізделуге тиіс. Кәсіпорынның негізгі қызметін әртараптандыру стратегиялары мен бағдарламаларын әзірлеу және іске асыру келесі жағдайларда орынды болып табылады:

– кәсіпорын өндіретін өнім нарығының әлеуетінің айтарлықтай төмендеуі;

– өндірілетін өнім нарығындағы баға конъюнктурасының нашарлауы;

– экономиканың жаңа салаларында кәсіпорынның экономикалық қызметі үшін жаңа перспективалық мүмкіндіктердің пайда болуы және т. б.

Кәсіпорынның негізгі қызметін әртараптандыру стратегиялары мен бағдарламаларын әзірлеу және негіздеу кезінде келесі критерийлер ескеріледі:

• жаңа саланың ағымдағы және болжамды инвестициялық тартымдылығы;

• кедергілердің болуы, оларды еңсеру мүмкіндіктері және кәсіпорынның эконо-

миканың жаңа саласына кіруі үшін шығындар мөлшері;

• жаңа өнім өндірісін ұйымдастыруға күрделі салымдар мөлшері;

• өнімнің жаңа түрін өндіру мен өткізудің әлеуетті рентабельділігінің шамасы;

• өндірісті әртараптандырудан қосымша артықшылықтардың болуы (мысалы, бір кәсіпорында әр түрлі қызмет түрлерін біріктіруден қосымша пайда алуды көздейтін синергия әсері).

Ауыл шаруашылығындағы негізгі қызметті әртараптандыру стратегиясы мен бағдарламалары өте маңызды, өйткені ауыл шаруашылығы – бұл қызметтің түпкілікті нәтижелерінің жылдың ауа райының жағдайына, жануарлардың денсаулығына, дақылдардың өнімділігіне және т.б. тәуелділігіне байланысты экономиканың ең қауіпті салаларының бірі. Өндірісті әртараптандыру стратегиясын іске асыру кооперация және интеграция процестерін жетілдіруге мүмкіндік береді, бұл өз кезегінде саладағы зияткерлік, ақпараттық, материалдық, қаржылық, басқарушылық және басқа ресурстарды неғұрлым тиімді пайдалануды қамтамасыз етеді. Мұның бәрі ауыл шаруашылығы өнімдері өндірісінің тиімділігін, саланың инвестициялық тартымдылығын, ғылыми-зерттеу және конструкторлық жұмыстарға инвестициялау көлемін, ішкі және сыртқы нарықтардағы өнімнің бәсекеге қабілеттілігін арттыруға мүмкіндік береді, бұл отандық ауыл шаруашылығының айтарлықтай дамуына ықпал етеді. Сондай-ақ кәсіпорындағы әртараптандырудың жағымды жақтарының бірі – бұл мақсаттарға жету үшін күшжігерді біріктіру мүмкіндігі [5].

Аграрлық өндірісті әртараптандырудың ең көп таралған нысандары – конгломерат, агрохолдинг құрылымдары, көлденең және тік маркетингтік жүйелер, стратегиялық одақтар және компаниялар топтары.

Аграрлық өндірісті әртараптандырудың мәнін сипаттағанда, олар қызметті кеңейтуге және оны тәжірибелік іске асырудың ұйымдастырушылық-экономикалық механизмдеріне назар аударады. Сонымен, әртараптандырудың байланысты, бірақ біртекті емес нысаны өсімдік шаруашылығы өнімдерімен қатар, сондай-ақ мал шаруашылығы өнімдерін өндіруде орын алады. Біртекті (байланысты) әртараптандыру егістің өзгеруі, бір сала шеңберінде ауыл шаруашылығы дақылдарының жаңа түрлері мен сорттарының пайда болуы, салалық мамандандудың күшеюі нәтижесінде жүреді.

Ауыл шаруашылығындағы негізгі қызметті әртараптандыру стратегиясы мен бағдарламалары өте маңызды, өйткені ауыл шаруашылығы – бұл қызметтің түпкілікті нәтижелерінің жылдың ауа райының жағдайына, жануарлардың денсаулығына, дақылдардың өнімділігіне және т.б. тәуелділігіне байланысты экономиканың ең қауіпті салаларының бірі.

Әртараптандыруды дамыту сала құрылымындағы сәйкессіздіктердің тереңдеуімен, сондай-ақ қарыз капиталының жоғары бағасы және қолжетімділігімен қиындады. Отандық аграрлық экономикада әртараптандыруды тереңдетуге жекелеген салалардың пропорционалды емес дамуы, жеткілікті қаржыландыру көлемінің болмауы, ауыл экономикасының даму деңгейі бойынша өңірлерді саралану үрдістерінің тереңдеуі кедергі келтіруде.

Көп жағдайда ауыл шаруашылық кәсіпорындарының негізгі қызметін жаңа салаларды ұйымдастырумен әртараптандыру, қолданыстағы салалармен қатар, тауар өндірушілердің ресурстық базасын ұтымды пайдалануды қамтамасыз етеді, бұл өз кезегінде ауыл шаруашылық өндірісінің өсуіне, өндірістік ресурстардың өзіндік шығындарының төмендеуіне және тұтастай алғанда экономикалық тиімділіктің өсуіне әкеледі.

Әдебиеттер тізімі

[1] Заурбекова, Т.С. Основные тенденции развития мер государственной поддержки сельского хозяйства в Казахстане в условиях членства в ЕАЭС и ВТО / Т.С. Заурбекова // Торговая политика. Trade policy.- 2019. -№3.-С.115-133.

[2] Тулешова, Г.Б. Қазақстанның ауыл шаруашылығы саласында кәсіпкерлікті дамыту басымдықтары / Г.Б. Тулешова, Е.К. Сапаров, Н.Б. Сыздықбаева// Проблемы агрорынка.-2019.-№3.-Б.98–106.

[3] Иманбаев, Б.Б. Диверсификация экономики Казахстана и формирование глобальных трендов его дальнейшего развития/ Б.Б. Иманбаев //Вестник РГГУ. Серия Экономика. Управление. Право. -2019.- № 2.- С. 69-80.

[4] Гришина, Ю.В. Разработка направлений диверсификации сельской экономики в региональном АПК / Ю.В. Гришина, Е.И. Ловчикова // Вестник социального развития и региональной политики. - 2019. - №8. - С. 109-115.

[5] Баутин, В.М. Диверсификация в системе устойчивого развития предпринимательских структур АПК / В.М. Баутин / Синергия.-2016.-№1.-С.60-65.

[6] Шерешова, М.Ю. Анализ международного опыта диверсификации сельской экономики / М.Ю.Шерешова, М.С.Оборин, О.В.Шимук // Вестник ВолГУ. Серия 3, Экономика. Экология. – 2017. – № 3.- С. 209-223.

[7] Шахабасов, Р.А. Диверсификация как способ повышения уровня конкурентоспособности предприятий АПК/ Р.А. Шахабасов //Региональные проблемы преобразования экономики.- 2016. -№ 6. -С. 40-46.

[8] Қазақстан Республикасының агро-өнеркәсіптік кешенін дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2016 жылғы 29 желтоқсандағы № 894 қаулысы.- Астана, 2017.- 217 б.

[9] Аничкина, О.А. Проблемы и перспективы развития АПК и сельских территорий: монография / О.А. Аничкина, Ю. И. Бершицкий, Л.В. Гайдаренко и др. – Новосибирск : Издательство ЦРНС, 2017. – 258 с.

[10] Азретбергенова, Г.Ж. Қазақстан өңірлеріндегі аграрлық сектордың экономикалық тиімділігін арттыру/ Г.Ж. Азретбергенова, А.О. Сыздықова, Б.Б. Бимендеев // Проблемы агрорынка.-2020.-№2.-Б.75-82.

References

[1] Zaurbekova, T.S. (2019) Osnovnyye tendencii razvitiya mer gosudarstvennoj podderzhki sel'skogo hozjajstva v Kazahstane v uslovijah chlenstva v EAJeS i VTO [Main trends in the development of state support measures on agriculture in Kazakhstan under the conditions of EAEU and WTO]. *Torgovaya politika – Trade policy*, 3, 115-133[in Russian].

[2] Tuleshova, E.K., Saparov E.K., N.B. Syzdykbaeva. (2019) Qazaqstannyñ auyl şaruashylyғы salasynda kәsipkerlikti damytu basymdyqtary [Priorities for the development of entrepreneurship in agricultural sector of Kazakhstan]. *Problemy agrorynka - Problems of AgriMarket*, 3, 98-106 [in Kazakh].

[3] Imanbaev, B.B. (2019) Diversifikaciya ekonomiki Kazahstana i formirovanie global'nyh trendov ego dal'nejshego razvitiya [Diversification of Kazakhstan economy and the formation of global trends in its further development]. *Vestnik RGGU. Serija Ekonomika. Upravlenie. Pravo – RGGU Bulletin «Economics. Management. Law» Series*, 2, 69-80 [in Russian].

[4] Grishina Y.V. & Lovchikova E.I. (2019) Razrabotka napravlenij diversifikacii sel'skoj ekonomiki v regional'nom APK [Development directions for diversification of the rural economy in regions of Russia]. *Vestnik social'nogo razvitiya i regional'noj politiki – Bulletin of Social Development and Regional Policy*, 8, 109-115 [in Russian].

[5] Bautin, V.M. (2016) Diversifikacija v sisteme ustojchivogo razvitiya predprinimatel'skih struktur APK [Diversification in the sustainable development of enterprises]. *Sinergiya – Synergy*, 1, 60-65 [in Russian].

[6] Sheresheva M.Yu., M.S. Oborin & O.V. Shimuk. (2017) Analiz mezhdunarodnogo opyta diversifikacii sel'skoj ekonomiki [Analysis of international experience of rural economy diversification]. *Vestnik VolGU. Serija 3, Ekonomika. Ekologiya – Bulletin of VolSU. Series of Economics. Ecology*, 3, 209-223 [in Russian].

[7] Shahabasov, R.A. (2016) Diversifikaciya kak sposob povysheniya urovnya konkurentosposobnosti predpriyatij APK [Diversification as a way to improve the level of competitive ability of AIC enterprises]. *Regional'nye problemy preobrazovaniya ekonomiki – Regional problems of transforming the economy*, 6, 40-46 [in Russian].

[8] Qazaqstan Respublikasynyñ agroñnerkäsıptik keşenin damytudyñ 2017–2021 jylдарға

arnalğan memlekettik baғdarlamasy. Qazaqstan Respublikasy Ükımetinıñ 2016 jylғы 29 jeltoqsandaғы № 894 qaulysy (2017) [State program for the development of the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan for 2017-2021. Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan. № 894 of December 29, 2016] Astana, 217 p. [in Kazakh].

[9] Anichkina O.A., Bershitsky Yu. I., Gaidarenko L.V., etc. (2017) Problemy i perspektivy razvitiya APK i sel'skih territorij: monografiya [Problems and prospects for the development of agriculture and rural areas: monograph]. Novosibirsk: Izdatel'stvo CRNS, 258 p. [in Russian].

[10] Azretbergenova G., Syzdykova A.O., Bimendeev B.B. (2020) Qazaqstan õñirlerindegi agrarlyq sektordıñ ekonomikalıq tiımdılıgın arttyru [Increasing economic efficiency of agricultural sector in the regions of Kazakhstan]. *Problemy agrorynka – Problems of AgriMarket*, 2, 75-82 [in Kazakh].

Авторлар туралы ақпарат:

Конуспаев Руслан Құрманғажыұлы - негізгі автор; экономика ғылымдарының кандидаты; «Қаржы және менеджмент» кафедрасының доценті; Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті; 020000 Абай көш., 76, Көкшетау қ., Қазақстан; e-mail: konuspaev@list.ru; <https://orcid.org/0000-0002-3120-1898>

Демесінов Талғат Жұмабекұлы; экономика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор; «Қаржы және менеджмент» кафедрасының профессоры; Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті; 020000 Абай көш., 76, Көкшетау қ., Қазақстан; e-mail: demesinov73@list.ru; <https://orcid.org/0000-0002-9414-5504>

Таипов Тимур Алчинович; экономика ғылымдарының кандидаты, профессор; «Қаржы» кафедрасының профессоры; Алматы экономика және статистика академиясы; 050035 Жандосов көш., 59, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: ttaipov@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-2360-2077>

Information about authors:

Konuspayev Ruslan Kurmangazhievich – The main author; Candidate of Economic Sciences; Associate Professor of the Department of Finance and Management; Shokan Ualikhanov Kokshetau University; 020000 Abay str., 76, Kokshetau, Kazakhstan; e-mail: konuspaev@list.ru; <https://orcid.org/0000-0002-3120-1898>

Demesinov Talgat Zhumabekovich; Candidate of Economic Sciences, Associate Professor; Professor of the Department of Finance and Management; Shokan Ualikhanov Kokshetau University; 020000 Abay str., 76, Kokshetau, Kazakhstan; e-mail: demesinov73@list.ru; <https://orcid.org/0000-0002-9414-5504>

Taipov Timur Alchinovich; Candidate of Economic Sciences, Professor; Professor of Department of Finance; Academy of Economics and Statistics; 050035 Zhandosova str., 59, Almaty, Kazakhstan; e-mail: ttaipov@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-2360-2077>

Информация об авторах:

Конуспаев Руслан Курмангажиевич – основной автор; кандидат экономических наук; доцент кафедры «Финансы и менеджмент»; Кокшетауский университет им. Ш. Уалиханова; 020000 ул. Абая, 76, г.Кокшетау, Казахстан; e-mail konuspaev@list.ru; <https://orcid.org/0000-0002-3120-1898>

Демесінов Талғат Жұмабекұлы; кандидат экономических наук, ассоциированный профессор; профессор кафедры «Финансы и менеджмент»; Кокшетауский университет им. Ш. Уалиханова; 020000 ул. Абая, 76, г.Кокшетау, Казахстан; e-mail: demesinov73@list.ru; <https://orcid.org/0000-0002-9414-5504>

Таипов Тимур Алчинович; кандидат экономических наук, профессор; профессор кафедры «Финансы»; Алматинская академия экономики и статистики; 050035 ул. Жандосова, 59, г.Алматы, Казахстан; e-mail: ttaipov@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-2360-2077>

**MODERNIZATION OF PRODUCTION IS AN EFFECTIVE MECHANISM
FOR SOLVING PROBLEMS OF AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX**

ӨНДІРІСТІ ЖАҒЫРТУ – АӨК ПРОБЛЕМАЛАРЫН ШЕШУДІҢ ТИІМДІ ТЕТІГІ

**МОДЕРНИЗАЦИЯ ПРОИЗВОДСТВА – ЭФФЕКТИВНЫЙ МЕХАНИЗМ
РЕШЕНИЯ ПРОБЛЕМ АПК**

M. YERENKHAN^{1*}

Ph.D student

I. BOGOMOLOVA²

Dr.E.Sc., Professor

M. TULEUBAYEVA³

C.E.Sc.

¹*Kazakh Humanitarian-Law Innovative University, Semey, Kazakhstan*

²*Voronezh State University of Engineering Technologies, Voronezh, Russia*

³*University of Foreign Languages and Professional Career, Almaty, Kazakhstan*

**corresponding author e-mail: manchuk_16@mail.ru*

М. ЕРЕНХАН^{1*}

Ph.D докторанты

И.П. БОГОМОЛОВА²

э.ф.д., профессор

М.К. ТУЛЕУБАЕВА³

Э.Ф.К.

¹*Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті, Семей, Қазақстан*

²*Воронеж мемлекеттік инженерлік технологиялар университеті, Воронеж, Ресей*

³*Шет тілдер және іскерлік карьера университеті, Алматы, Қазақстан*

**автордың электрондық поштасы: manchuk_16@mail.ru*

М. ЕРЕНХАН^{1*}

докторант Ph.D

И.П. БОГОМОЛОВА²

д.э.н., профессор

М.К. ТУЛЕУБАЕВА³

К.Э.Н.

¹*Казахский гуманитарно-юридический инновационный университет, Семей, Казахстан*

²*Воронежский государственный университет инженерных технологий, Воронеж, Россия*

³*Университет иностранных языков и деловой карьеры, Алматы, Казахстан*

**электронная почта автора: manchuk_16@mail.ru*

Abstract. The *goal* is to address the issues of modernization and diversification in agricultural sector in order to increase the level of socio-economic development of the country. The article presents domestic and foreign experience of the States which implement these transformations in enterprises for the efficient use of production resources, reduction of labor costs, and increasing income. *Objectives* – to show that positive directions for expanding the scope of activities in production of products by increasing its range will optimize logistics costs, reduce dependence on supplies, which causes significant material and monetary costs, and gain independence from suppliers of necessary materials and raw materials. The *results* confirm that in agro-industrial complex, along with specialization, an objective necessity is diversified development, i.e. diversification and reconstruction. Agricultural enterprises in the North Kazakhstan region have experience related to this strategy. In the region, one can mention successful examples of organizing flour production on farms, which contributes to meeting the demand for flour-grinding products without intermediaries between producers and consumers, directly selling them to bakery enterprises, bakeries of the republic. The livestock complex of the NKR increases production of milk and its processing products - butter, sour cream, cottage cheese, cheese, kefir and yogurt. The

Introduction. Diversification of production, as shows Kazakhstan and the experience of other countries, gives the opportunity to more complete exploitation of production resources, reducing the use of seasonal labor resources. Economic, environmental and social efficiency is seen in the fact that it allows to fill the market with goods, also creates a system of competition. It gives a chance to expand the volume of production, makes the receipt of financial resources more stable, increases profits and makes it stable.

The positive aspects of diversification, in difference from its form, allows: to organize production without a significant amount of waste; to optimize the costs of logistics; to reduce dependence on supplies, which cause high material and monetary costs; to obtain greater independence from suppliers of necessary materials and raw materials for production, which create risks in a free economy of sensitive material and monetary costs. For the agricultural sector this activity brings economic benefits, which provide the basis for a more stable condition and operation of production facilities.

Diversification in the agricultural sector is logically required by the special conditions of the technological process of the branch, the specificity of biology of agriculture and the dislocation of production of processing of raw materials. This is a process of placing in one organization several productions for production of various agricultural products, which purpose is efficiency and development of stability of its financial and social position [1]. In conditions of Kazakhstan economy diversification in agrarian sector is a destruction of monopoly in trade and sale, neutralization of negative specificity of agrarian production in ecological, economic and social spheres.

Material and methods of research. Diversification of production, with all its socio-economic importance, the process is ambiguous. The main difficulty is to produce in relatively small volumes, on the basis of available production resources and at a competitive cost of production, and at high quality [2]. The process of diversification gets a special significance during the implementation of state programs, as it is desirable to develop the production of various types of products, not only agricultural production, for the continuous development of rural areas. Therefore, the development of multi-sectoral farming processes in rural areas should be coupled not only with the negative phenomena in the economy during crises, reduction of agrarian production, but also with the increase in socio-economic activi-

ty of the entire rural population, with the retention of young personnel in production [Ik 2].

Agriculture is historically a multisectoral sector of the economy. Market relations develop an increase in the specialization of individual rural enterprises, regions, entire countries, but it does not limit, but expands the possibilities of diversification development. This is due to the natural conditions of farming, which is closely interconnected with the soil, differences in climate, biological and physiological factors. Even in a small individual enterprise the need to obtain a stable and higher profits, maximize profitability by increasing employment and intensification of the use of labor, direct access to markets for products without intermediaries and monopolists, requires a multi-branch organization of production.

Results and their discussion. Multi-branch economy can give conditions to improve the process of specialization due to auxiliary and additional branches.

The process of diversification allows [3]: to mobilize resources to overcome the crisis; to increase employment of the population, its income; has a positive impact on waste management; to use all opportunities of the enterprise for the development of production; allows to reduce the instability and riskiness of the operation of the enterprise; to saturate the market with goods and services; to overcome scarcity of the economy; to maintain competition; to overcome monopolism.

The need to meet the objective needs in the multisectoral organization of production are expressed at the regional level, the general social level [4]. They, in our opinion, are expressed in the formation of supply to meet individual demand, the permanent renewal of the range of goods and services, overcoming market imbalances, the development of supply and competition.

Additional reasons for the development of multisectoral production in the agroindustrial sphere are born because of the peculiarities of market relations and competition. Rural enterprises are under pressure from trade and marketing and processing companies. In this regard, adaptability to external conditions through the range of products produced is required. This allows to get to new consumer markets and other sources of cash inflows, and thus to obtain additional income.

The study of the specifics of agricultural diversification leads to the conclusion that they are divided into several directions. These directions should include:

- creation of additional branches in crop and livestock farming, the products of which are needed either for processing on the spot,

or for sale on profitable terms, including on the world market;

- organization of industries for the processing of agricultural products, such as the production of flour, cereals, butter, juices and juice-containing drinks, beer, canned food, sausages, cheese and other products from milk, and delicacies;

- creation of direct trade structures for the sale of products (fairs, kiosks, stores);

- organization of structures for rendering various services to the population, for a certain fee, such as plowing, sowing, harvesting, preparation of firewood, sale of cattle, breeding of fish for catching, etc.;

- organization of services to provide the population and other households with borrowed funds (money, commodity, production);

- construction of various social facilities to provide the population with recreation and health services, such as rest homes, sanatoriums, etc.;

- development of production on orders of hospitals, restaurants, the army, children's institutions, as well as products of elite demand;

- creating environmentally friendly products for a wide range of consumers who care about their health.

Meanwhile, the processes of development of the multi-structure structure in the agricultural sector of the economy have their own specific difficulties. In agriculture, especially individual entrepreneurs, at this time a lot of small land and gross production, which do not have enough free profits for development, so they do not have the opportunity to obtain significant investments, and need significant credit.

Depending on the form, diversification makes it possible to organize production with little or no waste, reduce logistics costs and related losses, reduce dependence on supplies that cause high material and monetary costs, gain greater independence from suppliers of materials and raw materials necessary for production, which create risks in a free economy and sensitive material and monetary costs. For the agrarian sector this activity has economic and financial positive advantages, which implement conditions for the stable economic position of enterprises in the countryside, increases the degree of exploitation and return of capital from the production potential [5].

The process of diversification becomes especially important during the implementation of state programs, because it is desirable to develop the production of various types of products, not only agrarian production, for the continuous development of rural areas. Therefore, the development of multi-sectoral eco-

nomical processes in rural areas should be coupled not only with the negative phenomena in the economy during crises, the reduction of agrarian production, but also with the increase in socio-economic activity of the whole rural population, with the retention of young personnel in production.

The world economic science has established that the role of organizational and economic relations in increasing the efficiency of production together with material and technical and natural-economic conditions, quality of labor force and other factors is very great. These relations are specialization, cooperation, integration, concentration and, finally, diversification of production.

The processes of diversification of agricultural production are to some extent the reverse side of specialization. Along with the improvement of the process of division of labor, it is also necessary to develop the processes of multi-branch development, which are accompanied by tendencies to diversification. A prerequisite for the development of agricultural production along with specialization is diversification, that is, multi-branch development. The return on diversification (the scale effect of the sphere of activity) is in the most part of agrarian enterprises of NKR, and this effect is much better than indicators from specialization [6].

Diversification of production, including economic, social and environmental indicators, can not but have a positive impact on the economy of North-Kazakhstan region. Diversification gives an increase in assortment and quantitative indicators of agricultural goods, as aimed at individual demands. This gives a greater chance to take into account the purchasing power of different population groups, which opens a window of opportunity to balance supply and demand, price differentiation in the free market, increasing the real income of the population, reducing imports and the cost of its purchase. Increasing the speed of economic dynamics stabilizes the entire financial system of the agro-industrial sector of North-Kazakhstan region and reduces unemployment among the population [7].

In the above-mentioned region appeared enough experience on the device in the agrarian enterprises of flour production, which constantly replenishes the flour market, does not allow to grow intermediaries and resellers, and gives the transition to direct sales to all consumers in the form of bakeries, bakeries and other areas.

Opportunities for profitability of producers from the agricultural sector have increased by 2-2.5 times in the grain market. Receiving ac-

which will significantly reduce imports of these products into the region. An important project of the branch is a project in the sphere of renewable energy sources - construction of wind power plant with capacity of 50 megawatts in Kostanay region by LLP "ZhelElektrik" (Kostanay region). As a result it is planned to build 16 wind generators, for which more than 18 billion tenge are allocated. There was an increase in meat production by 6.3%, milk by 1.7%, since the beginning of 2021 the export of vegetable oil increased fourfold, and by 20% - flour. Exported 800 thousand tons of grain crops, 572 thousand tons of flour.

In Turkestan region in 2020 about 220 thousand tons of products of the first, second and third crops were produced in 128 rural districts in the area of 5.2 thousand hectares of 1 999 peasant farms. On average from one hectare received a profit of 5 million tenge. If 214 thousand peasant farms are registered in the Republic, then in Turkestan region about 71 thousand agricultural formations, which is 33% of their total number, of which 65% are small peasant farms. The peasant farm "Nurjan" (rural district of LLP «Birtilek»), using advanced technologies, provides the population with vegetables and seedlings. Tomatoes, cucumbers and other crops are grown in a greenhouse on 11 hectares by drip irrigation; the grown products are supplied to Nur-Sultan, Almaty and northern regions. The development of agriculture in the regions is one of the important state priorities, and diversification is the main condition for competition.

Conclusions.

Diversification of production enables more rational use of production resources, stable flow of cash flow, reduced dependence on labor resources. Gives the opportunity to fill the market of agricultural raw materials, products and food, to form a better competition.

The need for the development of multi-sectoral production is composed at the regional level, in the need: the permanent updating of the goods and services, the development of supply, overcoming competition and large-scale disproportions in the economy.

The process of agroindustrial complex diversification should act together with the deepening of production specialization, increasing interregional and production exchange, which is a powerful basis for the development of the national market and multi-form economy.

Diversification of production is the most important movement in the organization of production creation, promotes deepening of specialization, development of cooperation, integration and increase of production con-

centration in agroindustrial complex of regions of the country.

References

- [1] Чарочкина, Е.Ю. Диверсификация производства как эффективный метод повышения конкурентоспособности молочно-продуктового подкомплекса / Е.Ю. Чарочкина, Е.И. Стародубцев, Л.В. Бабичева // Вестник Курской Государственной сельскохозяйственной Академии.-2015.-№7.- С.43-46.
- [2] Гребенькова, О.А. Диверсификация в агропромышленных формированиях: дис... канд. экон.наук. –М., 2007. - 157с.
- [3] Красников, В.Я. Диверсификация агропромышленного производства как фактор повышения эффективности и конкурентоспособности предприятия: на материалах агропромышленных предприятий Курской области: дис ...канд. экон. наук.- Курск, 2001.-168с.
- [4] Иманбаев, Б.Б. Диверсификация экономики Казахстана и формирование глобальных трендов его дальнейшего развития / Б.Б. Иманбаев // Вестник РГГУ. Сер. Экономика. Управление. Право.-2019- №2.- С.68 -80
- [5] Мизанбекова, С.К. Перспективы использования цифровых и инновационных технологий в управлении конкурентоспособностью предприятий / С.К. Мизанбекова, И.П. Богомолова, Н.М. Шатохина // Техника и технология пищевых производств. - 2020.- №2.- С. 372- 383
- [6] Kalykova, B. Rural territories of Kazakhstan: realities, problems and solutions / B. Kalykova // Problems of AgriMarket. -2020.-№3. - С.209-215. <https://doi.org/10.46666/2020.2708-9991.26>
- [7] Мелешенко, Н.Н. Диверсификация хозяйств пригородной зоны Астаны как фактор повышения конкурентоспособности экономики сельских территорий / Н.Н. Мелешенко, А.С. Исмаилова // Вестник КарГУ - 2010. - №3(59)- С.98 – 106.
- [8] Кусаинов, К.К. Пути решения проблемы экспорта биоэтанола / К.К. Кусаинов // Вестник Института законодательства Республики Казахстан - 2009. - № 2(14)- С.74-77.

References

- [1] Charochkina, E.Yu. & Starodubczev, E.I. & Babicheva, L.V. (2015). Diversifikacziya proizvodstva kak effektivnyj metod povыsheniya konkurentosposobnosti molochno-produktovogo podkompleksa [Diversification of production as an effective method of increasing the competitiveness of the dairy subcomplex.]. *Vestnik Kurskoj Gosudarstvennoj sel'skokhozyajstvennoj Akademii- Bulletin of the Kursk State Agricultural Academy*, 7, 43-46 [in Russian].
- [2] Greben`kova, O.A. Diversifikacziya v agropromыshlenny`kh formirovaniyakh [Diversification in agro-industrial formations]. Dis...

kand. jekon.nauk - Dis.of cand. of economic sciences. Moscow, 2007, 157 p. [in Russian].

[3] Krasnikov, V.Ya. Diversifikacziya agropromy shlennogo proizvodstva kak faktor povыsheniya e'ffektivnosti i konkurentosposobnosti predpriyatiya: Na materialakh agropromy shlennykh predpriyatij Kurskoj oblasti [Diversification of agro-industrial production as a factor in increasing the efficiency and competitiveness of an enterprise: Based on materials from agro-industrial enterprises of the Kursk region]. Dis...kand.jekon.nauk-Dis ...cand. econ. Sciences. Kursk, 2001, 168 p. [in Russian].

4) Imanbaev, B.B. (2019). Diversifikacziya e'konomiki Kazakhstana i formirovanie global'nykh trendov ego dal'nejshego razvitiya [Diversification of the economy of Kazakhstan and the formation of global trends in its further development]. *Vestnik RGGU.Seriya E'konomika. Upravlenie. Pravo-RGGU Bulletin, Economy. Control. Right Series*, 2, 68-80 [in Russian].

[5] Mizanbekova, S.K., Bogomolova I.P., & Shatokhina N.M. (2020). Perspektivy ispol'zovaniya cifrovyyh i innovacionnyh tekhnologiy v upravlenii konkurentosposobnost'yu predpriyatij

[Prospects for the use of digital and innovative technologies in managing the competitiveness of enterprises]. *Tekhnika i tekhnologiya pishchevyh proizvodstv - Technique and technology of food production*, 2, 372-383 [in Russian].

[6] Kalykova, B. (2020). Rural territories of Kazakhstan: realities, problems and solutions. *Problemy agrorynka - Problems of AgriMarket*, 3, 209-215. <https://doi.org/10.46666/2020.2708-9991.26>. [in Russian].

[7] Meleshenko, N.N. & Ismailova A.S. (2010). Diversifikacziya khozyajstv prigorodnoj zony Astany kak faktor povыsheniya konkurentosposobnosti e'konomiki sel'skikh territorij [Diversification of farms in the suburban area of Astana as a factor in increasing the competitiveness of the rural economy]. *Vestnik KarGU-KarSU Bulletin*, 3(59), 98-106 [in Russian].

[8] Kusainov, K.K. (2009). Puti resheniya problemy eksporta bioetanolа [Ways of solving the problems of exports of bioethanol]. *Vestnik Instituta zakonodatel'stva Respubliki Kazakstan-Bulletin of the Institute of Legislation of the Republic of Kazahstan*, 2(14), 74-77 [in Russian].

Information about authors:

Yerenkhan Manchuk - The main author; Ph.D students; Kazakh Humanitarian- Law Innovative University; 071400 Tole bi str., 86/3, Semey, Kazakhstan; e-mail: manchuk_16@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-2184-2018>

Bogomolova Irina; Doctor of Economic Sciences, Professor; Head of the Department "Management, Organization of Production and Industry Economics (UOP and OE)"; Voronezh State University of Engineering Technologies; 394036 Revolution ave., 19, Voronezh, Russia; e-mail: uopioe@yandex.ru; <https://orcid.org/0000-0001-5883-1294>

Tuleubayeva Meiramkul; Candidate of Economic Sciences; Senior Lecturer Department of «Economics and Tourism»; University of Foreign Languages and Professional Career; 050026 Kazybek bi str., 168, Almaty, Kazakhstan; e-mail: Mika75.75@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-8113-8532>

Авторлар туралы ақпарат:

Еренхан Манчук – негізгі автор; Ph.D докторанты; Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті; 071400 Толе би көш., 286/3, Семей қ., Kazakhstan; e-mail: manchuk_16@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-2184-2018>

Богомолова Ирина Петровна; экономика ғылымдарының докторы, профессор; "Басқару, өндірісті ұйымдастыру және салалық экономика (БӨҰ және СЭ)» кафедрасының меңгерушісі; Воронеж мемлекеттік инженерлік технологиялар университеті; 394036 Революция дангылы, 19, Воронеж қ., Ресей; e-mail: uopioe@yandex.ru; <https://orcid.org/0000-0001-5883-1294>

Тұлеубаева Мейрамкуль Каленовна; экономика ғылымдарының кандидаты; аға оқытушысы «Экономика және туризм» кафедрасы; Шет тілдер және іскерлік карьера университеті; 050026 Қазыбек би көш., 168, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: Mika75.75@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-8113-8532>

Информация об авторах:

Еренхан Манчук - основной автор; докторант Ph.D; Казахский гуманитарно-юридический инновационный университет; 071400 ул.Толле би, 286/3, г. Семей, Казахстан; e-mail: manchuk_16@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-2184-2018>

Богомолова Ирина Петровна; доктор экономических наук, профессор; заведующая кафедрой «Управление, организация производства и отраслевая экономика (УОП и ОЭ)»; Воронежский государственный университет инженерных технологий; 394036 проспект Революции, 19, г. Воронеж, Россия; e-mail: uopioe@yandex.ru; <https://orcid.org/0000-0001-5883-1294>

Тұлеубаева Мейрамкуль Каленовна; кандидат экономических наук; старший преподаватель кафедры «Экономика и туризм»; Университет иностранных языков и деловой карьеры; 050026 ул. Казыбек би, 168, г. Алматы, Казахстан; e-mail: Mika75.75@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-8113-8532>

**ҚАЗАҚСТАННЫҢ АГРАРЛЫҚ СЕКТОРЫНДАҒЫ ЦИФРЛЫҚ ЭКОНОМИКАНЫҢ
НЕГІЗГІ ТРЕНДТЕРІ**

**THE MAIN TRENDS OF DIGITAL ECONOMY IN AGRICULTURAL SECTOR
OF KAZAKHSTAN**

**ОСНОВНЫЕ ТРЕНДЫ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ В АГРАРНОМ СЕКТОРЕ
КАЗАХСТАНА**

Ш.М. ҚАНТАРБАЕВА^{1*}

э.ф.д., доцент

С. СҰЛТАНБАЙҰЛЫ²

DBA докторанты

С.Т. ЖҰМАШЕВА³

э.ф.к., доцент

¹*Нархоз университеті, Алматы, Қазақстан*

²*Орталық Богема университеті, Прага, Чех Республикасы*

³*Қазақ аграрлық-өнеркәсіптік кешенінің экономикасы және ауылдық аумақтарды
дамыту ғылыми-зерттеу институты, Алматы, Қазақстан*

**автордың электрондық поштасы: shyryn-76@mail.ru*

SH.M. KANTARBAYEVA^{1*}

Dr.E. Sc., Associate Professor

S. SULTANBAIULY²

DBA student

S.T. ZHUMASHEVA³

S.E.Sc., Associate Professor

¹*Narhoz University, Almaty, Kazakhstan*

²*Bohemian Central University, Prague, Czech Republic*

³*Kazakh Research Institute of Economy of Agro-Industrial Complex and Rural Development,
Almaty, Kazakhstan*

**corresponding author e-mail: shyryn-76@mail.ru*

Ш.М. ҚАНТАРБАЕВА^{1*}

д.э.н., доцент

С. СҰЛТАНБАЙҰЛЫ²

докторант DBA

С.Т. ЖҰМАШЕВА³

к.э.н., доцент

¹*Университет Нархоз, Алматы, Казахстан*

²*Богемский центральный университет, Прага, Чешская Республика*

³*Казахский НИИ экономики АПК и развития сельских территорий, Алматы, Казахстан
электронная почта автора: shyryn-76@mail.ru

Аңдатпа. *Мақсаты* – республика экономикасының тұрақты дамуын қамтамасыз етуге, еңбек өнімділігін, басқару тиімділігін арттыруға, Агроөнеркәсіптік кешенде өндірісті қарқынды жүргізуге бағытталған аграрлық сектордағы цифрландырудың проблемалары мен перспективаларын зерттеу. *Міндеттері* – өңірлердің аграрлық өндірісінің бәсекеге қабілеттілігі мен экспорттық әлеуетін арттыру үшін ақпараттық-цифрлық тұғырнамалар құрудың мемлекеттік саясатын іске асыруға байланысты осы мәселенің аспектілерін зерделеу. *Зерттеу нәтижелері* 2018-2020 жылдары ауыл шаруашылығы өнімдері өндірісінің ұлғаюына қарамастан, саланы дамытудың динамикалық процестері цифрлық шешімдерді енгізумен айтарлықтай байланысты емес екенін көрсетті, өйткені электрондық, желілік технологияларды қолданудың сыни массасы әлі қалыптаспаған. Қазақстанда қолданылатын digital-сервистердің мысалдары келтірілген. Аграрлық салада тиісті деректер базасын

Кіріспе. "Қазақстан-2050" стратегиясында келтірілген Қазақстан дамуының түйінді бағыттары экономиканың түрлі салалары үшін бағдарларды айқындайды. Мәселен, аграрлық сектор үшін негізгі индикатор ретінде ауыл шаруашылығы өнімін өндіру болып табылады, оның үлес салмағы жалпы ішкі өнімде осы уақыт ішінде 5 есе өсуі және экспорттық әлеуетті дамыту тиіс [1]. Басқа мемлекеттік бағдарламалар агроөнеркәсіптік кешенді ұлттық экономиканың ажырамас бөлігі және мемлекеттік реттелуі Үкімет пен қоғамның жіті назарында болатын сала ретінде қарастырады.

Ағымдағы жылы аяқталатын республиканың агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың мемлекеттік бағдарламасы шеңберінде ауылдық территориялардың тұрақты дамуын қамтамасыз етуге және экономикалық өсуді арттыру және өмір сүру сапасын арттыру, климаттың өзгеруі және қоршаған ортаны қорғау саласындағы проблемаларды шешу бойынша жаһандық мақсаттарға қол жеткізуге бағытталған тоғыз стратегиялық міндет қойылды. Оларды шешу ұйымдастырушылық, техникалық, технологиялық, қаржылық, кадрлық және ақпараттық сипаттағы шаралар жүйесін әзірлеу кезінде мүмкін болады.

Бұл жүйенің байланыстырушы элементі саланы цифрландыру болып табылады, ол экономиканың ресурстары мен экономикалық, құқықтық ерекшеліктерін, саланы мемлекеттік қолдаудың қалыптасқан практикасын ескере отырып, ғылымның технологиялық жетістіктеріне негізделген агроэкологиялық жүйелер құруға мүмкіндік берді. Аграрлық сектор ауыл шаруашылығы өнімдері және азық-түлікті өндіру мен өткізуге ерекше мәртебе беруге байланысты карантиндік шектеулер аз дәрежеде көрініс тапқан салалардың бірі болды.

Зерттеу материалдары мен әдістері. Ақпараттық база ретінде агроөнеркәсіптік кешенді дамыту жөніндегі 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламалар саланың даму көрсеткіштерін айқындау бөлігінде, сондай-ақ цифрлық технологияларды, оның ішінде аграрлық секторда енгізу саясатының негізі болып табылатын "Цифрлық Қазақстан" мемлекеттік бағдарламасы болды.

Зерттеу барысында экономикалық-статистикалық, логикалық, аналитикалық әдістер, сондай-ақ бағалау және салыстыру әдістері қолданылды.

Ақпараттық база ретінде Қазақстан Республикасының Стратегиялық жоспар-

лау және реформалар жөніндегі агенттігінің Ұлттық статистика бюросының деректері, Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігінің нормативтік және реттеуші құжаттары, халықаралық ұйымдардың ресми басылымдарының материалдары, Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылық министрлігінің ресми серіктестері сайтының республиканың агроөнеркәсіп кешенінде цифрлық технологияларды енгізу жөніндегі ақпараты пайдаланылды. Сонымен қатар Қазақстан Республикасы Цифрлық даму, инновациялар және аэроғарыш өнеркәсібі министрлігінің жоспарлары, отандық және шетелдік жарияланымдар, мерзімді басылымдардан мақалалар, ашық қолжетімді ақпараттық ресурстар пайдаланылды.

Нәтижелер және оларды талқылау. Жаңа мыңжылдық 2030 жылға дейінгі Тұрақты даму мақсаттарының (ТДМ) маңдайшасында және әлемдік көшбасшылар қолдаған, дамыған, дамушы және кедей елдердің мүдделерін қамтитын Біріккен Ұлттар Ұйымының ұлттық басымдықтарын енгізумен басталды. Осы уақыт ішінде республиканың стратегиялық бағдарламалары мен даму жоспарлары іске асыруға бағдарланған болатын. Мұнда мақсаттар мен оларға қол жеткізуге бағытталған шаралар айқындалған.

Агроөнеркәсіптік кешен (АӨК) ауыл шаруашылығы өнімдерінің тағам қауіпсіздігін және азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етеді, саладағы экономикалық белсенділікті негіздейді және өндірістік және әлеуметтік инфрақұрылымды дамытуға қатыса отырып, ауылдық аумақтардың тартымдылығын қалыптастырады.

Ауыл шаруашылығын жүргізудің агроэкологиялық тәсілдері жаһандық даму мақсаттарына қол жеткізудегі байланыстырушы буын болып табылады және климат пен қоршаған ортаға әсерді азайта отырып, тамақ өнімдеріне әділ қолжетімділікті қамтамасыз етеді. Сонымен бірге, Агроөнім өндірісін аз шығынды ертараптандыруға қабілетті шағын және орта шаруашылықтар нарықтарға, кредиттер мен қаржыға кеңінен қол жеткізуді қажет етеді. Фермерлік шаруашылықтар нарықтық ақпаратқа, климат және өндіріс туралы деректерге қол жеткізу арқылы шығындарды қысқарта алады [2].

Цифрлық ауыл шаруашылығы саналы қажеттілікке айналды. Цифрлық технологияларды өндірістік, өңірлік және елдік деңгейде енгізу деректерді жинауға және агрегаттауға, АгроӨнім өндірісінің болжа-

мын жасауға және өткізу нарығын, мемлекеттік қолдау көлемдерін бағалауға және сыртқы ортаға әсерін талдауға мүмкіндік

беретін негізгі элемент болып табылады (1 кесте).

1 кесте – Шығарындыларды азайту үшін ауыл шаруашылығындағы деректерді цифрландыру бағыттары

Азық-түлікті тұтынуға сұраныстың төмендеуі	Ауыл шаруашылығы өнімін өндіруді қарқындату	Агросектор көзі болып табылатын шығарындыларды азайту
Өндірістік шығындар мен тамақ қалдықтарын азайту	Ауыл шаруашылығы дақылдарының түсімділігін арттыру	Био қалдықтарды жинауды, сақтауды және пайдалануды оңтайландыру нәтижесінде азотты пайдалану тиімділігін арттыру
Өсімдік тағамдарының басым болуымен рационға көшу	Жайылымдардың өнімділігін арттыру	Энергия өндірумен байланысты шығарындыларды азайту
Биоотын өндірісінен бас тарту	Ауыл шаруашылығы жерлерінің тозуына қарсы күрес	Энергияны бөлу және қолжетімділікті арттыру үшін қажетті сандық инфрақұрылымды қолдау
Ескерту: дереккөз деректері бойынша құрастырылды [2]		

Бұл бағыттарды іске асыру мемлекеттік деңгейде қабылданатын ынталандыру шараларына байланысты екені анық. Осыған байланысты бейіндік ведомствомен әзірленетін агроөнеркәсіптік кешенді дамыту жөніндегі 2021-2025 жылдарға арналған ұлттық жоба шеңберінде ТДМ индекстерін ескере отырып, ауыл шаруашылығы өнімдері өндірісінің экономикалық әсеріне талдау жүргізу қажет. Бұл жұмыстарды жүргізу Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымының "шығуларды өлшеу көлемінің енгізуді пайдалануды өлшеу көлеміне қатынасын" есептейтін өнімділік тұжырымдамасын ескере отырып зерттеулер нәтижесінде мүмкін болады [3]. Мұндай талдауды жүргізудің негізгі проблемасы – жекелеген шаруашылықтар тұрғысынан деректердің жеткіліксіздігі және сенімділігі.

Шетелде қолданылатын деректерді жинау бойынша қолда бар цифрлық қосымшаларды қолдану осы мәселенің шешімі бола алады. Сондай-ақ фермерлерді оларды пайдалану бойынша оқытуды жүргізу және мүдделі пайдаланушылардың осы ақпаратқа еркін қол жеткізуі үшін қаражат қажет. Қазіргі уақытта мұндай мәліметтер аумақты тиімді басқару, оның агроэкологиялық жай-күйін бағалау және Жерді қашықтықтан зондтау негізінде ақпараттық деректер базасын құру мақсатында Ақмола, Қостанай, Шығыс Қазақстан және Маңғыстау облыстарында 2019 жылы пилоттық режимде енгізілген ауыл шаруашылығы жерлерін пайдалану мониторингі шеңберінде жиналады. 2021 жылдың 1 қаңтарынан бастап бұл жұмыс

республиканың барлық аумағында жүзеге асырылады [4].

2006-2007 жылдары өткен республикалық ауыл шаруашылығы санағы ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілер және алып жатқан алаңдар, қолда бар ауыл шаруашылығы техникасы мен мал басы, биоөнім бойынша статистикалық базаны ретке келтіруге мүмкіндік берді. Сонымен қатар, цифрлық технологияларды енгізу үшін ауыл шаруашылығы министрлігі жергілікті атқарушы органдармен бірлесіп, ауыл еңбеккерлерін осындай жүйелердің мүмкіндіктері және деректерді жинауға белсенді қатысу туралы хабардар ету алгоритмін әзірлеуі тиіс.

Халық санағын және ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіру бойынша деректерді жинауды біріктіру агросекторда үлкен деректер үшін инфрақұрылым құруға мүмкіндік береді. Бұдан басқа, ел халқын есепке алудың басталуы күзде басталады, яғни деректерді жинаудың осындай жүйесін ұсынуға мүмкіндік беретін уақыт аралығы бар. Оны жүзеге асыру 3 кезеңде іске асырылатын болады, оның біріншісі – онлайн ресурс арқылы sanaq.gov.kz, оны пайдалану ауылдық аумақтар бойынша деректерді өзектендіруді іске қосуы мүмкін.

ТДМ іс-қимыл бағдарламасы елеулі белгілерді, бас жиынтықты ажырату нәтижесінде алынған ауыл шаруашылығы санақтарының деректерін және қосымша мәліметтерді пайдалануды көздейді. Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығының Статкомитеті Ауыл шаруашылығы статистикасын, оның ішінде Жерді бақылаудың интероперабельді ғарыштық деректерін пайда-

лану арқылы жүргізуге ұсынымдар әзірледі [5]. Оларды ұстану сауда қатынастарына интеграцияланған елдердің экономикаларының үлкен деректерін біріздендіруге және салыстыруға мүмкіндік береді.

ҚР Ауыл шаруашылығы министрлігінің қарамағында ірі ғылыми-білім беру ұйымдары мен оқу орталықтары желісі бар. Ауыл жұмысшыларында тұрақты сенімді өзара қарым-қатынас қалыптасқан, олардың әлеуетін талқылау, оқыту кездесулерін өткізу, деректерді жинау және талдау схемаларын сынақтан өткізу кезінде пайдалану қажет.

Мемлекет басшысы Қ.Тоқаевтың Жолдауында көрсетілген азаматтарды басқару процестеріне белсенді тарту туралы шаралар да табысты іске асырылуы мүмкін, өйткені үкіметтік емес ұйымдардың қызметі өңірлік ақпараттық алаңдар құруға, деректер жинауға қатысуға және осы іс-шараны өткізу тетігін әзірлеуге бағдарланған.

Қатысушылардың мұндай симбиозының маңызды құрамдас бөлігі өзін-өзі реттейтін ұйымдарды қолдау болып табылады, мемлекеттік тапсырыс арқылы нарықтық ортаға берілуі қолданыстағы құқықтық нормалар шеңберінде жүзеге асырылатын функциялардың бір бөлігіне бюджеттік шығыстарды қысқарту жүзеге асырылады.

Әлемдегі ғылыми-техникалық әзірлемелерге жұмсалатын шығыстар жыл сайынғы 3-4% өсіммен 1,5 трлн доллардан асады. Цифрлық шешімдерді енгізген дамыған елдер өндірістік емес шығыстарды 20%-ға дейін қысқарта алды. Сандық

эволюция мал шаруашылығында модульдік бағдарламалардың енгізілуіне әкелді, бұл ауыл шаруашылық жануарларына мониторинг жүргізуге және оларға күтім жасау процестерін автоматтандыруға және жаңа өнімдер ұсынуға мүмкіндік береді. Сонымен, Monsanto, Bayer, Syngenta, John Deere электронды платформаларды бейімдейді және нарыққа шығындарды оңтайландыруға, үлкен деректерді жинауға және талдауға, тиімді шешімдер қабылдауға қабілетті ерекше өнімдерді ұсынады. Ауыл шаруашылығы өнімдерінің Интернет-саудасы тауар биржасынан тыс, оның ішінде бөлшек сауда ұсынысына, сауда процестерінің бір бөлігіне айналды.

Цифрлық технологияларды белсенді пайдалану ауылдық жерлерде өмір сүру сапасын жақсартуға ықпал етеді және қала мен ауыл арасындағы шекараны болдырмайды. Тұтынушыларды орналастырумен азық-түлік кешендерін біріктіруге ықпал етеді және ауыл шаруашылығы өнімдерін электрондық тапсырыстар мен жеткізуден бастап технологиялық қаптамаларды әзірлеуге дейін ілгерілету үшін инновациялық шешімдерді ұсынады. Аграрлық сектордың орнықты дамуы еңбек өнімділігін арттыруды және ауылдық жерлерде өмір сүру сапасын арттыру үшін үздік жағдайлар жасауды көздейді. Соңғы үш жылда ауыл шаруашылығының жалпы өнімі өндірісінің қалыптасқан өсімі саладағы еңбек өнімділігінің жыл сайын 17%-ға өсуімен қатар, қызметкерлер саны 1-3%-ға қысқарған кезде 15%-ға байқалады (2 кесте).

2 кесте – Қазақстанның аграрлық секторының даму көрсеткіштері

Көрсеткіштер	Жылдар		
	2018	2019	2020*
Ауыл шаруашылығының жалпы өнімі, трлн. теңге	4,5	5,2	6,3
Еңбек өнімділігі, мың теңге	2076,6	2466,0	2959,2
Ауыл шаруашылығы өніміне баға индексі (алдыңғы жылға қарағанда), %	107,8	115,9	115,3
Өндірістік-техникалық мақсаттағы өнім бағасының индексі (алдыңғы жылға қарағанда), %	110,5	108,8	105,6
Жүктерді автокөлікпен тасымалдау тарифтерінің индексі (алдыңғы жылға қарағанда), %	118,5	114,9	Н.д.
Ескерту: дереккөз деректері бойынша құрастырылды [6]			
* Алдын ала деректер			

Осылайша, аграрлық сектор өнімінің бағасы оны өндіру және тасымалдау үшін сатып алынатын өнімнен артта қалып отыр, бұл саланың рентабельділігіне теріс әсер етеді. Республиканың аграрлық секторын дамытудың 2021 жылға дейінгі қолданыстағы бағдарламасының нысаналы индикаторларында

торларында мемлекеттік қызметтердің сапасын арттыру және АӨК-ке цифрлық технологияларды енгізуді қамтамасыз ету (4.8-т.) 2020 жылы 90%-ды және 2021 жылы 100%-ды құрауы тиіс деп көрсетілген [7]. Ал "Цифрлық Қазақстан" мемлекеттік бағдарламасы ветеринариялық анықтама

беру, астық қолхаттарымен операциялар жүргізу, фитосанитариялық және ветеринариялық тәуекелдерді мониторингтеу мен талдау үшін зертханалық зерттеулер желісін дамыту, координаттық егіншілік, мал шаруашылығы элементтерін енгізу, метеостанцияларды дамыту, ауыл шаруашылығы алқаптарын спутниктік бағалау және "бір терезе" қағидаты бойынша электрондық мемлекеттік қызметтер көрсетуді көздейді [8].

Қазіргі уақытта салада цифрландыруды дамытудың жоспарланған көрсеткіштеріне қол жеткізу және электрондық қызметтерге көшу бойынша шаралар жүйесін құру туралы салада іске асырылатын жекелеген жобалар бар. Мысалы, ауыл шаруашылығы жерлерін зондтау, жаһандық позициялау жүйелері, "ақылды жылыжайлар", кредиттік серіктестіктер арқылы несиелер беру және т.б.

Алайда бұл үдерістің қалай іске асырылып жатқаны әзірге көрінбейді және аграрлық салаға арналған бағдарламаларды әзірлеумен немесе трансфермен байланысты мәселелер бар, қандай деректер жиналуы тиіс және оларды кейіннен қалай пайдалану керек, оларға жұртшылыққа қандай шамада қолжетімділік беріледі, бейінді министрлік үлкен деректерді жинақтай ма, талдай ма немесе оны аутсорсингке бере ме, жиналған деректер қалай верификацияланатын болады.

Сарапшылар атап өткендей, цифрлық технологияларды енгізу 2022 жылы өнім өндірісінің 1/3-ке өсуін арттыруы мүмкін [9]. E-АПК әзірленген бағдарламасы "Terra Point" ЖШС және "AgroStream" серіктестік компаниялары қызмет көрсететін 200-ден астам инвестициялық жобаларды қамтиды.

Қаржы секторында "бір терезе" қағидаты бойынша электрондық қызметтер көрсету практикасын ескере отырып, агроөнеркәсіптік кешенді басқаруда кепілді қамтамасыз етуді бағалау, субсидиялар беру, агросекторда сақтандыру қызметтерін көрсету және т.б. кезінде ресурстар мен кредит тарихын ұсыну саясатын қалыптастыру кезеңінде цифрлық технологиялардың жетістіктерін белсенді қолданған жөн деп есептейміз [10].

Бұл қаржылық, уақытша және өзге де ресурстарды оңтайландыруға мүмкіндік береді. Қазіргі уақытта әлеуметтік желілер деректерді біріктірудің қарапайым элементі болып табылады. Сарапшылар көрсетіп отырғандай, мұндай технологиялардың саланың дамуына әсерін көрсететін кешенді зерттеулердің болмауы агросектордағы

цифрлық революцияға қатысты толыққанды контентті қалыптастырған жоқ [11].

Цифрлық технологияларды пайдалану кезінде қажетті құзыреттердің болуы маңызды аспект болып табылады. Digital Құзыреттілік кәсіби және жеке дағдылар (hard and soft skills) ұғымдарымен бірге қолданылатын заманауи қоғамның жаңа трендіне айналды. Оларды дамыту үшін аграрлық сектор үшін мамандар даярлайтын оқу орындарының білім беру бағдарламаларына өзгерістер енгізу және ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілерге білім беру бойынша нақты мақсаттар қоя отырып, қолда бар білім беру инфрақұрылымын тарта отырып, жергілікті атқарушы органдарымен оқыту семинарларын өткізу қажет.

Ауылдық аумақтарды инфрақұрылымдық дамытудың тағы бір проблемасы азықтүлік жүйелерін көліктік-логистикалық қамтамасыз ету болып табылады. Осыған байланысты халықаралық тәжірибені зерделеу және өнімге сұранысты және оны өндірудің маусымдылығын ескере отырып, республиканың ішкі және шекара маңы аймақтары үшін ауыл шаруашылығы өнімдерін жеткізудің басқару тетігін бейімдеу қажет.

Қорытынды. Аграрлық өндіріс пен оның инфрақұрылымының цифрлық реформасы тиімді басқарудың, саланың бәсекелестік артықшылықтарын қамтамасыз етудің кепілі болуға тиіс. Карантиндік шаралар кезеңінде аграрлық секторға басым мемлекеттік қолдау көрсетілді, бұл осы саланың маңыздылығын көрсетеді және ауыл шаруашылығын цифрлық платформаларға көшіру және шаруашылық жүргізуші субъектілерге мемлекеттік қызметтерді ұсынудың тиімділігін арттыру бойынша кешенді шараларды әзірлеу қажеттілігін көрсетеді. Ол үшін келесі мәселелерді шешуге назар аудару қажет:

– Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігі Қазақстан Республикасы Цифрлық даму, инновациялар және аэроғарыш өнеркәсібі министрлігімен бизнес және ғылыми ортамен, қоғамдық сектормен бірлесіп, саладағы цифрлық трансформация тұжырымдамасын әзірлеп, ашық талқылауға ұсынатын болсын. Бұл шетелдік тәжірибені терең зерделеу негізінде цифрлық экожүйені қалыптастыруға, ұсынылатын іс-шараларға ғылыми негізделген көзқарасты қамтамасыз етуге, қалыптасқан шаруашылық жүргізу нысандары мен қолда бар ресурстарды тиімді пайдалануға, ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілердің, аграрлық саламен шектес салалардағы

өзге де субъектілердің пікірін ескеруге мүмкіндік береді;

– ауыл шаруашылығын зерттеу ережелері туралы алдын ала ақпараттық жұмыс жүргізе отырып, ұлттық халық санағының 3 кезеңінде деректер жинау алгоритмін әзірлеу. Бұл әзірленген схеманың өміршеңдігін тексеруге және кемшіліктерді жоюға мүмкіндік береді. Кейіннен мұндай іс-шаралар ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілер арасында Цифрлық мәдениетті қалыптастыру үшін тұрақты негізде өткізілуі тиіс;

– жергілікті атқарушы органдар әлеуметтік-экономикалық даму бағдарламаларында аграрлық секторды ауызша дамыту және тәуекелдерді басқару, климаттың өзгеруіне бейімделу, ауыл шаруашылығы дақылдарының шығымдылығын және ауыл шаруашылығы малдарының өнімділігін арттыру, баға мониторингі үшін цифрлық технологияларды енгізу мәселелері көрсетілсін. Аймақтың агроэкологиялық және өзге де ерекшеліктерін ескере отырып, цифрлық технологияларды енгізу проблемаларын талдау оларды шешудің жалпы тәсілдерін әзірлеуге, қосымша ресурстарға қажеттілікті айқындауға және мемлекеттік органдар басшылары мен цифрлық офицерлердің өзгерістерді іске асырудағы жауапкершілігін арттыруға мүмкіндік береді;

– ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілердің цифрлық құзыреттерін қалыптастыру/дамыту және ғылыми-білім беру ұйымдарының қызметін кеңейту үшін білім берудің кешенді бағдарламасын әзірлеуге тендер өткізу. Мұндай шара оқыту бағдарламасының неғұрлым мазмұнды контентін қабылдауға, барлық қатысушылардың жауапкершілік аймағын белгілеуге, сондай-ақ АӨК қызметкерлері мен сала әкімшілерінің біліктілігін арттыру үшін әзірленген тиімді бағдарламалары мен цифрлық қосымшалары бар басқа елдердің жаттықтырушыларын тартуға мүмкіндік береді;

– Білім және ғылым министрлігі ҚР Ауыл шаруашылығы министрлігімен бірлесіп, аграрлық бейіндегі кадрларға қажеттілік болжамын айқындалсын және оларды үздік практикаларды бейімдеу негізінде қажетті ақпараттық-технологиялық құзыреттермен даярлау мен қайта даярлауды қамтамасыз етілсін. Деректерді өңдеу, ақпараттық платформаларды қолдау, цифрлық жабдықты пайдалана білу – саланы дамыту, оның бәсекеге қабілеттілігі мен инвестициялық тартымдылығын арттыру үшін қажетті жаңа білім болады.

Әдебиеттер тізімі

[1] Послание Президента РК – Лидера нации Н.А. Назарбаева народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства, г. Астана, 14 декабря, 2012 [Электронный ресурс].- 2012.-URL:<https://adilet.zan.kz/rus/docs/K120000205> (дата обращения: 14.03. 2021).

[2] Будущее уже наступило: наука на службе устойчивого развития. Доклад об устойчивом развитии в мире [Электронный ресурс]. - 2019. – URL: https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/26927Russian_Global_SD_Report2019_WEB.pdf (дата обращения: 18.03.2021).

[3] Методология измерений и показатели зеленого роста ОЭСР [Электронный ресурс].-2014.-URL:https://www.oecd-ilibrary.org/environment/green-growth-indicators-2013_9789264202030-en (дата обращения: 15.02.2021).

[4] Приказ Министра сельского хозяйства от 3 июля 2019 года №252 «Правила организации и проведения мониторинга земель сельскохозяйственного назначения, представленных для ведения крестьянского или фермерского хозяйства, сельскохозяйственного производства» [Электронный ресурс].- 2019.-URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1900018997> (дата обращения: 15.02.2021).

[5] Методологические рекомендации по совершенствованию программы сельскохозяйственной переписи для стран содружества [Электронный ресурс]. - 2018.- URL: https://www.cisstat.com/gisagr/CIS_Agristat_Metodology_Recommendation_for_Improvement_Agricultural_Census_for_CIS.pdf (дата обращения: 15.02.2021).

[6] Статистика национальных счетов. Данные Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК [Электронный ресурс].-2020.-URL: <https://stat.gov.kz/official/industry/11/statistic/8> (дата обращения: 19.03.2021).

[7] Государственная программа развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2017-2021 годы от 12 июля 2018 года №423 с изменениями, внесенными постановлением Правительства РК от 05.01.2020, №1.-[Электронный ресурс].-2018.-URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1800000423> (дата обращения: 14.02.2021).

[8] Государственная программа «Цифровой Казахстан» от 12 декабря 2017 года № 827 [Электронный ресурс].-2017.- URL: <https://digitalkz.kz/wp-content/uploads/2020/03/%D0%A6%D0%9A%D1%80%D1%83%D1%81.pdf> (дата обращения: 14.02.2021).

[9] Найдено решение проблемы качества интернет связи сельхозформирований [Электронный ресурс].- 2020.- URL: <https://terrapoint.kz/news/section/naydenoreshenieproble>

my_kachestva_internet_svyazi_selkhozformirovaniy/ (дата обращения: 16.02.2021).

[10] Кантарбаева, Ш.М., Тлесова, А.Б. Возможности скоринга при субсидировании сельхозтоваропроизводителей / Ш.М. Кантарбаева, А.Б. Тлесова // Проблемы агрорынка. – 2019. – №1. – С. 84–90.

[11] Kinchin, R. Big Data, new epistemologies and paradigm shifts / R. Kinchin// SAGE Journals [Electronic resource]. – 2014. – Available at: <https://doi.org/10.1177/2053951714528481> (date of access: 16.02.2021)

References

[1] Poslanie Prezidenta RK – Lidera nacji N.A. Nazarbaeva narodu Kazakhstana «Strategiya «Kazakhstan-2050»: novyj politicheskij kurs sostoyavshegosya gosudarstva, g. Astana, 14 dekabrya, 2012 [Message from the President of the Republic of Kazakhstan - Leader of the Nation N.A. Nazarbayev to the people of Kazakhstan "Strategy" Kazakhstan-2050 ": a new political course of an established state, Astana, December 14, 2012]. – 2012 - Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1200002050> (date of access: 14.03.2021) [in Russian].

[2] Budushchee uzhe nastupilo: nauka na sluzhbe ustojchivogo razvitiya. Doklad ob ustojchivom razviti v mire [The future has already arrived: science at the service of sustainable development. World Sustainable Development Report]. – 2019. - Available at: https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/26927Russian_Global_SD_Report2019_WEB.pdf (date of access: 18.03.2021) [in Russian].

[3] Metodologiya izmerenij i pokazateli zelenogo rosta OESR [OECD Measurement Methodology and Indicators for Green Growth]. – 2014. - Available at: https://www.oecd-ilibrary.org/environment/green-growth-indicators-2013_9789264202030-ru (date of access: 15.02.2021) [in Russian].

[4] Prikaz Ministra sel'skogo hozyajstva ot 3 iyulya 2019 goda № 252 «Pravila organizacii i provedeniya monitoringa zemel' sel'skohozyajstvennogo naznacheniya, predstavlenyh dlya vedeniya krest'yanskogo ili fermerskogo hozyajstva, sel'skohozyajstvennogo proizvodstva» [Order of the Minister of Agriculture of July 3, 2019 No. 252 "Rules for organizing and conducting monitoring of agricultural land provided for running a peasant or farm enterprise, agricultural production. – 2019 - Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1900018997> (date of access: 15.02.2021) [in Russian].

[5] Metodologicheskie rekomendacii po sovershenstvovaniyu programmy sel'skohozyajstvennoj perepisi dlya stran sodruzhestva [Methodological recommendations for improving the agricultural census program for the countries of the commonwealth]. – 2018 - Available at: https://www.cisstat.com/gsagr/CIS_Agristat_.pdf (date of access: 15.02.2021) [in Russian].

[6] Statistika nacional'nyh schetov. Dannye Byuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniyu i reformam RK [National accounts statistics. Data of the Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan]. – 2020 - Available at: <https://stat.gov.kz/official/industry/11/statistic/8> (date of access: 19.03.2021) [in Russian].

[7] Gosudarstvennaya programma razvitiya agropromyshlennogo kompleksa Respubliki Kazakhstan na 2017-2021 gody ot 12 iyulya 2018 goda № 423 s izmeneniyami, vnesennymi postanovleniem Pravitel'stva RK ot 05.01.2020, № 1 [State program for the development of the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan for 2017-2021 dated July 12, 2018 No. 423 as amended by the decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated 01/05/2020,]. – 2018 - Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1800000423> (date of access: 14.02.2021) [in Russian].

[8] Gosudarstvennaya programma «Cifrovoy Kazakhstan» ot 12 dekabrya 2017 goda № 827 [State program "Digital Kazakhstan" dated December 12, 2017 No. 827]. – 2017 - Available at: <https://digitalkz.kz/wp-content/uploads/2020/03/%D0%A6%D0%9A-%D1%80%D1%83%D1%81.pdf> (date of access: 14.02.2021) [in Russian].

[9] Najdeno reshenie problemy kachestva internet svyazi sel'hozformirovanij [A solution was found to the problem of the quality of Internet communication of agricultural formation]. – 2020 - Available at: http://terrapoint.kz/news/section/naydeno_reshenie_problemy_kachestva_internet_svyazi_selkhozformirovaniy/ (date of access: 16.02.2021) [in Russian].

[10] Kantarbayeva, Sh. M., Tlesova, A.B. (2019). Vozmozhnosti skoringa pri subsidirovanii sel'hoztovaroizvoditelej [Scoring opportunities for subsidizing agricultural producers]. Problemy agrorynka – Problems of AgriMarket, 1, 84-90. [in Russian].

[11] Kinchin, R. Big Data, new epistemologies and paradigm shifts. SAGE Journals [Electronic resource]. – 2014 - Available at: <https://doi.org/10.1177/2053951714528481> (date of access: 16.02.2021) [in English].

Авторлар туралы ақпарат:

Қантарбаева Шырын Мырзаханқызы – негізгі автор; экономика ғылымдарының докторы, доцент; «Әлеуметтік ғылымдар» Ғылым-білім департаментінің профессоры; Нархоз университеті; 050035 Жандосов көш., 55, Алматы қ., Қазақстан; shyryn-76@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-9539-6973>

Сұлтанбайұлы Серік; DBA докторанты; Орталық Богема университеті; Прага қ., Чех Республикасы; e-mail: serik@inbox.ru; <https://orcid.org/0000-0002-4445-2469>

Жұмашева Сауле Тоқанқызы; экономика ғылымдарының кандидаты, доцент; ғалым хатшы; Қазақ аграрлық-өнеркәсіптік кешенінің экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту ғылыми-зерттеу институты; 050057 Сатпаев көш., 30 б, Алматы қ., Қазақстан; torehanoba@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-0559-5608>

Information about authors:

Kantarbayeva Shyryn Myrzahanovna - **The main author**; Doctor of Economic Sciences, Associate Professor; Professor of the Scientific and Educational Department "Social Sciences"; Narhoz University; 050035 Zhandosov str., 55, Almaty, Kazakhstan; shyryn-76@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-9539-6973>

Sultanbaiuly Serik; DBA student; Bohemian Central University, Prague, Czech Republic; e-mail: serik@inbox.ru; <https://orcid.org/0000-0002-4445-2469>

Zhumasheva Saule Tokanovna; Candidate of Economic Sciences, Associate Professor; Scientific Secretary; Kazakh Research Institute of Economy of Agro-Industrial Complex and Rural Development; 050057 Satpaev str., 30 б, Almaty, Kazakhstan; torehanoba@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-0559-5608>

Информация об авторах:

Кантарбаева Шырын Мырзахановна - **основной автор**; доктор экономических наук, доцент; профессор Научно-образовательного департамента «Социальные науки»; Университет Нархоз; 050035 ул. Жандосова, 55, г.Алматы, Казахстан; shyryn-76@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-9539-6973>

Сұлтанбайұлы Серік; докторант DBA; Богемский центральный университет; г.Прага, Чешская Республика; e-mail: serik@inbox.ru; <https://orcid.org/0000-0002-4445-2469>

Жумашева Сауле Тоқановна; кандидат экономических наук, доцент; ученый секретарь; Казахский НИИ экономики АПК и развития сельских территорий; 050057 ул. Сатпаева, 30 б, г.Алматы Казахстан; torehanoba@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-0559-5608>

АГРОӨНЕРКӘСІПТІК ӨНДІРІСТІ ЦИФРЛАНДЫРУДЫҢ ҒЫЛЫМИ НЕГІЗДЕРІ
SCIENTIFIC FOUNDATIONS OF DIGITALIZATION OF AGRO-INDUSTRIAL PRODUCTION
НАУЧНЫЕ ОСНОВЫ ЦИФРОВИЗАЦИИ АГРОПРОМЫШЛЕННОГО ПРОИЗВОДСТВА

С.М. ЕСЕНГАЛИЕВА^{1*}

Ph.D докторы, э.ғ.к. РФ

А.И. ГИЗЗАТОВА²

э.ғ.д. РФ, ҚР, доцент

Б.К. РАХИМГАЛИЕВ¹

аға оқытушы

¹*Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті,
Орал, Қазақстан*

²*М.Өтемісов атындағы Батыс-Қазақстан мемлекеттік университеті,
Орал, Қазақстан*

**автордың электрондық поштасы: salta_em@mail.ru*

S.M. ESSENGALIYEVA^{1*}

Ph.D, C.E.Sc. RF

A.I. GIZZATOVA²

Dr.E.Sc. RF, RK, Associate Professor

B.K. RAHIMGALIYEV¹

Senior Lecturer

¹*Zhangir Khan West Kazakhstan Agrarian Technical University, Uralsk, Kazakhstan*

²*M. Utemisov West Kazakhstan State University, Uralsk, Kazakhstan*

**corresponding author e-mail: salta_em@mail.ru*

С.М. ЕСЕНГАЛИЕВА^{1*}

доктор Ph.D, к.э.н. РФ

А.И. ГИЗЗАТОВА²

д.э.н. РФ, РК, доцент

Б.К. РАХИМГАЛИЕВ¹

ст.преподаватель

¹*Западно-Казахстанский государственный университет им. М.Утемисова,
Уральск, Казахстан*

²*Западно-Казахстанский аграрно-технический университет им. Жангир хана,
Уральск, Казахстан*

**электронная почта автора: salta_em@mail.ru*

Аңдатпа. Мақаланың осы тақырыбының өзектілігі елдің азық-түлік қауіпсіздігін және ауыл халқының әл-ауқатын жақсартуды қамтамасыз ететін Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешені салаларын Автоматтандыру және цифрландыру қажеттілігіне байланысты. Республиканың мал шаруашылығын дамытудың негізгі проблемалары қаралған. Оның өндіріс құрылымы шаруашылық санаттары бойынша талданған. Сала өнімдерінің шамамен 55%-ын халықтың шаруашылықтары қамтамасыз етеді, онда ірі қара мал басының 55,3%-ы ұсталады. *Зерттеудің мақсаты* – инновациялық технологияларды пайдалану және мал шаруашылығы фермаларын цифрландыру есебінен етті мал шаруашылығы өнімінің көлемін ұлғайту, сондай-ақ ет өндірудің шығыны аз, экологиялық таза технологияларының ұтымды нұсқалары мен техникалық шешімдерін әзірлеу және ғылыми растау қажеттілігін негіздеу. Жұмыста статистикалық мәліметтерді жинақтаудан, фактологиялық ақпаратты иллюстрациялық баяндаудан және т.б. тұратын экономикалық-статистикалық талдау әдістері қолданылған. *Нәтижелер* – авторлар қазақстандық ет өнімдеріне деген жоғары сұранысты ішкі және сыртқы нарықтарда қанағаттандыру қазіргі уақытта ел өңірлеріндегі объективті жағдайларды ескере отырып, ет бағытындағы мал

◆◆◆◆◆ шаруашылығындағы өндірістік процестерді автоматтандыру мен цифрландыруға негізделген жоғары тиімді технологиялардың трансферті мен бейімделуін талап етеді деп тұжырымдайды. Мал шаруашылығында қысқы және мәдени жайылымдарды, жайылым айналымдарын, маусымдық ротацияларды ұйымдастыру технологиясы, азықтандырудың ғылыми негізделген рационын жасау, технологиялық процестерді автоматтандыру үшін машиналар мен жабдықтарды таңдау бойынша деректер келтірілген. Цифрландыру деңгейлері бойынша модельдік фермаларды құру тиімділігіне экономикалық бағалау жүргізілген: базалық, ілгері, цифрлық; еңбек өнімділігінің көрсеткіштері, өтелу мерзімі есептелген. *Қорытындылар* ет өнеркәсібін мемлекеттік қолдауды ұлғайту қажеттілігін көрсетеді.

Abstract. The relevance of this topic of the article is associated with the need to automate and digitalize the branches of agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan, ensuring the country's food security and improving the well-being of the rural population. The main problems of the development of animal husbandry in the republic are considered. The structure of its production by farm categories has been analyzed. It has been determined that about 55% of the industry's products are provided by the households, which contain 55.3% of the cattle population. *The purpose* of the study is to justify the need to increase the volume of beef cattle breeding through the use of innovative technologies and digitalization of livestock farms, as well as the development and scientific confirmation of rational options and technical solutions for low-cost, environmentally friendly meat production technologies. The work uses the methods of economic and statistical analysis, which consists in summarizing statistical data, illustrative presentation of factual information, etc. *Results* – the authors state that meeting the existing high demand for Kazakhstani meat products in domestic and foreign markets currently requires a transfer and adaptation of highly efficient technologies based on automation and digitalization of production processes in livestock farming, taking into account the objective conditions in the regions of the country. The data on technology of organizing winter and cultivated pastures in cattle breeding, pasture rotation, seasonal rotations, preparation of scientifically grounded feeding rations, the choice of machines and equipment for the automation of technological processes are presented. An economic assessment of the effectiveness of creating model farms by levels of digitalization was carried out: basic, advanced, digital; indicators of labor productivity, payback period are calculated. The *conclusions* indicate the need to increase government support for the meat industry.

Аннотация. Актуальность данной темы статьи связана с необходимостью автоматизации и цифровизации отраслей агропромышленного комплекса Республики Казахстан, обеспечивающих продовольственную безопасность страны и улучшение благосостояния сельского населения. Рассмотрены основные проблемы развития животноводства республики. Проанализирована структура его производства по категориям хозяйств. Определено, что около 55% продуктов отрасли обеспечивают хозяйства населения, где содержится 55,3% поголовья крупного рогатого скота. *Цель исследования* – обоснование необходимости увеличения объемов продукции мясного скотоводства за счет использования инновационных технологий и цифровизации животноводческих ферм, а также разработки и научного подтверждения рациональных вариантов и технических решений низкзатратных, экологически чистых технологий производства мяса. В работе использованы *методы* экономико-статистического анализа, заключающегося в обобщении статистических данных, иллюстративном изложении фактологической информации и др. *Результаты* – авторы констатируют, что удовлетворение имеющегося высокого спроса на казахстанские мясные изделия на внутреннем и внешнем рынках требует в настоящее время трансферта и адаптации высокоэффективных технологий, основанных на автоматизации и цифровизации производственных процессов в животноводстве мясного направления, с учетом объективных условий в регионах страны. Приведены данные по технологии организации зимних и культурных пастбищ в скотоводстве, пастбищеоборотов, сезонных ротаций, составления научно обоснованных рационов кормления, выбору машин и оборудования для автоматизации технологических процессов. Проведена экономическая оценка эффективности создания модельных ферм по уровням цифровизации: базовый, продвинутый, цифровой; рассчитаны показатели производительности труда, срок окупаемости. В *выводах* указывается на необходимость увеличения государственной поддержки мясной промышленности.

Түйінді сөздер: агроөнеркәсіптік өндіріс, цифрландыру, мал шаруашылығы, тиімділігі жоғары технологиялар, модельдік фермалардың тиімділігі, Еңбек өнімділігі, өзін-өзі ақтау, мемлекеттік қолдау.

еттің үлес салмағы 1990 жылғы 33,3%-дан 2019 жылы 53%-ға дейін өскен [3].

Сонымен қатар тұрғындар шаруашылығында негізінен өнімділігі төмен малдар мен оны өсірудің бұрынғы дәстүрлі технологиялары қолданылады. Өндірілген өнім тек сыртқы нарықта ғана емес, сонымен бірге ішкі нарықта да бәсекеге қабілетсіз. Құнының қымбат болуы, сәйкес білім мен дағдылардың болмауы тұрғындардың төмен кірісті шаруашылықтарына осы заманғы ресурснемдегіш технологиялардың жекелеген элементтерінің өзі (жасанды ұрықтандыру, тұрақты ветеринарлық бақылау және т.б.) қолжетімсіз. Бұл республика бойынша өсіріліп жатқан мүйізді ірі қараның генетикалық әлеуетін толық пайдаланбауға, өнім сапасының және өндіріс көлемінің төмендеуіне әкеліп соқтырады [4, 5].

Қазіргі заман жағдайында экологиялық қауіпсіз өнімнің тұрақты жоғары сапасына технологиялық үрдістер осы заманғы технологиялар негізінде жүзеге асырылса ғана кепілдік беру мүмкіндігі болады. Бұл технологиялардың неғұрлым қымбат тұра-тын элементтері болып ферма жұмысшыларының еңбек өнімділігін арттыратын және өнімнің өзіндік құнын төмендететін су мен мал азығын автоматтандырылған беруді, табынды компьютерлендірілген азықтандыру мен басқаруды қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін техника мен құрал-жабдықтар саналады. Қосымша тиімділік ретінде шаруашылықты ұйымдастыру мен басқаруды жақсарту мәселелері бойынша шешімдерді шұғыл қабылдау мүмкіндігі қарастырылады [6].

Мақала жазу барысында етті бағыттағы мүйізді ірі қара өсіруге мамандандырылған екі мал шаруашылығы фермасының материалдарын пайдаландық. Аталған фермалар республиканың әр түрлі аймақтарында орналасқан: етті бағыттағы геррефорд мал тұқымын көбейту және өсіруге маманданырылған «Орал ауыл шаруашылығы тәжірибе станциясы» ЖШС фермасы (Батыс Қазақстан облысы) және «Аманбекова А.Е.» ЖК фермерлік шаруашылығы (Қостанай облысы), мамандануы – етті бағыттағы абердин-ангусс мал тұқымын (200 бас) өсіру. Модельдік шаруашылықтарда жаңа туған бұзаулардың орташа салмағы 30 кг; 7 айлық мерзімде – 184 кг; орташа тәуліктік салмақ қосу – 823 гр.; 12 айлығында салмағы – 295 кг; сойыс шығымы – 58%-ды құрады. Жазда малдар мәдени дақылдар егілген жайылымдарда болса, қыста – жануарлар қорада, еркінсеруендеуде ұсталды. Етті бағыттағы малды байлаусыз ұстау тәсілі тиімді микроклимат қалыптастыруға, мал азығының,

машина мен механизмдердің шектеулі жинағын пайдалануға, ғимараттар құрастырылымдар және малдарға күтім жасауды жеңілдетуге мүмкіндік береді [қараңыз 3].

Зерттеліп отырған модельдік шаруашылықтарда өндірістің барлық циклі: жануарлар үшін мал азығын өндіруден бастап дайын өнімді өткізуге дейін жеке дербес жүзеге асырылады. Мұндай фермалардың қызметінің басымды бағыттары – ветеринарлық қолайлы ахуалды қамтамасыз ету, барлық кезеңдерде өнім сапасына бақылау жасау, тиімді өзіндік құн мен бағаны қамтамасыз ету. Модельді фермаға қойылатын маңызды талаптардың бірі – биз-несті этикалық жүргізудің ұстамдары негізінде биологиялық қауіпсіздігінің стандарттарын сақтай отырып өндірісті ұйымдас-тыру. Өнімнің экологиялық тазалығы және табиғилығы болып жануарларды өсімді қамтамасыз ететін антибиотиктер мен гормондарды қолданбай өсіруге бағытталған қызметі фермалардың бәсекелік артықшылығының бірі болып табылады [7].

Модельдік фермаларды құру мүйізді ірі қара малын өсірудің технологиялық үрдістерін автоматтандыру мен цифрландырудың осы заманғы құралдарын сатып алу және енгізумен байланысты. Жаңа техниканы қолданудан өзіндік құнның төмендеуін анықтау үшін келесі формула пайдаланылды:

$$\Delta\Theta = (\Theta_{\text{б}} - \Theta_{\text{ж}}) \times \text{ЖӨж} \quad (1)$$

мұнда: $\Theta_{\text{б}}$, $\Theta_{\text{ж}}$ – сәйкесінше базалық және жобалық нұсқалары бойынша өнім бірлігінің өзіндік құны, мың тг.;

ЖӨж – жобалық нұсқа бойынша жыл ішінде өнімді сату, мың тг.

Жаңа техника мен технологияның жылдық экономикалық тиімі келесі теңдеу бойынша есептелді:

$$\text{Э}_{\text{ж}} = (\text{Ш}_{\text{баз}} - \text{Ш}_{\text{жаңа}}) \times \text{N}_{\text{жаңа}} = ((\Theta_{\text{баз}} + \text{E}_{\text{н}}\text{K}_{\text{баз}}) - (\Theta_{\text{жаңа}} + \text{E}_{\text{н}}\text{K}_{\text{жаңа}})) \times \text{N}_{\text{жаңа}} \quad (2)$$

мұнда: $\text{Э}_{\text{ж}}$ – жаңа техниканың экономикалық тиімі, мың тг.;

$\text{Ш}_{\text{баз}}$ және $\text{Ш}_{\text{жаңа}}$ – техника және технологияның сәйкесінше базалық және жаңа нұсқаларының көмегімен өнім бірлігінің өндірісіне жұмсалған шығындар, мың тг.;

$\text{N}_{\text{жаңа}}$ – жаңа техника және технология қолдана отырып өнім өндірудің жылдық көлемі, кг;

$\Theta_{\text{баз}}$ және $\Theta_{\text{жаңа}}$ – сәйкесінше базалық және жаңа нұсқалардың өнімінің өзіндік құны, мың тг.;

$\text{K}_{\text{баз}}$ және $\text{K}_{\text{жаңа}}$ – сәйкесінше базалық және жаңа нұсқалардың негізінде өнім бірлігіне келетін капитал салымдар, мың тг.;

$\text{E}_{\text{н}}$ – тиімділіктің нормативті коэффициенті.

Жобаның өзін-өзі ақтау мерзімі келесі формула бойынша есептелді:

$$T = \frac{kg}{\mathcal{E}_r} \quad (3)$$

мұнда:

T – жобаның өзін-өзі ақтау мерзімі, жыл;

kg – капитал салым, мың тг.;

\mathcal{E}_r – құрал-жабдықты енгізуден жылдық экономикалық тиім, мың тг.

Жүргізілген зерттеулер нәтижесі зерттеліп отырған фермалардағы технологиялық үрдістерді ұйымдастыру үшін жаңа техника мен құрал-жабдықтарды енгізу қормен қаруланудың және қормен қамтамасыздығының өсіміне, сондай-ақ жұмысшылар санының қысқаруына алып келетіндігін көрсетеді (1 кесте).

1 кесте – Модельдік шаруашылықтардың өндірістік потенциалын экономикалық бағалау

Көрсеткіштер	«Аманбекова» ЖК			«Орал АШТС» ЖШС		
	базалық шаруашылық	модельдік ферма	өзгеріс, %	базалық шаруашылық	модельдік ферма	өзгеріс, %
Жұмысшылар саны, адам	4	3	-25,0	5	4	-20,0
Ауыл шаруашылығы жерлерінің аумағы, га	2 774,0	2 774,0	0	18 321,0	18 321,0	0
Материалдық-техникалық құралдардың орташа жылдық құны, мың тг.	93 650,0	108 862,0	16,2	74 450,0	89 662,0	20,4
Еңбектің қормен қарулануы, мың тг./адам	23 412,5	36 287,3	54,9	14 890,0	22 415,5	50,5
Қормен қамтамасыздығы, мың тг./га	33,8	39,2	16,2	4,1	4,9	20,4

«Аманбекова» ЖК-де еңбектің қормен қарулануы 54,99%-ға немесе 36287,33 мың теңгеге дейін, қормен қамтамасыздығы - 16,24%-ға, «Орал АШТС» ЖШС-де – сәйкесінше 50,54% және 20,43%-ға өсті. Бұл көрсеткіштердің мөлшерінің өсуі, негізінен қосымша капитал салымдармен негізделеді.

Жаңа құрал-жабдықтарды игерудің экономикалық тиімділігін бағалау үшін жүргізілген есептеулердің нәтижесі оны қолдану

кезінде өткізілген өнімнің жылдық көлемінің өзіндік құнын «Аманбекова» ЖК-де 675,45 мың теңгеге, «Орал АШТС» ЖШС-де 710,22 мың теңгеге төмендететіндігін көрсетеді. Шаруашылықтарда технологиялық үрдістерді автоматтандыру деңгейін көтеруге қосымша капитал салымдар сәйкесінше 2,64 және 3,41 жылда өзін-өзі ақтайды (2 кесте).

2 кесте – Жаңа құрал-жабдықтарды енгізудің тиімділігін салыстырмалы экономикалық бағалау

Көрсеткіштер	«Аманбекова» ЖК		«Орал АШТС» ЖШС	
	енгізуге дейін	енгізуден кейін	енгізуге дейін	енгізуден кейін
Жаңа құрал-жабдықтарға инвестиция, мың тг.	-	15 212,00	-	15 212,0
Еңбек өнімділігі, мың тг.	4 201,5	6 078,3	3 152,5	4 297,9
1 бас жас малға кететін өндірістік шығындар, мың тг.	159,8	149,2	1 685,5	157,4
Инвестицияның өзін-өзі ақтауы, жыл	-	2,64	-	3,4
Енгізуден кейін өнімнің өзіндік құнының жоспарланған төмендеуі, мың тг.	-	675,45	-	710,2

Етті мал шаруашылығын жүргізу үшін осы заманғы техникалық құралдарды иегеруге жұмсалатын жоғары қаржылық шығындарға қарамастан бұл республика аймақтарында тиімді мал шаруашылығын дамытудың жалғыз тәсілі. Ауыл тауар өндірушілері үшін жетіспейтін қаржы ресурстарының көздері түрлі құндағы және кластағы сәйкес техникаға қажеттілікті есептік анықтай отырып аймақтағы модельдік фермалар үшін машиналар мен құрал-жабдықтарды теңдестірілген таңдау арқылы техни-

калық қолдауды іске асыру болып табылуы мүмкін. Ол мемлекеттік инвестициялық субсидиялау бағдарлама-сының қаражаттары есебінен қамтамасыз етілуі мүмкін [8].

Соңғы онжылдық көлемінде мемлекет елдің агроөнеркәсіптік кешенін дамытуға бағытталған бірқатар бағдарламалар қабылдағанын атап өту қажет. Бұл бағдарламалар шеңберінде жүзеге асырылған ішаралардың қатарында мал шаруашылығын, жекелей алғанда, осы заманғы технологияларды қолдану негізінде тауарлық

фермаларды құру арқылы ірі қара шаруашылығын дамытуға бағытталған шаралар болды [9, 10].

Қорытынды. Сонымен, бәсекеге қабілетті өнім өндіру, жануарларды азықтандыру және бағып ұстау бойынша еңбек сыйымды жұмыстарды қысқарту, қолданыстағы ірі қара малының генетикалық әлеуетін жақсарту бойынша жұмыстар жүргізу үшін етті бағыттағы жануарлардың биологиялық ерекшеліктерін барынша жоғары пайдаланатын жаңа технологияларды игеру үшін осы заманғы құрал-жабдықтарды сатып алу қажет. Бұл капитал салымды және ағымдағы материалдық-ақшалай шығындарды ұлғайтуды талап етеді.

Модельдік шаруашылықтарда жаңа технологияларды енгізу нәтижесінде малдың 1 басына шаққанда еңбек өнімділігі өседі, өндірістік шығындар төмендейді. Қосымша капитал салымдар салу және ағымдағы материалдық-ақшалар шығындардың өсімі өнім бірлігіне шаққандағы шығындардың төмендеуімен өзін-өзі ақтауы тиіс екендігін модельдік шаруашылықтарда жаңа құрал-жабдықтар енгізудің тиімділігін есептеу көрсеткіштері көрсетіп отыр.

Етті бағыттағы мүйізді ірі қара өсірумен айналысатын екі ферманың негізінде ет өндірісінің жаңа технологиялық үрдістерін енгізудің экономикалық тиімділігіне талдау жасалды.

Етті бағыттағы ірі қараны өсіру кезінде технологиялық үрдістерді автоматтандыру мен цифрландырудың құралдарын енгізу қорымен қарулану мен қормен қамтамасыздығын, еңбек өнімділігін арттырады, өзіндік құнды төмендетеді.

Республикадағы етті бағыттағы малдардың генетикалық әлеуетін барынша пайдалану азықтандыруды интенсификациялауға негізделген болуы керек. Мал азығы құрамын оңтайландыру, қол еңбегін азайта отырып ірі мал бордақылау кешендерін қайта қалпына келтіру және дамыту.

Етті мал шаруашылығындағы талаптарды сақтау – үлесті ресурс сыйымдылығын төмендету, экологиялық стандарттарды сақтау, ғылыми сыйымдылық және персоналдың жоғары біліктілігі едәуір инвестицияны талап етеді және бұл жерде мемлекеттің рөлі жоғары болуы тиіс.

Сауданың электронды аумақтарын құру жолымен ауыл шаруашылығы өнімдерінің желілік саудасын одан әрі дамыту қажет. Бұл ауылдық тауар өндірушілер – шағын шаруашылықтар мен фермерлерге үлкен нарықтың қатысушылармен тең құқылы сезінуге мүмкіндік береді, себебі кез келген өндіруші өзі туралы ақпаратты

тегін орналастыра алады және тұрғындар кірісінің артуына ықпал жасайтын болады.

Әдебиеттер тізімі

[1] Есенғалиева, С.М. БҚО ауыл тұрғындарының кірісінің қалыптасуы және құрылымы / С.М. Есенғалиева, Б.К. Рахимғалиев // Проблемы агрорынка.- 2019.- № 2 .- Б. 58-67.

[2] Гиззатова, А.И. Қазақстан халқы үшін азық-түліктің экономикалық қолжетімділігі / А.И. Гиззатова, С.Т. Капанова, С.М. Есенғалиева // Проблемы агрорынка. – 2019.- № 1 . – Б. 48-55.

[3] Стратегический план развития Республики Казахстан до 2025 года, утвержденный Указом Президента Республики Казахстан от 15 февраля 2018 года № 636 [Электронный ресурс].-2018.-URL: [http:// www.stat.gov.kz/](http://www.stat.gov.kz/) (дата обращения: 28. 01.2021).

[4] Тенденции развития экономики и промышленности в условиях цифровизации / под ред. д-ра экон. наук, проф. А.В. Бабкина. – СПб.: Изд-во Политехн. ун-та, 2017. – 658 с.

[5] Гиззатова, А.И. Макроэкономика: учебное пособие / А.И. Гиззатова, А.А.Ким. – Алматы: Издательство «Бастау», 2014.- 392с.

[6] Bozymov, K.K. Exterior Features and Productive Qualities of Young Beef Cattle of Various Genotypes / K.K. Bozymov, E.G. Nasambaev, A.B. Akhmetaliyeva, A.E. Nugmanova // International Journal of Engineering and Advanced Technology (IJEAT).- 2019.- Vol.9.- Issue 2.-P.215-220

[7] Цифровые технологии в аграрном секторе [Электронный ресурс].-2020.-URL:<https://www.agroxxi.ru/gazeta-zaschita-rastenii/zrast/kakie-cifrovye-resheniya-prizhivayutsya-v-agrobiznese.html> (дата обращения: 23.02.2021).

[8] Сельское, лесное и рыбное хозяйство в Западно-Казахстанской области 2014-2018: статистический сборник/ на казахском и русском языках, Уральск: Департамент статистики ЗКО. -2019.- 116 с.

[9] Национальный план развития мясного животноводства на 2018-2027 гг. – 2018 . – Астана: МСХ. – 20 с.

[10] Статистический сборник «Сельское, лесное и рыбное хозяйство в Республике Казахстан», Комитет по статистике МНЭ РК [Электронный ресурс].-2019.-URL: <http://www.stat.gov.kz/> (дата обращения: 28.01.2021).

References

[1] Esengalieva, S.M. & Rahimgaliev B.K. (2019) БҚО ауыл тұрғындарының кірісінің қалыптасуы және құрылымы [Formation and structure of income of the rural population of WKO]. Problemy` agrory`nka - Problems of AgriMarket, 2, 58-67 [in in Kazakh].

[2] Gizzatova, A.I. & Kapanova, S.T., Esengalieva, S.M. (2019) Қазақстан халқы` үшін

ауық-тылықтың экономикалық қолжетімділігі [Economic affordability of food for the people of Kazakhstan]. Problemy agrorynka – Problems of AgriMarket, 1, 48-55 [in Kazakh].

[3] Strategicheskij plan razvitiya Respubliki Kazahstan do 2025 goda, utverzhdenyj Ukazom Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 15 fevralya 2018 goda № 636 [Strategic development plan of Kazakhstan until 2025] approved by the decree of the President of the Republic of Kazakhstan [Elektronnyj resurs]. – 2018 - Available at: <http://www.stat.gov.kz/> (date of access: 28.01.2021) [in Russian].

[4] Tendencii razvitiya ekonomiki i promyshlennosti v usloviyah cifrovizacii (2017) [Tendencies of development of economy and industry in the conditions of digitalization]. SPb.: Izd-vo Politeh. un-ta. – 658 p [in Russian].

[5] Gizzatova, A.I. & A.A. Kim. (2014). Makroekonomika: uchebnoe posobie [Macroeconomics: a textbook]. Almaty: Izdatel'stvo «Bastau», 392 p. [in Russian].

[6] Bozymov, K.K., Nasambaev, E.G., Akhmetalieva, A.B., Nugmanova, A.E. (2019). Exterior Features and Productive Qualities of Young Beef Cattle of Various Genotypes. International Journal of Engineering and Advanced Technology (IJEAT), 9 (2), 215-220.

[7] Cifrovye tekhnologii v agrarnom sektore [Digital technologies in the agricultural sector]. – 2020 - Available at: <https://www.agroxxi.ru/gazeta-zaschita-rastenii/zrast/kakie-cifrovye-resheniya-prizhivayutsja-v-agrobiznese.html> (date of access: 23.02.2021) [in Russian].

[8] Sel'skoe, lesnoe i rybnoe hozyajstvo v Zapadno-Kazahstanskoj oblasti 2014-2018: statisticheskij sbornik [2019]. [Agriculture, forestry and fisheries in the West Kazakhstan region 2014-2018: statistical collection]. Ural'sk: Departament statistiki ZKO, 116 p. [in Kazakh and Russian languages in Russian].

[9] Nacional'nyj plan razvitiya myasnogo zhivotnovodstva na 2018-2027 gg. [2018] [National plan for the development of meat animal husbandry for 2018-2027]. Astana: MSX, 20 p. [in Russian].

[10] Statisticheskij sbornik «Sel'skoe, lesnoe i rybnoe hozyajstvo v Respublike Kazahstan», Komitet po statistike MNE RK [Statistical collection «Agriculture, Forestry and Fisheries in the Republic of Kazakhstan», Komitet po statistike MNE RK [Committee on Statistics of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan] [Elektronnyj resurs].- 2019 - Available at: <http://www.stat.gov.kz/> (date of access: 28.01.2021) [in Russian].

Авторлар туралы ақпарат:

Есенғалиева Салтанат Мутиголлаевна - негізгі автор; Ph.D докторы, экономика ғылымдарының кандидаты РФ; аға оқытушы; Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті; 09000 Жәңгір хан даңғылы, 51, Орал қ., Қазақстан; e-mail: salta_em@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-6476-0282>

Гиззатова Алла Ислямовна, экономика ғылымдарының докторы РФ, ҚР, доцент; профессор М.Өтемісов атындағы Батыс-Қазақстан мемлекеттік университеті; 09000 Н.Назарбаев даңғылы, 162, Орал қ., Қазақстан; e-mail: alla-gizatova@yandex.kz; <https://orcid.org/0000-0002-9664-7137>

Рахимғалиев Бейбитжан Киланбекович, аға оқытушы; Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті; 09000 Жәңгір хан даңғылы, 51, Орал қ., Қазақстан; e-mail: beibitrk80@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-1167-6770>

Information about authors:

Essengaliyeva Saltanat Mutigollaevna -The main author; Ph.D, Candidat of Economic Sciences RF; Senior Lecturer; Zhangir Khan West Kazakhstan Agrarian Technical University; 09000 Zhangir Khan ave., 51, Uralsk, Kazakhstan; e-mail: salta_em@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-6476-0282>

Gizatova Alla Islyamovna, Doctor of Economic Sciences RF, RK, Associate Professor; Professor M. Utemisov West Kazakhstan State University; 09000 Nazarbayev ave., 162, Uralsk, Kazakhstan; e-mail: alla-gizatova@yandex.kz; <https://orcid.org/0000-0002-9664-7137>

Rakhimgaliyev Beibitzhan Kilanbekovich; Senior Lecturer; Zhangir Khan West Kazakhstan Agrarian Technical University; 09000 Zhangir Khan ave., 51, Uralsk, Kazakhstan; e-mail: beibitrk80@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-1167-6770>

Сведения об авторах:

Есенғалиева Салтанат Мутиголлаевна – основной автор; доктор Ph.D, кандидат экономических наук РФ; старший преподаватель; Западно-Казахстанский аграрно-технический университет им. Жангир хана; 09000 пр.Жангир хана, 51, г. Уральск, Казахстан; e-mail: salta_em@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-6476-0282>

Гиззатова Алла Ислямовна, доктор экономических наук РФ, РК, доцент; профессор Западно-Казахстанского государственного университета им. М.Утемисова; 09000 пр.Н.Назарбаева,162, г.Уральск, Казахстан; e-mail: alla-gizatova@yandex.kz; <https://orcid.org/0000-0002-9664-7137>

Рахимғалиев Бейбитжан Киланбекович; ст.преподаватель; Западно-Казахстанский аграрно-технический университет им. Жангир хана; 09000 пр.Жангир хана, 51, г.Уральск, Казахстан; e-mail: beibitrk80@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-1167-6770>

GLOBAL EXPERIENCE OF TRANSITION TO A "GREEN" ECONOMY

"ЖАСЫЛ" ЭКОНОМИКАҒА КӨШУДІҢ ӘЛЕМДІК ТӘЖІРИБЕСІ

МИРОВОЙ ОПЫТ ПЕРЕХОДА К «ЗЕЛЕННОЙ» ЭКОНОМИКЕ

V.M. ISKAKOV**C.E.Sc., Associate Professor***A.A. PYAGAY***D.E.Sc., Professor***A.T. RAKHIMBEKOVA***Ph.D student**«Turan-Astana» University, Nur-Sultan, Kazakhstan***corresponding author e-mail:iskakov82@mail.ru***Б.М. ИСКАКОВ****э.ф.к., қауымдастырылған профессор***А.А. ПЯГАЙ***э.ф.д., профессор***А.Т. РАХИМБЕКОВА***Ph.D докторанты**«Тұран-Астана» университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан***автордың электрондық поштасы: iskakov82@mail.ru***Б.М. ИСКАКОВ****к.э.н., ассоциированный профессор***А.А. ПЯГАЙ***д.э.н., профессор***А.Т. РАХИМБЕКОВА***докторант Ph.D**Университет «Тұран-Астана», Нұр-Сұлтан, Қазақстан***электронная почта автора: iskakov82@mail.ru*

Abstract. The *goal* is to consider the priority areas of green economy concept: principles, factors, mechanisms and prerequisites for Kazakhstan's transition to the implementation of environmental policy. *Objectives* – to show the need to develop government programs for the long term and their stages to move towards ecosystems; substantiate that the dynamics of response and effective functioning of the labor market play a key role in facilitating transformation to a resource-saving economy, increasing the number of jobs in this industry. "Green" growth is also an opportunity to expand the labor market. At present, the totality of global environmental and economic threats and challenges has put the world economic science in front of the need to search for new ways of developing the world economy. *Methods* – in the research methods of scientific analysis, comparison and synthesis were used. *Results* – the authors carried out a search and proposed a formulation of the most accurate and capacious modern definition of eco-innovation, which unambiguously reflects their essence. Domestic and international scientific developments on the issue of sustainable development of a new model for reducing environmental deficit have been studied. *Conclusions* – the authors state that in order to comply with international standards, agricultural sector of the republic needs to be updated. Expansion of the organic agriculture sector could be an alternative to the existing management models. The article also focuses on the fact that the concept of "green" economy does not replace the strategy of stable forward movement, but focuses on "green" sectors as new engines of growth aimed at improving the quality of life of the population while minimizing the depletion of natural resources and preserving nature.

Аңдатпа. *Мақсаты* – "жасыл" экономика тұжырымдамасының басым бағыттарын: Қазақстанның экологиялық саясатты іске асыруға көшуі үшін қағидаттарды, факторларды, тетіктер мен алғышарттарды қарастыру. *Міндеттері* – ұзақ мерзімді перспективаға

◆◆◆◆◆ арналған мемлекеттік бағдарламаларды және олардың экожүйелерге қарай жылжуы үшін кезеңдерін әзірлеу қажеттілігін көрсету; ден қою серпіні мен еңбек нарығының тиімді жұмыс істеуі ресурс үнемдейтін экономикаға трансформациялауға жәрдемдесуде, осы саладағы жұмыс орындарының санын арттыруда түйінді рөл атқаратынын негіздеу. "Жасыл" өсу бір мезгілде еңбек ресурстары нарығын кеңейту мүмкіндігі болып табылады. Қазіргі уақытта жаһандық экологиялық және экономикалық қауіптер мен сын-тегеуріндердің жиынтығы әлемдік экономикалық ғылымды әлемдік экономиканы дамытудың жаңа жолдарын іздеу қажеттілігіне алып келді. *Әдістер* - зерттеу барысында ғылыми талдау, салыстыру және синтез әдістері қолданылған. *Нәтижелері* - авторлар эко-инновациялардың ең дәл және ауқымды заманауи анықтамасын іздеуді жүзеге асырған және ұсынған, бұл олардың мәнін нақты көрсетеді. Экологиялық тапшылықты төмендетудің жаңа моделін тұрақты дамыту тақырыбы бойынша отандық және халықаралық ғылыми әзірлемелер зерделенген. *Қорытындылар* – авторлар әлемдік стандарттарға сай болу үшін республиканың аграрлық секторы жаңартуды талап етеді деп тұжырымдайды. Пайдаланылатын басқару модельдеріне балама органикалық ауылшаруашылық секторын кеңейту болуы мүмкін. Мақалада сондай-ақ "жасыл" экономика тұжырымдамасы тұрақты ілгерілемелі қозғалыс стратегиясын алмастырмайтындығына, бірақ табиғи ресурстардың сарқылуы мен табиғатты сақтауды барынша азайта отырып, халықтың өмір сүру сапасын арттыруға бағытталған өсудің жаңа қозғалтқыштары ретінде "жасыл" секторларға баса назар аударылатынына назар аударылады.

Аннотация. *Цель* – рассмотрение приоритетных направлений концепции «зеленой» экономики: принципов, факторов, механизмов и предпосылок для перехода Казахстана к реализации экологической политики. *Задачи* – показать необходимость разработки государственных программ на долгосрочную перспективу и их этапов для продвижения к экосистемам; обосновать, что динамика реагирования и эффективное функционирование рынка труда играют ключевую роль в содействии трансформации к ресурсосберегающей экономике, увеличению числа рабочих мест в данной отрасли. «Зеленый» рост является одновременно возможностью для расширения рынка трудовых ресурсов. В настоящее время совокупность глобальных экологических и экономических угроз и вызовов поставила мировую экономическую науку перед необходимостью поиска новых путей развития мировой экономики. *Методы* – в процессе исследования использовались методы научного анализа, сравнения и синтеза. *Результаты* – авторы осуществили поиск и предложили формулировку наиболее точного и емкого современного определения эко-инноваций, которое однозначно отражает их сущность. Изучены отечественные и международные научные разработки по теме устойчивого развития новой модели снижения экологического дефицита. *Выводы* – авторы констатируют, что для соответствия мировым стандартам аграрный сектор республики требует обновления. Альтернативой используемым моделям управления может стать расширение сектора органического сельского хозяйства. В статье также акцентируется внимание на том, что концепция «зеленой» экономики не заменяет стратегию стабильного поступательного движения, но делает упор на «зеленые» секторы как на новые двигатели роста, направленные на повышение качества жизни населения при минимизации истощения природных ресурсов и сохранения природы.

Key words: agriculture, "green" economy, foreign experience, global environmental and economic threats and challenges, environmental deficit, quality of life of the population.

Түйінді сөздер: ауыл шаруашылығы, "Жасыл" экономика, шетелдік тәжірибе, жаһандық экологиялық және экономикалық қауіптер мен сын-қатерлер, экологиялық тапшылық, халықтың өмір сүру сапасы.

Ключевые слова: сельское хозяйство, «зеленая» экономика, зарубежный опыт, глобальные экологические и экономические угрозы и вызовы, экологический дефицит, качество жизни населения.

Introduction. The inevitable feature of the «green» economy is globalization, when all countries of the world unite their efforts to improve the environment. This important law has revealed national identity or differences, and has also been adopted to improve national legislation governing carbon emissions.

The need, she noted, is the possibility of a transition to a «green» economy, which should be carried out taking into account individual national interests [1]. Financial institutions are representatives of business, business, government of individual countries, entrepreneurs and consumers.

The «green» economy is an economic trend that has developed over the past two decades, and it is believed that the economy is related to the natural component of the environment that is part of its existence. The three main axioms of economic theory are based on three axioms: limited opportunities spread over a long time, the sphere of influence expands; in the face of growing demand with limited resources; to be connected to every thing on earth.

Continuous economic growth is not possible only continuous economic growth is possible. The concept of a «green» economy is increasingly attracting public attention. It is actively discussed by experts, politicians and public organizations. Proponents of the «green» economy concept believe that the current economic system is currently imperfect.

The concept of a «green» economy that has emerged over the past two decades is designed to ensure a more harmonious alignment between these three components – social, natural, and economic-that would be acceptable to all groups of countries – developed, developing, and transition economies. The concept of «green» economy includes the ideas of many other areas in economic science and philosophy (feminist economics, postmodernism, environmental economics, environmental economics, anti-globalism, theory of international relations, etc.) related to the problems of sustainable development.

Material and methods of research. Although it has led to some results in improving the standard of living of people in general and, in particular, of a group of individuals (or groups of countries), the negative consequences of the functioning of such a system are the most important of them: environmental problems, climate change, desertification, loss of biodiversity), depletion of natural capital, widespread poverty, lack of water, food and energy, the needs of people and places. All this poses a threat to present and future generations [2].

In order to reorient the global economy towards a stable model of economic, social and environmental growth, the principles of the «green» economy must be integrated into the structural reforms currently under way. Experts identify four main channels (identifying their respective effects) through which the formation of a «green» economy and related structural reforms could serve as engines of economic growth, which also includes an increase in GDP.

First, the transition to a «green» economy can increase access to natural, physical and human capital resources (these are input effects). We are talking about increasing the

productivity of natural resources (forests, fish, farmland, etc.) by better managing natural capital, improving the quality of human potential by improving health and reducing morbidity by improving the state of the environment, and, finally, reducing the economic damage from the loss of human potential [3].

At the same time, the proposed modern concept of a «green» economy directly indicates the vector of growth, the greening of the modern economy and the direction of growth, this is the creation of new environmentally friendly industries due to demand from the state and the formation of a new demand and a new culture of consumption from society.

In the course of the research, a systematic approach, an evolutionary approach, and approaches of the theory of sustainable development were used. The methods of analysis and synthesis, grouping and comparison are used as the methodological apparatus of the study.

Results and their discussion. Secondly, this transition should be accompanied by favorable structural changes and include significant investments in a number of system-forming industries, including energy, construction, housing and utilities, etc., aimed at modernizing the production apparatus, improving energy efficiency, switching to alternative energy sources and reducing greenhouse gas emissions.

All these results are reflected in improving the efficiency of the basic sectors of the economy (the efficiency effect). At the same time, third, investments in green infrastructure development, including water and sewerage systems, public transport focused on alternative fuel resources, and others, are independent, identified as an important growth factor.

Special attention in the transition to a «green» economy is paid to the formation of modern infrastructure, which is a key factor.

Infrastructure sectors include water infrastructure, including dams and reservoirs), land management and land management, housing and urban development, coastal protection, flood systems and road infrastructure, including ports, bridges, roads), energy (including nuclear power plants), and others.

These industries are characterized by a long service life of the equipment used in them (for ranking a number of industries from 20 to 200 years) and a long-term investment character, as a result of which their use in the context of modernization is crucial. At the same time, infrastructure sectors are characterized by emphasized economies of scale, network effects, and synergies between economic, environmental, and social objectives,

which increase the efficiency of the respective investments [4].

Even in some countries, this method of forming a modern economy, considering it a priority in this area. In South Korea concept of the «green» economy is focused on the good quality of the national industry, investment and energy, transportation, alternative sources of fresh water, waste recycling technology, regulation and development of small towns. Politicians also argue that when implementing various projects, regardless of their implementation, a single package is created to avoid budget costs for another plan [5].

Since 2011 the company has been implementing a green card incentive system for the use of environmental innovations in the production of green home goods in South Korea. This account card uses «green» goods and services used instead of private public transport, as well as home consumer goods. This experience in Kazakhstan, in our opinion, seems very interesting, especially when it comes to the national payment system. Maybe this includes a «green» component.

The United States of America, which has chosen ecology as one of the main directions for the development of alternative energy. The production of solar equipment accounts for 65% of the country's energy and 35% of annual revenue by 2030 relative to the US authorities. b.a. - this is when two years (2014) were independent, then concrete measures were taken to achieve this goal [6].

Almost all EU countries have large-scale programs in the field of «green» energy, the development of public transport and infrastructure, the construction of eco-settlements, as well as waste protection systems. The recent approval of the Strategy for the development of the national economy began with the fact that the UK presented its projects-clean «green» technologies, the creation of new jobs, over 100 000 people.

Kazakhstan has unique opportunities and prerequisites for economic development. The huge economy, the favorable geopolitical position, the availability of financial and natural resources, the increased supply of green technologies on the open market, and other factors create new opportunities for efficient and comfortable use. The most important segment from the point of view of «green» economic development, which includes the needs, the waste management sector, is the energy sector and the water consumption sector.

After the summits, the green society of Kazakhstan will be engaged in the implemen-

tation of the transition to the Russia + 20 strategy. At the initiative of President Nursultan Nazarbayev, We will proceed to the development of the concept of a «green» economy. First, this issue is a priority development concept that is primarily focused on reforming individual sectors of the economy.

The lack of competition between the «green» and «clean» level of global economic development leads to a gap between Kazakhstan in terms of improving competitiveness and technology. The key segment where economic growth can develop is shown in table.

We will try to help the «green» economy in this regard. In general, we can give the following figures:

- in the forest sector, we have a great variety. The absolute majority of the population of this planet is not concentrated in the forest sector, but in the development of the forest ecosystem, such as in the field of nature protection and health, ecosystem ecology. The regional budget provides for a systematic approach to solving social problems, as well as increasing the transparency and openness of the budget process and budget data for the whole country;

- «green» agriculture Gradually the intensity of agriculture is how many plants should migrate, reducing the load, fighting diseases and common aerosol problems. There should be changes in the policy, first of all, its reduction and, ultimately, the termination of the provision of environmentally harmful subsidies, causing confusion in the reality of the cost of agricultural products;

- water Resources Management Is Stable. The wells are able to meet the demand for fresh water. Institutional reform mechanisms were improved, land use schemes were changed, as well as improved support and allocation of funds; investment subsidies were reduced; water payment and financing schemes were changed. At the same time, it is necessary to radically increase investments in the rural sewerage and water supply system;

- renewing energy sources. It is expected that the use of technology, the modernization of energy sources, the improvement of living standards and the improvement of energy policies related to the health of the population due to economic conditions and low income of the population, especially after their connection to the communication networks. Cost-effective solutions for the commissioning of new equipment that will preserve the planet's autonomous biomass without compromising costs;

Table - Economic development in the economy segment

Segment	Directions
Generation of energy	wind power generation solar hydra / marine biofuel geothermal
Energy storage	fuel cell Improved batteries hybrid systems
Energy infrastructure	management broadcast
Energy efficiency	lighting buildings glass
Transportation	vehicles logistics structure fuel
Water and waste water	water purification water protection cleaning of drains
Air and environment	cleaning / safety emission control monitoring / compliance trade and compensation
Materials	nano bio chemical
Manufacturing/Industry	advanced packaging monitoring and control smart manufacturing
Agriculture	natural pesticides land management aquaculture
Recycling and waste	recycling waste management

- tourism development. The development of tourism contributes to the development of the local economy and the reduction of poverty. The tourist contributes to a more «green» industry, which ecotourism says is growing 20% faster six times more than tourism in general. Tourism includes industry and travel management, where the majority of human resources are required to employ 230 million people, or 8% of the global workforce. About half of them are related to the industry-tourism, which creates additional jobs. Green Week is expected to have been boosted by capacity expansion to the wider sector and wider employment combined with local resources. It is an important factor in the development of the economy, there is a process of reducing the tourism sector, as well as more active involvement of local communities in the process of local greening, especially for the poorest segments of the population, the creation of tourist networks;

- use and Management of waste. In addition to the appeals of citizens related to the

development of employment, there is a problem of waste disposal and waste disposal with the growth and development of income of the population the main thing in this sector is the lack of jobs. Processing and recycling is 10 times more than material handling, restarting, or incineration. In the «green investment» scenario of the industry's workforce development, the remaining turnover is projected to increase by 10% compared to current trends. Rustem Khamitov said, what we need additional potential in the field of employment with industrial waste, the possibility of their reuse and elimination, as well as improving jobs in this sector. There is also a «green» option for jobs to meet the requirements that must serve such criteria, including minimum wage, other than jobs, labor protection, and so on.

Development of a methodology for generating funds necessary for the regional stage: investment policy of government authorities, investment attraction analytics, regional tourist and recreational zone of the FEZ. The price should be calculated based on the developed

system of balancing investments in the tourist and recreational region of attractiveness, which is based on the following principles:

- on a scientific basis, a set of factors and models that affect the recreational areas and investment attractiveness of the region is explained;

- tourist and recreational zone «specific goals for the development of the region in terms of investment attractiveness»;

- it is considered as a single stable region of tourist complex objects, as well as complementary elements;

- we have a wide variety of tourist and entertainment areas, where each of them describes certain indicators that determine the investment attractiveness of the region;

- design of socio-economic and investment processes for the adequate development of tourist and recreational territory;

- efficiency-attracting investment in the recreational area and the ability to make reliable regional investment decisions;

- continuity-indicators that affect the cost assessment of the quality of adaptation to the receipt of new information;

- reliability, accuracy, and validity;

- tourist and recreational zone «specific goals for the development of the region in terms of investment attractiveness»;

- it is considered as a single stable region of tourist complex objects, as well as complementary elements;

- we have a wide variety of tourist and entertainment areas, where each of them describes certain indicators that determine the investment attractiveness of the region;

- regionalization of the tourist and recreational territory of the socio-economic and investment processes of adequate industrialization;

- efficiency-attracting investment in the recreational zone and the ability to make reliable regional investment decisions;

- continuity-indicators that affect the cost assessment of the quality of adaptation to new information;

- trust, validity, and accuracy.

It is connected with the development of the tourism industry, in addition, it gives meaning to the fact that the state supports it [7].

It is safe to say that the tourism industry today is one of the priority sectors of the economy of Kazakhstan. It was developed on the basis of the tourism development strategy, and the state program for its implementation was approved. The development concept provides for the creation of a positive image, the definition of the main directions of tourism,

tourism activities and the creation of favorable conditions for the development of tourism.

An integral part of the economic development strategy of the Republic of Kazakhstan is the attraction of foreign investment in the tourism industry. First of all, along with attracting long-term investment capital, it provides new technologies, innovations and new jobs.

Foreign investment in recent years, economic development and tourism have contributed to increasing economic and political stability in Kazakhstan. The main task of the state should be to attract foreign investment now and maintain positive trends, as well as to improve the investment climate in the country.

The transition to the economy of Kazakhstan is expected: increasing the efficiency of resource use, improving the infrastructure of Kazakhstan; improving the security of the country's population [8].

Turning to the main problem, the «green» economy that countries face is as follows: improving the efficiency of resource management and use (water, land, biology, etc.); modernization and construction of existing infrastructure; improving the quality and safety of the environment, reducing pressure on the environment at the expense of the population, which is a cost-effective way; improving national security, including water safety.

Conclusion. The Republic of Kazakhstan has a three-stage development concept for implementing the transition to the economy.

The first period is from 2020 to 2030, which outlines the main priorities of the state's activities to improve the efficiency and optimization of the use of natural resources, as well as «green» infrastructure.

Use of resources covering the water path towards a green infrastructure framework for the second phase from 2030 to 2050-led to the beginning of the economic transformation of the national economy, stimulate the development and implementation of technologies and modernization for widely used sources of energy and the establishment of the highest standards of efficiency in the structure of the construction.

The third stage is the «third industrial revolution», named after the principle of motion of the national economy: from 2050 to 2100, denial and restoring natural resources for their recovery is stable [9].

The seven main areas include the «green» economy:

- introduction of renewable energy sources;

- this is the efficiency of housing and communal services;

- organic farming, agriculture;
- improvement of the mining management system;
- improving the water resources management system;
- transport development;
- effective management and protection of the ecosystem.

Within the framework of the main investment program for the development of the economy of Kazakhstan, the main sectors of the economy are 10: agriculture, housing and communal services, energy, fishing, forestry, industry, tourism, transport, waste processing and disposal, water resources management [10].

According to the assessment, the transformation into 2050 is an additional opportunity for the «green» economy in the context of: 3 percent of GDP, the creation of more than 500 thousand new jobs, a new form of employment and services, as well as ensuring the quality of life of the population anywhere in the world.

World experience shows that the «green» economy is aimed at stimulating regional development, increasing social stability and economic potential, creating new jobs and the «green» economy.

Kazakhstan is interested in the economy and popularity. Therefore, important factors that contribute to economic development and GDP growth, increase domestic income and create jobs for the population, and reduce the unemployment rate in the country.

At the same time, climate change, such as the weakening of global threats or the transition to a global economy, is being weakened by the lack of minerals.

Rereferences

[1] Смагулова, Ж.Б. Анализ мирового опыта перехода к зеленой экономике: предпосылки и направления / Ж.Б. Смагулова, А.Е. Муханова, Г.И. Мусаева // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. – 2019. – № 3. – С. 92-96.

[2] Исаак, А. Зеленая экономика – шанс для устойчивого развития Молдовы. - 2014. - URL: <https://nskee.energohelp.com/articles/org/7930/> (дата обращения: 15.04.2021).

[3] Priorities of the Concept of transition of the Republic of Kazakhstan to sustainable development. – Almaty: De Luxe, 2019. – P. 42-45.

[4] Балтабаева, А.М. Қазақстан Республикасының аграрлық секторының аймақтық дамуы / А.М. Балтабаева // Проблемы агрорынка. -2017.-№3. -Б. 125-130.

[5] Егорова, М.С. Содержание «зелёной» экономики: цели и задачи / М.С.Егорова //

Современная экономика: проблемы и решения. – 2014. – №12(60). – С. 154-166.

[6] Григорук, В.В., Климов, Е.В. Развитие органического сельского хозяйства в мире и Казахстане [Электронный ресурс].- 2016.- URL: <https://www.fao.org/3/a-i5454r.pdf> (дата обращения: 19.04.2021).

[7] Атенова, А.М. Социально-экономические перспективы развития туризма в Казахстане [Электронный ресурс] / А.М. Атенова, А.Е. Есенова, Г.М. Арапова, Ж.М. Кетпен [Электронный ресурс].-2017. – URL: <https://group-global.org/ru/node/219999> (дата обращения: 25.08.2017).

[8] Пискулова, Н. Глобальные проблемы. Экологическая политика как фактор международной конкурентоспособности государств / Н. Пискулова // Мировая экономика и международные отношения.-2014.-№7.-С.48-53.

[9] Дабылтаева, Н.Е. Инвестиционно-инновационная стратегия развития агропромышленного комплекса Казахстана в международном разделении труда / Н.Е. Дабылтаева // Вестник КазНУ. - 2014. - N (68). - С.81-87

[10] Байжолова, Р.А. Проблемы и перспективы формирования «зеленой экономики» в Казахстане/ Р.А.Байжолова, Ж.М. Орынканова// Вестник университета «Туран». - 2019. - № 1 (81). - С. 182-186.

Rereferences

[1] Smagulova, Zh.B., Mukhanova, A.E. & Musayeva G.I. (2019). Analiz mirovogo opyta perekhoda k zelenoi ekonomike: predposylki i napravleniya [Analysis of the world experience of the transition to a green economy: background and direction]. *Mezhdunarodnyi zhurnal prikladnyh i fundamental'nyh issledovanij – International Journal of Applied and Fundamental Researches*, 3, 92-96 [in Russian].

[2] Isaak, A. (2014). Zelenaya ekonomika – shans dlya ustoychivogo razvitiya Moldovy [Green Economy - a Chance for Sustainable Development of Moldova]. – 2014 - Available at: <https://www.nskee.energohelp.com/articles/org/7930.html> (date of access: 15.04.2021) [in Russian].

[3] Priorities of the Concept of transition of the Republic of Kazakhstan to sustainable development (2019). Almaty: De Luxe, 42-45.

[4] Baltabaeva, A.M. (2017). Qazaqstan Respublikasynyń agrarlyq sektorynyń aimaqtyq damuy [Regional development of the agricultural sector of the Republic of Kazakhstan]. *Problemy agrorynka – Problems of AgriMarket*, 3,125-130 [in Kazakh].

[5] Egorova, M.S. (2014). Soderzhanie «zelyonoj» ekonomiki: celi i zadachi [Contents of "green" economies: goals and objectives]. *Sovremennaya ekonomika: problemy i resheniya*

ya – *Modern economy: problems and solutions*, 12 (60), 154-166 [in Russian].

[6] Grigoruk, V.V. & Klimov, E.V. *Razvitie organicheskogo sel'skogo hozyaistva v mire i Kazakhstane* [Development of organic agriculture in the world and in Kazakhstan]. – 2016. - Available at: <https://www.fao.org/3/a-i5454r.pdf> (date of access: 19.04.2021) [in Russian].

[7] Atenova, A.M., Yessenova A.E., Arapova G.M. & Ketpen Zh.M. *Social'no-ekonomicheskie perspektivy razvitiya turizma v Kazakhstane* [Socio-economic prospects of tourism development in Kazakhstan]. – 2017. - Available at: <https://group-global.org/ru/node/219999> (date of access: 25.08.2017) [in Russian].

[8] Piskulova, N. (2014). *Global'nye problemy. Ekologicheskaya politika kak faktor mezhdunarodnoj konkurentosposobnosti gosudarstv* [Global problems. Environmental policy

as a factor in the international competitiveness of states]. *Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnye otnosheniya – World Economy and International Relations*, 7, 48-53 [in Russian].

[9] Dabyldaeva, N.E. (2014). *Investicionno-innovacionnaya strategiya razvitiya agroprymshlennogo kompleksa Kazakhstana v mezhdunarodnom razdelenii truda* [Investment and innovation strategy for the development of the agro-industrial complex of Kazakhstan in the international division of labor]. *Vestnik KazNU – Bulletin of KazNU*, 68, 81-87 [in Russian].

[10] Baizholova, R.A. & Orynkanova Zh.M. (2019). *Problemy i perspektivy formirovaniya «zelenoi ekonomiki» v Kazakhstane* [Problems and prospects of the formation of a "green economy" in Kazakhstan]. *Vestnik universiteta «Turan» – Bulletin of the University "Turan"*, 1(81), 182-186 [in Russian].

Information about the authors:

Iskakov Bauyrzhan Muratbekuly – **The main author**; Candidate of Economic Sciences, Associate Professor; Professor of the Department of Economics and Innovative Business; «Turan-Astana» University; 010000 Y.Dukenuly str., 29, Nur-Sultan, Kazakhstan; e-mail: iskakov82@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-3989-7631>

Pyagai Alexander Anatolyevich; Doctor of Economic Sciences, Professor; Professor of the Department «Economics and Innovative Business»; «Turan-Astana» University; 010000 Y.Dukenuly str., 29, Nur-Sultan, Kazakhstan; e-mail: pyagay72@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-1590-872X>

Rakhimbekova Aliya Toleutaevna; Ph.D student of Department of «Economics and Innovative Business»; «Turan-Astana» University, 010000 Y.Dukenuly str., 29, Nur-Sultan, Kazakhstan; e-mail: arat2901@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-0497-7508>

Авторлар туралы ақпарат:

Искаков Бауыржан Мұратбекұлы – **негізгі автор**; экономика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор; «Экономика және инновациялық бизнес» кафедрасының профессоры; «Тұран-Астана» университеті; 010000 Ү.Дүкенұлы көш., 29, Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан; e-mail: iskakov82@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-3989-7631>

Пягай Александр Анатольевич; экономика ғылымдарының докторы, профессор; «Экономика және инновациялық бизнес» кафедрасының профессоры; «Тұран-Астана» университеті; 010000 Ү.Дүкенұлы көш., 29, Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан; e-mail: pyagay72@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-1590-872X>

Рахимбекова Алия Төлеутайқызы; Ph.D докторанты «Экономика және инновациялық бизнес» кафедрасының; «Тұран-Астана» университеті; 010000 Ү.Дүкенұлы көш., 29, Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан; e-mail: arat2901@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-0497-7508>

Информация об авторах:

Искаков Бауыржан Мұратбекұлы – **основной автор**; кандидат экономических наук, ассоциированный профессор; профессор кафедры «Экономика и инновационный бизнес»; Университет «Туран-Астана»; 010000 ул. Ү.Дукенулы, 29, г.Нур-Султан, Казахстан; e-mail: iskakov82@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-3989-7631>

Пягай Александр Анатольевич; доктор экономических наук, профессор; профессор кафедры «Экономика и инновационный бизнес»; Университет «Туран-Астана»; 010000 ул. Ү.Дукенулы, 29, г.Нур-Султан, Казахстан; e-mail: pyagay72@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-1590-872X>

Рахимбекова Алия Төлеутаевна; докторант Ph.D кафедры «Экономика и инновационный бизнес»; Университет «Туран-Астана»; 010000 ул. Ү.Дукенулы, 29, г.Нур-Султан, Казахстан; e-mail: arat2901@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-0497-7508>

IRSTI 06.75.00

UDC 65.01.005

DOI: 10.46666/2021-2.2708-9991.08

<https://www.jptra-kazniiapk.kz>

INTEGRATION PROCESSES – THE COMPONENT OF THE EFFECTIVE IMPLEMENTATION OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIPS

ИНТЕГРАЦИЯЛЫҚ ПРОЦЕСТЕР – МЕМЛЕКЕТТІК-ЖЕКЕМЕНШІК ӨРІПТЕСТІКТІ ТИІМДІ ІСКЕ АСЫРУДЫҢ ҚҰРАМДАС БӨЛІГІ

ИНТЕГРАЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ – СОСТАВЛЯЮЩАЯ ЭФФЕКТИВНОЙ РЕАЛИЗАЦИИ ГОСУДАРСТВЕННО-ЧАСТНОГО ПАРТНЕРСТВА

K. TIREUOV^{1*}

Dr.E.Sc., Professor

S. MIZANBEKOVA¹

Dr.E.Sc. RK, Dr.E.Sc. RF, Professor

L. PECHENAYA²

Dr.E.Sc., Professor

¹*Kazakh National Agrarian Research University, Almaty, Kazakhstan*

²*Moscow State University of Food Production, Voronezh, Russia*

**corresponding author e-mail: ktireuov@mail.ru*

К.М. ТИРЕУОВ^{1*}

э.ғ.д., профессор

С.К. МИЗАНБЕКОВА¹

э.ғ.д. ҚР, э.ғ.д. РФ, профессор

Л.Т. ПЕЧЕНАЯ²

э.ғ.д., профессор

¹*Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университеті, Алматы, Қазақстан*

²*Мәскеу мемлекеттік тамақ өндірісі университеті, Воронеж, Ресей*

**автордың электрондық поштасы: ktireuov@mail.ru*

К.М. ТИРЕУОВ^{1*}

д.э.н., профессор

С.К. МИЗАНБЕКОВА¹

д.э.н. РК, д.э.н. РФ, профессор

Л.Т. ПЕЧЕНАЯ²

д.э.н., профессор

¹*Казахский национальный аграрный исследовательский университет,*

Алматы, Казахстан

²*Московский государственный университет пищевых производств, Воронеж, Россия*

**электронная почта автора: ktireuov@mail.ru*

Abstract. *The aim* is to justify proposals for improving public-private partnership for the development of grain product sub-complex. The implementation of effective forms of production and economic activity requires an increase in the volume of products in various sectors of economy of Kazakhstan. *Research methods* contribute to the integration of commodity producers, combining the links of reproduction cycle in technological chain into a single complex - from the availability of raw materials to production of finished goods. *Results* – it was noted that integrated entities, formed on the basis of the principles of public-private partnership, achieve a high level of efficiency and competitiveness. It is shown that in modern economic conditions, the functioning mechanism of PPP in sectors of agriculture, industry, providing production, transportation, storage and processing of grain in the republic, does not allow to fully systematically carry out large-scale innovation processes. The in-depth systematization and analysis of the experience of using the mechanism of public-private partnership in grain complex, both by domestic and foreign producers who have achieved high results in this area, are required for the successful implementation of such projects, since grain industry has its own specific features. *Conclusions* – during the functioning of economic entities at the stage of grain processing, inter-industry relations in tech-

trigroup factors and factors of competitive environment (for example, the agrarian market of regions).

The group of structural and institutional factors that determine the ratio of forms of management in the agroindustrial complex of the region and their market positions, the nature of property relations and corresponding proportions of inter-branch exchange (within the value added chain) is the most important in the totality of the identified factors of influence. In this case, the possibility of regulating the value proportions of inter-branch exchange and distribution is determined by the competitive positions of the subjects of integrated formation, the degree of dominance of processing and transactional structures in the regional agro-food markets, the ratio of the shares of the corporate sector and small forms of agribusiness in the structure of the agroindustrial complex, the level of integration of enterprises (organizations) [Ik.5,6].

In Kazakhstan, the volume of gross agricultural production in Kazakhstan in 2020 increased by 5.6% and amounted to 6.3 trillion tenge. Akmola oblast is one of the main agricultural regions as an important component of the grain and food subcomplex of the agroindustrial complex of the country.

Gross output of agriculture in Akmola region for 11 months of 2020 amounted to 650.7 million tenge, including: crop production – 468 million tenge, million tenge. Investments in fixed capital in agriculture for 11 months of this year amounted to 53.7 billion tenge or 110.3% to the same period of 2019.

Exports of agricultural products for 10 months of 2020 amounted to 929.3 thousand tons for \$235.5 million. About 41.7 billion tenge amounted to state support for 2020 as part of the State program for the development of the agro-industrial complex of Kazakhstan in 2017-2021. The amount of 14.1 billion tenge was allocated to subsidize crop production. 3 billion tenge were allocated for the development of entrepreneurship in rural areas as part of the Program for the Development of Productive Employment and Mass Entrepreneurship. According to the results of 2020, the implementation amounted to 3 billion tenge or 100% of the plan, and 774 loans were issued.

In Akmola region harvesting area of spring crops amounted to 4.9 million hectares, including cereals and leguminous crops - 4.4 million hectares. Thus the main food crops spring wheat – 3.7 million hectares, oil crops occupy 240.3 thousand hectares, fodder crops – 200.3 thousand hectares. The gross harvest of cereals and leguminous crops

amounted to 5.2 million tons from the area of 4.4 million ha, with the average yield of 11.8 cwt/ha. Gross harvest of oilseeds was 147 thousand tons from the area of 240.3 thousand hectares with an average yield of 7.0 cwt/ha. Crop yield was influenced by the use of seeds of high reproductions. In 2020, agricultural producers of the region sowed seeds of elite 45.3 thousand tons on the total area of 424 thousand hectares or 8.2% of the filled volume. Sowing with seeds not lower than the third reproduction was 96.5%, while in 2019 - 83.7%. Thanks to the state support, agricultural producers of the region purchased from certified subjects of seed production 40 thousand tons of high reproductions and this volume of seed purchase is a record for the last 5 years. Over 8 thousand pieces of combine harvesters, including 3.7 thousand pieces of modern highly productive, 2.5 thousand pieces of reapers on the whole area of the crops – 3.8 mln ha or 102.3% to the planned volume, including 2.5 mln ha against dicotyledons and 1.3 mln ha against cereals - participated in harvesting.

In 2020 farmers of the country were supplied with cheaper diesel fuel at a price not exceeding 165 tenge per liter; 792 thousand tons of diesel fuel were allocated for sowing and harvesting works from February till October 2020. Additional 47 thousand tons of diesel fuel has been supplied for grain drying, 20.8 million tons of cereals threshed allow to fully satisfy the domestic needs of the Republic and to provide for export.

In order to provide the population with food, a pilot project was launched to develop a cooperative chain in rural areas "from field to counter" in Almaty, Zhambyl and Turkestan regions [7,8]. Under the preferential lending program "Economy of simple things" 300 billion tenge were allocated to support processing and 300 billion tenge to support production in the agricultural sector (including 30 billion tenge for spring field and harvest work) [Ik.7,8].

The mechanism of guaranteeing loans of banks of the second level continues to be implemented, the guarantor under this program is the JSC "Fund for Financial Support of Agriculture". Guarantees are provided for the implementation of investment projects in all types of activities in agriculture, and food production activities [Ik.5,7]. Conditions of guaranteeing apply to loans up to 3 billion KZT at rate no more than 17 % per annum for the term no more than 10 years [7,8]. The size of guarantee is no more than 50% of the amount of principal debt, on priority investment pro-

jects the size of guarantee is up to 85%. The instrument of state support allows the subjects of the agro-food sector to attract bank loans in the absence of a sufficient collateral base.

The search for and use of new, more effective forms of implementation of production and economic activity requires the development of production in various sectors and spheres of Kazakhstan's economy. One of the methods of solving this problem is the integration of commodity producers, which allows uniting all links of the reproduction cycle in the technological chain "production of raw materials - output of finished products" in a single complex. The study of domestic and foreign experience shows that a high level of efficiency and competitiveness is achieved by integrated entities formed on the basis of public-private partnership principles.

Despite a fairly widespread network of such associations, including in many regions of the Republic of Kazakhstan, a number of methodological issues in respect of a wide variety of organizational and legal forms, composition of participants, types of activities, forms of ownership are still not solved.

Practical experience shows that despite the intensification of integration processes in the conditions of public-private partnership, there are inefficiencies in the functioning, as well as the disintegration of a number of such formations [9]. This is largely due to the fact that in the new economic conditions the traditionally functioning mechanism of public-private partnership in the grain product subcomplex of Kazakhstan does not allow to ensure the systemic implementation of large-scale innovation processes, being limited to minor (local changes).

For successful implementation of the projects of public-private partnership in grain product subcomplex it is necessary to study, generalize and systematize experience of using of this mechanism by both national and foreign companies which achieved high results in this sphere. At present, public-private partnership continues to remain at the initial stage of development, which is largely due to the specific high-risk features of the industries of the grain product subcomplex.

These circumstances emphasize the importance of detailed analysis of methods and tools for improving the competitiveness of enterprises and organizations of the domestic grain product subcomplex, first of all, target investment of production.

In order to develop directions and recommendations for effective interaction between private business and state in modern

complex economic conditions, interregional and intercountry relations it is necessary to have a new methodical approach providing a conclusion to a higher quality level of the mechanism of interaction between government and business. It concerns forms of mutually advantageous medium- and long-term cooperation of the state and business directed on the decision of socially significant tasks, including maintenance of food safety.

Radical changes in the world economic space due to the current circumstances cause the need to revise methods and mechanisms of economic management in any country, including the Republic of Kazakhstan. In such circumstances the main objective is to ensure national food security. For this purpose it is necessary to focus the efforts of both the state and private businesses in a single set of measures to ensure the progressive and sustainable building of the capacity of the grain product subcomplex of the agroindustrial complex of Kazakhstan [9].

To strengthen partnership relations at the regional, national and international levels, it is necessary to have a mechanism of partnership relations between the subjects of agro-industrial production, different from the previous ones, which allows to combine in a single complex the entire reproduction cycle - starting from the production of raw materials and ending with the output of products intended for final consumption. Integrated formations, functioning in the conditions of public-private partnership, which are becoming increasingly widespread in many regions of the Republic of Kazakhstan, are characterized by a wide variety of organizational-legal forms, the composition of participants, types of activities, forms of ownership.

The study of practical experience in this area has shown that despite the intensification of integration processes in the conditions of public-private partnership, many associations do not function effectively, which leads to the collapse of a significant part of such entities [10].

The experience of Canada in developing varieties of rapeseed - canola, the second most important crop after wheat for Canada. which with minimal content of erucic acid and glucosanolates turns this crop into a food oilseed crop, can serve as an example of successful public-private partnership [11].

The supply-demand balance of Canadian canola has tightened this year as a result of lower production and increased exports. As a result of reduced supply, Canadian canola prices in the local market have reached \$730 per ton this season, up 70% from last year.

public-private partnership the state participation in the investment process and its coordination was carried out.

The division of responsibilities between the state and private capital varies from non-state companies acting as contractors to the complete transfer of certain public activities to private organizations. This model involves the state transferring part of the risks to partner companies, private sector companies, taking into account their experience and capabilities. This type of relationship creates advantages for the state, which include a reduction in the need for budget financing of projects. And for private companies the advantage in turn becomes the expansion of the clientele and stable markets, increasing stability, etc.

The solution of a number of priority tasks is required to obtain the proper effect from the implementation of the mechanism of public-private partnership. First of all, it is a search for a manager of property, which remains with the state. It is also necessary to carry out the procedure of value-added to increase the volume of services provided and transfer of risks associated with planning, construction, investment, management of the subject's activity to partners.

It must be said that public-private partnership has its advantages, because the state benefits not only directly - from investing funds and receiving dividends, but also indirectly, from harmonization of market conditions, investment attractiveness, tax revenues, etc.

Drawing conclusions, it can be noted that despite the existing risks, the importance of public-private partnerships for business is constantly growing, as the management of investment detail is convenient and multidisciplinary.

Significant experience in the use of various institutional forms and types of partnerships between the state and the private sector in the investment sphere of the economy is accumulated abroad.

In Kazakhstan the introduction of public-private partnership projects in the system of management of transport and logistics companies in the sphere of railway transportation of grain cargo has become widespread. And at present the introduction of the mechanism of public-private partnership in the system of management of transport and logistics companies engaged in transportation of grain cargoes has not lost its relevance.

In the implementation of products (storage, transportation, sales) global logistics chains are a means of saving national resources: material, raw materials, energy, fi-

nancial, labor. The goals of the state and private capital are different.

In these circumstances the state becomes the main actor of the global logistics chain. In managing this process, the state must guide the economy by determining the order of implementation of major infrastructure projects, necessarily carried out with the participation of the state. Most of the major logistics centers in developed countries are built and operate in the format of public-private partnerships.

In our opinion, public-private partnership is the most promising mechanism of development and increase of logistics potential of the country's grain export, which in future will lead to effective functioning of the entire agriculture of the country. Participation of the state in large logistics projects is due to many reasons: for countries with developing and unstable economies the high cost of logistics projects and the long payback period are typical.

The implementation of the mechanism of public-private partnership makes it possible to save state budget funds by attracting private capital in the creation of infrastructure facilities. But this requires specific and clear mechanisms to stimulate investors. Public-private partnership is first of all a mechanism of successful interaction between the state and business in solving many socially important tasks on mutually beneficial terms. In the transport and logistic sphere of Kazakhstan one of the most proven forms is concession. The advantage of concession is primarily the ability to attract private investment in the economy of Kazakhstan, as well as a balanced distribution of risks in the implementation of infrastructure projects.

Conclusions

In the new economic conditions the functioning mechanism of public-private partnership in the grain product subcomplex of Kazakhstan does not allow to fully ensure the system implementation of large-scale innovation processes.

Participation in the WTO, for the national economy of Kazakhstan has provided opportunities for wide interaction with global producers, but at the same time created a number of limitations, which in turn requires protection of the interests of domestic producers and the creation of conditions of competitiveness for enterprises.

As a model of sustainable and competitive development and for other markets of agricultural products and raw materials are organizational, social, financial, economic relations in the grain product market.

The formation of an effective mechanism of public-private partnership requires solving problems, including the search for an effective property manager, which remains with the state; transfer to partners the risks associated with the current activities of the subjects, in terms of planning and investment.

References

- [1] Алтухов, А.И. Зернопродуктовый под-комплекс страны: современные проблемы и возможные пути их решения / А.И. Алтухов // Научное обозрение. – 2015.- №10-1.- С. 213-224.
- [2] Алтухов, А.И. Состояние рынка зерна государств – участников СНГ / А.И. Алтухов //Агропромышленный комплекс. -2016. - №2-С. 49-63.
- [3] Алтухов, А.И. Зерновой рынок Евразийского экономического союза: проблемы и основные пути их решения / А.И. Алтухов // Вестник Курской Государственной сельскохозяйственной Академии.- 2017.-№4.-С.44-51.
- [4] Алтухов, А.И. Зерновой рынок как основа развития аграрной экономики / А.И.Алтухов, Т.Эльдиева, И.Петрова // Предпринимательство.- 2009 - № 5. С.164-169.
- [5] Алтухов, А.И. Важный фактор активного расширения экспорта российского зерна / А.И. Алтухов // Экономика сельского хозяйства.- 2009. -№9. - С. 24-35.
- [6] Джолдасбаева, Г.К. Экспорт продукции зерноперерабатывающих предприятий / Г.К. Джолдасбаева, Л.М. Есахметова // Проблемы агрорынка. – 2020 - №2. - С. 126-133.
- [7] Экспорт пшеницы увеличился на 27% за год [Электронный ресурс].-2021.-URL: <https://24.kz/ru/news/social/item/469545-eksport-pshenitsy-uvlichilsya-na-27-za-god> (дата обращения: 23.04.21).
- [8] Малых, Н.И. Зерновой рынок как основа развития аграрной экономики / Н.И. Малых, И.Ф. Петрова, Е.Н. Заузолкова //Вестник Института дружбы народов Кавказа Теория экономики и управления народным хозяйством.- 2010.- № 3 (15). - С. 143-150.
- [9] Кантуреев, М.Т.Меры по обеспечению равной конкуренции на общем аграрном рынке государств-членов ЕАЭС / М.Т. Кантуреев, Г.А. Кожаметова, Т.Ж. Демесинов. //Проблемы агрорынка.- 2018.- № 4.- С.7 -13.
- [10] Алтухов, А.И. Производство зерна в мире и в России / А.И. Алтухов // Комбикорма.- 2008 - №1.- С. 17-19.
- [11] Волкова, Е.В. Актуальные тренды формирования и развития экономического потенциала перерабатывающих предприятий АПК / Е.В. Волкова //Вести Национальной Академии Наук Беларуси. Серия аграрных наук.– 2019.- Т.57.-№1. -С. 51-62.

- [12] Мизанбекова, С.К. Совершенствование организации внешнеторговых операций на рынке зерна / С.К. Мизанбекова, А.В. Богомолов, И.Т. Мизанбеков // Международные научные исследования.– 2020.- №1 (26).- С. 157-165.

References

- [1] Altukhov, A.I. (2015). Zernoproduktovyi podkompleks strany: sovremennye problemy i vozmozhnye puti ih resheniya [Grain product sub-complex of the country: modern problems and possible ways to solve them]. *Nauchnoe obozrenie – Scientific review*, 10-1, 213-224 [in Russian].
- [2] Altukhov, A.I. (2016). Sostoyanie rynka zerna gosudarstv-uchastnikov SNG [State of the grain market of the CIS member states]. *Agropromyshlennyy kompleks – Agroindustrial complex*, 2, 49-63 [in Russian].
- [3] Altukhov, A.I. (2017). Zernovoi rynek Evraziiskogo ekonomicheskogo soyuza: pro-blemy i osnovnye puti ih resheniya [Grain market of the Eurasian Economic Union: problems and main ways to solve them]. *Vestnik Kurskoi gosudarstvennoi sel'skohozyaystvennoi akademii – Bulletin of the Kursk State Agricultural Academy*, 4, 44-51 [in Russian].
- [4] Altukhov, A.I. (2009). Zernovoi rynek kak osnova razvitiya agrarnoi ekonomiki [Grain market as a basis of agrarian market development]. *Predprinimatel'stvo – Entrepreneurship*, 5, 164-169 [in Russian].
- [5] Altukhov, A.I. (2009). Vazhnyi faktor aktivnogo rashireniya eksporta rossiiskogo zerna [Main factor of active expansion of Russian grain exports]. *Ekonomika sel'skogo hozyaystva Rossii – Agricultural economics of Russia*, 9, 24-35 [in Russian].
- [6] Dzholdasbayeva, G.K. & Yesakhmetjva, L.M. (2020). Eksport produktsii zernopererabatyvayushih predpriyatij [Export of products of grain processing enterprises]. *Problemy agrorynka – Problems of AgriMarket*, 2, 126-133 [in Russian].
- [7] Eksport pshenitsy uvelichilsya na 27% za god [Wheat exports increased by 27% over the year]. – 2021 - Available at: <https://24.kz/ru/news/social/item/469545-eksport-pshenitsy-uvlichilsya-na-27-za-god.html> (date of access: 23.04.2021) [in Russian].
- [8] Malyh, N.I., Petrova I.F & Zauzolkova e.N. (2010). Zernovoj rynek kak osnova razvitiya agrarnoi ekonomiki [Grain market as a basis of agrarian market development]. *Vestnik Instituta druzhby narodov Kavkaza. Teoriya ekonomiki i upravleniya narodnym hozyaystvom – Bulletin of the Institute of Friendship of the Peoples of the Caucasus. Theory of Economics and National Economy Management*, 3 (15), 143-150 [in Russian].

[9] Kantureev, M.T., Kozhakhmetova, G.A. & Demesinov, T.Zh. (2018). Mery po obespecheniyu ravnoj konkurencii na obshchem agrarnom rynke gosudarstv-chlenov EAES [Measures to ensure equal competition in the common agricultural market of the EAEU member states]. *Problemy agrorynka – Problems of AgriMarket*, 4, 7 -13 [in Russian].

[10] Altuhov, A.I. (2008). Proizvodstvo zerna v mire i v Rossii [Grain production in world and in Russia]. *Kombikorma-Compound feeds*, 1, 17-19 [in Russian].

[11] Volkova, E.V. (2019). Aktual'nye trendy formirovaniya i razvitiya ekonomicheskogo potentsiala pererabatyvayushchih predpriyatij APK

[Actual trends in the formation and development of the economic potential of agro-industrial processing enterprises]. *Vesti Nacional'noj akademii nauk Belarusi. Seriya agrarnykh nauk – News from the National Academy of Sciences of Belarus. Agrarian Science Series*, 57 (1), 51-62 [in Russian].

[12] Mizanbekova, S.K., Bogomolov A.B. & Mizanbekov I.T. (2020). Sovershenstvovanie organizatsii vneshnetorgovykh operatsij na rynke zerna [Improving the organization of foreign trade operations in the grain market]. *Mezhdunarodnye nauchnye issledovaniya – International scientific researches*, 1 (26), 157-165 [in Russian].

Information about authors:

Tireuov Kanat - The main author; Doctor of Economic Sciences, Professor; First Vice-Rector; Kazakh National Agrarian Research University; 050010 Abay ave., 8, Almaty, Kazakhstan; e-mail: ktireuov@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-3904-3553>

Mizanbekova Salima; Doctor of Economic Sciences RK, Doctor of Economic Sciences RF, Professor; Professor of the Department of Management and Organization of Agribusiness; Kazakh National Agrarian Research University; 050010 Abay ave., 8, Almaty, Kazakhstan; e-mail: salima-49@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-7602-9710>

Pechenaya Lyudmila; Doctor of Economic Sciences, Professor; Professor of the Department of Economics and Management of Socio-Economic Systems; Moscow State University of Food Production; 125080 Volkolamsk highway, 11, Moscow, Russia; e-mail: remont-rt@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-3553-223X>

Авторлар туралы ақпарат:

Tireuov Kanat Maratovich - негізгі автор; экономика ғылымдарының докторы, профессор; бірінші проректор; Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университеті; 050010 Абай данғылы, 8, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: ktireuov@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-3904-3553>

Mizanbekova Salima Kaspijevna; экономика ғылымдарының докторы ҚР, экономика ғылымдарының докторы РФ, профессор; «Агробизнесі басқару және ұйымдастыру» кафедрасының профессоры; Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университеті; 050010 Абай данғылы, 8, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: salima-49@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-7602-9710>

Печеная Людмила Тимофеевна; экономика ғылымдарының докторы, профессор; "Экономика және әлеуметтік-экономикалық жүйелерді басқару" кафедрасының профессоры; Мәскеу мемлекеттік тамақ өндірісі университеті; 125080 Волоколамск тас жолы, 11, Мәскеу қ., Ресей; e-mail: remont-rt@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-3553-223X>

Информация об авторах:

Tireuov Kanat Maratovich - основной автор; доктор экономических наук, профессор; первый проректор; Казахский национальный аграрный исследовательский университет; 050010 пр. Абая, 8, г. Алматы, Казахстан; e-mail: ktireuov@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-3904-3553>

Mizanbekova Salima Kaspijevna; доктор экономических наук РК, доктор экономических наук РФ, профессор; профессор кафедры «Менеджмент и организация агробизнеса»; Казахский национальный аграрный исследовательский университет; 050010 пр. Абая, 8, г. Алматы, Казахстан; e-mail: salima-49@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-7602-9710>

Печеная Людмила Тимофеевна; доктор экономических наук, профессор; профессор кафедры «Экономика и управление социально-экономическими системами»; Московский государственный университет пищевых производств; 125080 Волоколамское шоссе, 11, г. Москва, Россия; e-mail: remont-rt@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-3553-223X>

**SUSTAINABLE ECONOMIC DEVELOPMENT OF AGRITOURISM BASED
ON THE EXAMPLE OF THE NORTH KAZAKHSTAN REGION**

**СОЛТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН ОБЛЫСЫ МЫСАЛЫНДА АГРОТУРИЗМ
ЭКОНОМИКАСЫНЫҢ ТҰРАҚТЫ ДАМУЫ**

**УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ ЭКОНОМИКИ АГРОТУРИЗМА
НА ПРИМЕРЕ СЕВЕРО-КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ**

D.N. SHAIKIN*

C.E.Sc., Professor

D.O. ABUTALIP

Ph.D student

A.ZH. BEKMATOVA

Ph.D student

M. Kozybayev North Kazakhstan University, Petropavlovsk, Kazakhstan

**corresponding author e-mail: shaikindimash@mail.ru*

Д.Н. ШАЙКИН*

э.ғ.к., профессор

Д.О. ӘБУТӘЛІП

Ph.D докторанты

А.Ж. БЕКМАТОВА

Ph.D докторанты

М. Қозыбаев атындағы Солтүстік-Қазақстан университеті, Петропавл, Қазақстан

**автордың электрондық поштасы: shaikindimash@mail.ru*

Д.Н. ШАЙКИН*

к.э.н, профессор

Д.О. ӘБУТӘЛІП

докторант Ph.D

А.Ж. БЕКМАТОВА

докторант Ph.D

Северо-Казакстанский университет им. М. Козыбаева, Петропавловск, Казахстан

**электронная почта автора: shaikindimash@mail.ru*

Abstract. As the *goal of the study*, one of the relevant modern problems of rural areas of the Republic of Kazakhstan is noted - ensuring sustainable economic development of agritourism, which should become one of the key drivers of the regional economy. *Objectives* – to study aspects of sustainable agricultural tourism based on the example of the North Kazakhstan region. *Results* – the scientific points of view of Kazakhstani and foreign authors, offering solutions to issues related to the efficiency and feasibility of agritourism ecosystem are presented; key indicators and methodological approaches to assess the promotion of agritourism are identified; a matrix of the main directions for further expansion of the tourism industry in North Kazakhstan was developed; econometric dependences reflecting the dynamics of the number of agrotourists in the region in 2016-2020 are shown. Based on the calculation of autocorrelation coefficient of the residuals and the average approximation error, a conclusion was made about the optimal use of the constructed dependencies in the economy in order to ensure the sustainable development of agricultural tourism sector in the region. The research methodology is associated with the analysis that characterizes the introduction and acquaintance with the peculiarities of rural life, the activities of peasant farms. In the opinion of the authors, the conclusions will largely help to achieve the stated goals and objectives. *Researchers* are convinced that particularly rural tourism business that should become one of the main imperatives for the development of a modern village in the republic, contributing to a sustainable increase in the quality and standard of living of the population living in rural areas, raising the balance of payments and total exports, and increasing employment of rural residents, ensures food security of the country.

cal skills in caring for animals, farming lessons, including planting, growing, harvesting, etc.

The demand for these tourist products may be dictated by the desire to learn about the culture and way of life of people, combining this with the development of gastronomic, ethnographic, historical and archaeological knowledge that can be obtained during an agritourism tour. On the other hand, the development of agritourism should provide a socio-economic effect aimed at its popularizing, creating new jobs in rural areas and, accordingly, increasing the incomes of peasants.

A number of scientific works reflect various theoretical and methodological approaches to the study of the economy of agritourism and the implementation of its forms in the regions of our country. Some authors identify the main patterns of the formation of ethno-villages, which are the driving forces of sustainable economic development of tourist destinations in Kazakhstan [1].

Other researchers consider the applied aspects of the development of agritourism from the position of increasing the income and cultural level of the local population, the development of markets and infrastructure of the territory [2].

We can agree with the point of view of researchers who are engaged in substantiating the importance of using the mechanism of public-private partnership in the development of non-agricultural sectors of the rural economy based on the functioning of the tourism industry, which in this case acts as a diversifying economic driver [3].

Noteworthy is the theoretical analysis of the world experience in the development of rural tourism on the example of a number of such highly developed countries as the USA, Australia, Canada and England [4].

Materials and methods of research. In the scientific literature, there are a number of approaches to the study of the methodology of sustainable economic development of agritourism from the position of studying and analyzing its main types and directions.

For example, a number of authors, guided by the main preferences of consumers, distinguish the following groups of agritourism: rural (village) tourism; ecological tourism; ethnographic tourism; gastronomic (culinary) tourism; abiotic tourism; nature-based tourism (geotourism); out-of-town tourism [5].

In the methodology of researching agritourism, such symbiotic areas as agrarian medical tourism can also be distinguished; agrarian historical tourism; agrarian ecological tourism (green tourism); agricultural sports

tourism; agrarian educational tourism; agricultural tourism; folklore agrarian tourism; agrarian international tourism [6].

With regard to our country, the Kazakhstan Association of Agro and Rural Tourism notes that the ecosystem of agritourism in our country began to develop relatively recently.

For example, near the city of Almaty, in the village of Aymen, there is a farm "Fauna", which grows ostriches. Tourist excursions around the farm are organized, dishes from ostrich meat and ostrich eggs are offered, ostrich feathers are sold as souvenirs. In the Zhambyl region, the "Shaushen" peasant farm in the Ryskulovskiy region is engaged in kumis therapy. Here tourists can take part in the milking of mares and the production of kumis, and then purchase the products. In the Akmola region, near the village of Konstantinovka, agritourists can visit an apiary, where they are given a master class on caring for beehives, extracting honey, lighting a samovar on cones and brewing tea with berries and herbs [7].

In general, the authors of the article are convinced that most types of agrotourism activities can be successfully implemented in the so-called developing ethno-villages. Its number grows every year on the territory of Kazakhstan. Among them are "Nauryz", "Huns", "Kogez", "Zhailau", "Alash", "Nur-Sultan Ethno Fest" and others. They hold demonstrations of rituals, master classes on crafts and cooking of the national dishes, theatrical performances.

Results and their discussion. At the same time, within the framework of the methodology for researching sustainable economic development of agritourism, an important aspect is the assessment of strategic investments based on forecasting the gross regional product, its growth rates, the share of tourism in the regional economy, the dynamics of the volume of tourist services, the return on assets of tourist organizations [8].

Based on the application of the methodology of factor analysis of tourism entrepreneurship in Kazakhstan, a number of researchers identify the most significant factors affecting the level of development of business activity in the tourism sector of Kazakhstan [9].

Agreeing with these scientific positions, the authors of the article believe that when analyzing the provision of sustainable economic development in the sphere of agritourism for any region of the Republic of Kazakhstan, an appropriate matrix of the main directions of agritourism should be developed.

For the North Kazakhstan region, this developed author's matrix is shown in table 1.

Table 1 – Matrix of the main directions of sustainable development of agritourism in the North Kazakhstan region

The direction of the development of agritourism in Kazakhstan	Agritourism objects in Kazakhstan
Agritourism based on the proximity of the countryside to the city	Villages of the North Kazakhstan region, close to the city of Petropavlovsk (Beskol, Peterfeld, etc.)
Agritourism based on natural landscape zones	Resort and sanatorium zones (in the villages of Imantau and Andreevka: Menkeser Island, etc.)
Agritourism based on the development of rural agriindustry	Agritourism on a dairy farm or horse farm (LLP "Mambetov and K", PF "Arkalyk")
Agritourism based on historical and archaeological sites	The development of agritourism in the vicinity of the archaeological excavations of the Botay culture, the settlement of Ak-Iriy, Kyzyl oba and the village of Madeniet with the memorial complex "Karasai and Agyntai Batyrs"
Agritourism based on the ethnocultural development of the village	Development of agritourism in the style of ethno-auls (in the villages of Aiyrtau, Kishkenekol, etc.)
Agritourism based on the development of scientific and technological progress	Agritourism based on specialized scientific and technical parks (LLP "Zenchenko and K")
Agritourism based on medical and wellness procedures	Agritourism based on treatment with mare's milk and kumis

The practical use of this matrix is supplemented by a methodology for calculating indicators characterizing the development of the agritourism sphere, which can be the

number of accommodations served by visitors for travel purposes.

Table 2 provides information on the dynamics of this indicator in the districts of the North Kazakhstan region in 2016-2020.

Table 2 – Visitors served by places of accommodation by purpose of travel in the districts of the North Kazakhstan region in 2016-2020

Region	2016	2017	2018	2019	2020
North-Kazakhstan region	91 016	120 847	126 740	144 456	102 632
Petropavlovsk city	54 503	89 170	85 195	88 923	61 795
Aiyrtau	4 952	5 934	10 049	18764	22 911
Akzhar	2 425	2 041	2 783	2 224	1 764
M. Zhumabayev	463	857	1 161	1 099	476
Esil	3 266	2 280	2 337	2 314	1 235
Zhambyl	1 212	1 302	1273	1 226	819
Kyzylzhar	14 009	9 032	11945	16409	4 973
Mamlyut	949	1 055	945	794	17
Shal Akyn	1 969	1 864	2 449	2 233	1 545
Akkain	674	808	450	802	15
Tayinsha	2 616	1 604	1 023	1 247	1 409
Timiryazev	720	666	771	697	801
Ualikhanov	656	851	1 624	2 103	785
G. Musrepov	2 602	3 383	4 735	5 621	4 087

people

Source: [10]

As can be seen from table 2, the value of the indicator in 2020 was 102 632 people, which is 41 824 people (or 28,95%) less than in 2019 and 24 108 people (or 19,02%) less than in 2018 year.

The decrease in the number of visitors served by accommodations for travel purposes by area in 2020 arose in connection with the development of the COVID-19 pandemic.

According to the authors' selective survey, about 9% of the North Kazakhstanis noted that they participated in events related to the field of rural tourism and attributed by the authors to the events of the agritourism sphere.

Thus, the dynamic row for the analysis and forecasting of the indicator under consideration is presented in table 3.

Table 3 – The number of agritourists in the North Kazakhstan region in 2016-2020

Region	2016	2017	2018	2019	2020
North-Kazakhstan region	8 191	10 876	11 406	13 001	9 237

Let's construct statistical equations describing the time series. As functions, the authors have chosen a linear, parabolic, exponential function, and a logarithmic parabola.

We will also select the best trend equation based on the determination of the statistical autocorrelation coefficients of the residuals (r, proposed by M. Ezekiel and K. Fox) and MAPE – the middle average approximation error. The smaller the values of these coefficients, the better the equation of the corresponding trend describes the dynamics of the studied indicator and, thus, the development of the described process is more stable and suitable for economic analysis and modeling.

The autocorrelation coefficient of the residuals (r) is determined as follows:

$$r = \frac{\sum l_x \cdot l_{x-1}}{\sum (l_x)^2} \quad (1)$$

where $l_x = y_x - \hat{y}_x$. In this case, y_x – the actual values of the considered indicator;

\hat{y}_x – values of the function in the forecast period.

The values of this coefficient must be within the following limits: $-1 \leq r \leq +1$. The smaller its absolute value, the better the equation describes the given sample. That is, the smaller the autocorrelation coefficient of the residuals, the more the trend equation is suitable for statistical analysis and modeling.

MAPE is determined by the following formula:

$$MAPE = \frac{1}{n} \cdot \sum \left| \frac{y_x - \hat{y}_x}{y_x} \right| \cdot 100 \quad (2)$$

The smaller the value of this coefficient, the better the corresponding equation describes the considered sample.

The final calculations to determine the parameters of offered models, as well as the coefficients r and MAPE, are shown in table 4.

According to the calculations, the most optimal function describing the sustainable development of the number of agritourists in the regional economy is the logarithmic parabola, since the values of the coefficients r and MAPE are the smallest in comparison with other functions.

Table 4 - Optimal analytical descriptive functions and their statistical characteristics for the dynamics of the number of agritourists

№	Optimal analytical descriptive function		Statistical characteristics	
	General form	Actual view	R	MAPE
1	$y = a+b \cdot x$	$y = 421,7 \cdot x + 9 277,1$	-0,64	14,37
3	$y = a+b \cdot x+c \cdot x^2$	$y = 3 360 + 5 492,99 \cdot x - 845,21 \cdot x^2$	-0,63	4,89
4	$y = a \cdot b^x$	$y = 9177,43 \cdot 1,043^x$	-0,69	14,58
8	$y = a \cdot b^x \cdot c^{x^2}$	$y = 5119,6 \cdot 1,72^x \cdot 0,92^{x^2}$	-0,63	4,43

Conclusions

The article discusses various theoretical and methodological approaches of Kazakhstani and foreign authors to the study of the economy of agritourism and the implementation of its forms in the regions of our country.

Classification of services provided in the field of agritourism has been formulated and given, which, on the one hand, can include recreation in order to improve and satisfy the cognitive interests of the agritourist, and, on the other hand, the possibility of observing production processes and participating in farming activities.

Based on the study of scientific and methodological literature, the author's matrix of the main directions of sustainable development of agritourism in the North Kazakhstan region is presented.

The dynamics of the number of visitors served by the places of accommodation according to the purposes of travel in the context of districts was analyzed and the share of agritourists was determined on the basis of the survey.

Statistical models describing the sustainable development of the number of agritour-

ists in the economy of the North Kazakhstan region have been determined.

In general, the authors note that the obtained theoretical and methodological results of the study may be taken into account by the public administration of the tourism sector in the development and implementation of programs for sustainable economic development aimed at improving the level and quality of life of people living in rural areas.

References

[1] Тлеубаева, А.Т. Этноаулы как один из факторов устойчивого развития туристских дестинаций в Казахстане / А.Т. Тлеубаева, А.Б. Маулен // Региональные проблемы преобразования экономики.-2019.-№8.-С.210-219.

[2] Нурулы, Е. Прикладные аспекты развития агротуризма в Западно-Казахстанской области Республики Казахстан / Е. Нурулы, А.С. Актымбаева // Научный результат. Технологии бизнеса и сервиса. – 2017. – Т.3.- №3. – С.41-52.

[3] Солтангазинов, А.Р. Государственно-частное партнерство в создании региональных туристических кластеров / А.Р. Солтангазинов, Б.М. Серикбаева, Г.К. Исенова // Проблемы агрорынка.- 2020. -№1. – С. 53-60.

[4] Мамраева, Д.Г. Мировой опыт развития сельского туризма / Д.Г. Мамраева, З.Н. Борбасова, Л.В. Ташенова // Проблемы агрорынка. – 2019.-№2. - С.108-115.

[5] Косенчук О.В., Блинов О.А., Новиков Ю.И., Рабканова М.А. Понятие агротуризма в теории и практике управления сельскими территориями // Современные проблемы науки и образования [Электронный ресурс]. – 2015.– URL: <https://www.science-education.ru/article/view?id=21435> (дата обращения: 21.05.2021).

[6] Боголюбова, С.А. Виды и тенденции развития туризма: учеб. пособие для вузов / С.А. Боголюбова. – М.: Изд-во «ЮРАЙТ», 2020. – 231с.

[7] Ешенкулова, Г.И. Привлечение туристов в сельский туризм в регионах Казахстана / Г.И. Ешенкулова, Р.Е. Агыбетова, А.С. Омарова, А.Г. Гиззатжанова // Молодежный сборник научных статей «Научные стремления». - 2018. – №24. – С.106-112.

[8] Титков, А.А. Современное экономическое состояние туристской отрасли Павлодарской области и оценка стратегических инвестиций в ее развитие / А.А. Титков, С.Ж. Ибраимова, М.М. Бегентаев, С.К. Кунязова // Экономика: стратегия и практика. – 2021.- №16(1). – С. 81-92.

[9] Тлеубердинова, А.Т. Факторный анализ развития туристского предпринимательства в Казахстане / А.Т. Тлеубердинова, Ж.М. Шаекина, Д.М. Салауатова, S. Pratt //

Экономика: стратегия и практика. – 2020. - №15(1). – С. 89-99.

[10] Статистика туризма. О деятельности мест размещения в Северо-Казахстанской области за 12 месяцев 2016, 2017, 2018, 2019, 2020 гг. Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан [Электронный ресурс].-2016-2020.- URL:<http://www.stat.gov.kz> (дата обращения: 20.05.2021).

References

[1] Tleubaeva, A.T. & Maulen, A.B. (2019). Etnoauly kak odin iz faktorov ustojchivogo razvitiya turistskih destinacij v Kazahstane [Ethno-Auls as one of the factors of sustainable development of tourist destinations in Kazakhstan]. *Regional'nye problemy preobrazovaniya ekonomiki – Regional problems of economic transformation*, 8, 210-219 [in Russian].

[2] Nuruly, E. & Aktymbayeva A.S. (2017). Prikladnye aspekty razvitiya agroturizma v Zapadno-Kazahstanskoi oblasti Respubliki Kazakhstan [Applied aspects of agro-tourism development in the West Kazakhstan region of the Republic of Kazakhstan]. *Nauchnyi rezul'tat. Technologii biznesa i servisa – Scientific result. Business and service technologies*, 3, (3), 41-52 [in Russian].

[3] Soltangazinov, A.R., Serikbayeva, B.M. & Issenova, G.K. (2020). Gosudarstvenno-chastnoe partnerstvo v sozdanii regional'nyh turistscheskih klasterov [Public-private partnership in the creation of regional tourism clusters]. *Problemy agrorynka – Problems of Agrimarket*, 1, 53-60 [in Russian].

[4] Mamraeva, D.G., Borbasova Z.N. & Tashenova L.V. (2019). Mirovoi opyt razvitiya sel'skogo turizma [World experience in the development of rural tourism]. *Problemy agrorynka – Problems of Agrimarket*, 2, 108-115 [in Russian].

[5] Kosenchuk, O.V., Blinov, O.A., Novikov, U.I. & Rabkanova, M.A. (2015). Ponyatie agroturizma v teorii i praktike upravleniya sel'skimi territoriyami [The concept of agrotourism in the theory and practice of rural territories management].- 2015.- Available at: <https://www.science-education.ru/ru/article/view?id=21435> (date of access: 21.05.2021) [in Russian].

[6] Bogolubova, S.A. (2020). Vidy i tendencii razvitiya turizma [Types and trends of tourism development]. M.: Izd-vo «URAIT». 231 p. [in Russian].

[7] Eshenkulova, G.I., Agybetova R.E., Omarova A.S. & Gizzatjanova A.G. (2018). Privlechenie turistov v sel'skii turizm v regionah Kazahstana [Attraction tourists to rural tourism in the regions of Kazakhstan]. *Molodezhnyj sbornik nauchnyh statej «Nauchnye stremeniya» – Youth collection of scientific articles «Scientific aspirations»*, 24, 106-112 [in Russian].

[8] Titkov, A.A., Ibraimova, S.Zh., Begentayev, M.M. & Kunyazova S.K. (2021). Sovremennoe ekonomicheskoe sostoyanie turistskoj otrasli Pavlodarskoj oblasti i ocenka strategicheskikh investitsij v ee razvitie [The current economic state of the tourism industry of the Pavlodar region and the assessment of strategic investments in its development]. *Ekonomika: strategiya i praktika – Economics: strategy and practice*, 16(1), 81-92 [in Russian].

[9] Tleuberdinova, A.T., Shaekina, Zh.M., Salauatova, D.M. & Pratt, S. (2020) Faktorny analiz razvitiya turistskogo predprinimatel'stva v Kazakhstane [Factor analysis of the development of tourism entrepreneurship in Kazakhstan]. *Ekonomika: strategiya i praktika – Eco-*

nomics: strategy and practice, 15(1), 89-99 [in Russian].

[10] Statistika turizma. O deyatelnosti mest razmeshcheniya v Severo-Kazhastanskoj oblasti za 12 mesyacev 2016, 2017, 2018, 2019, 2020 gg. Byuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazahstan [Tourism statistics. About the activities of placement sites in the North Kazakhstan region for 12 months of 2016, 2017, 2018, 2019, 2020 Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan]. – 2016-2020 - Available at: <http://www.stat.gov.kz> (date of access: 20.05.2021) [in Russian].

Information about authors:

Shaikin Dinmukhammed Nurlanovich – **The main author**; Candidate of Economic Sciences, Professor; Head of the Department "Economics and Accounting"; M. Kozybayev North Kazakhstan University; 150000 Pushkin str., 86, Petropavlovsk, Kazakhstan; e-mail: shaikindimash@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-7611-2787>

Abutalip Daniyar Oraltauly; Ph.D student; Teacher of the Department "Economics and Accounting"; M. Kozybayev North Kazakhstan University; 150000 Pushkin str., 86, Petropavlovsk, Kazakhstan; e-mail: shaikindimash@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-8922-2803>.

Bekmatova Azhar Zhomartovna; Ph.D student; Teacher of the Department "Economics and Accounting"; M. Kozybayev North Kazakhstan University; 150000 Pushkin str., 86, Petropavlovsk, Kazakhstan; email: shaikindimash@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-6437-455X>.

Авторлар туралы ақпарат:

Шайкин Динмухаммед Нурланович – **негізгі автор**; экономика ғылымдарының кандидаты, профессор; "Экономика және есеп" кафедрасының меңгерушісі; М. Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан университеті; 150000 Пушкин көш., 86, Петропавл қ., Қазақстан; e-mail: shaikindimash@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-7611-2787>

Әбутәліп Данияр Оралтайұлы; Ph.D докторанты; "Экономика және есеп" кафедрасының оқытушысы; М. Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан университеті; 150000 Пушкин көш., 86, Петропавл қ., Қазақстан; e-mail: shaikindimash@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-8922-2803>.

Бекматова Ажар Жомартовна; Ph.D докторанты; "Экономика және есеп" кафедрасының оқытушысы; М. Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан университеті; 150000 Пушкин көш., 86, Петропавл қ., Қазақстан; e-mail: shaikindimash@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-6437-455X>.

Информация об авторах:

Шайкин Динмухаммед Нурланович – **основной автор**; кандидат экономических наук, профессор; заведующий кафедрой "Экономика и учёт"; Северо-Казakhstanский университет им. М.Козыбаева; 150000 ул. Пушкина, 86, г.Петропавловск, Казахстан; e-mail: shaikindimash@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-7611-2787>

Әбутәліп Данияр Оралтайұлы; докторант Ph.D; преподаватель кафедры «Экономика и учёт»; Северо-Казakhstanский университет им. М.Козыбаева; 150000 ул. Пушкина, 86, г.Петропавловск, Казахстан; e-mail: shaikindimash@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-8922-2803>.

Бекматова Ажар Жомартовна; докторант Ph.D; преподаватель кафедры «Экономика и учёт»; Северо-Казakhstanский университет им. М.Козыбаева; 150000 ул. Пушкина, 86, г.Петропавловск, Казахстан; e-mail: shaikindimash@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-6437-455X>.

**АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ КӘСІПОРЫНДАРЫНДАҒЫ ҚАРЖЫ-ШАРУАШЫЛЫҚ
ҚЫЗМЕТ: ТЕОРИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕР**

**FINANCIAL AND ECONOMIC ACTIVITY IN AGRICULTURAL ENTERPRISES:
THEORETICAL ASPECTS**

**ФИНАНСОВО-ХОЗЯЙСТВЕННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ В СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ
ПРЕДПРИЯТИЯХ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ**

С.Б. АЛЬДЕШОВА*

экономика ғылымдарының магистрі

Г.Т. АХМЕТОВА

Э.Ф.К.

М.С. ДАРИСКАЛИЕВА

экономика ғылымдарының магистрі

Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау, Қазақстан

**автордың электрондық поштасы: s.aldehova@asu.edu.kz*

S. ALDESHOVA*

Master of Economic Sciences

G. AKHMETOVA

C.E Sc.

M. DARISKALIYEVA

Master of Economic Sciences

Kh. Dosmukhamedov Atyrau University, Atyrau, Kazakhstan

**corresponding author e-mail: s.aldehova@asu.edu*

С.Б. АЛЬДЕШОВА*

магистр экономических наук

Г.Т. АХМЕТОВА

К.Э.Н.

М.С. ДАРИСКАЛИЕВА

магистр экономических наук

Атырауский университет им. Х. Досмұхамедов, Атырау, Казахстан

**электронная почта автора: s.aldehova@asu.edu.kz*

Аңдатпа. *Мақсаты* – ауыл шаруашылығы кәсіпорындарында экономиканың басқа салаларынан ерекшеленетін Қаржы-шаруашылық қызметті жүргізу ерекшелігін көрсету, ол көбінесе ассортиментпен, өндірілетін өнім көлемімен және құндық мәнде өткізумен сипатталады, ол өндірістік қуаттардың сапасына, тозуына, қажетті шикізаттың, материалдардың болуына, өнімді өткізу нұсқаларына тікелей тәуелді болады. Мынадай *міндеттер* шешімін табады: аграрлық саланы қалыптастырудағы есепке алу проблемалары зерделенген; осы саладағы шаруашылықтарда экономикалық белсенділікті күшейтуде қиындықтар анықталған; кең ауқымды, жедел келіп түсетін ақпарат болған кезде жерді, өндірістік қорларды, материалдық, қаржылық және еңбек ресурстарын пайдалану тиімділігін арттыруға, шығындарды азайтуға, агроөнеркәсіптік кешен өнімдерінің рентабельділігін арттыруға және шаруашылықтардың қаржы-экономикалық жағдайын жақсартуға ықпал ететін шаралар жүйесі ұсынылған. Жүргізілген талдау *нәтижелері* сыртқы факторлармен (инфляция, салааралық алмасудың тепе-теңдігінің бұзылуы, төлемге қабілетті сұраныс, тұтынушылардың табыс деңгейі және шаруашылық жүргізудің басқа да экономикалық жағдайлары) қатар қаржы-шаруашылық қызметке ішкі факторлар да үлкен әсер ететінін көрсетеді: активтердің құрылымын оңтайландыру, инвестициялық-инновациялық процес-терді енгізу, аграрлық секторды техникалық және технологиялық жаңғырту. Ауыл шаруашылығындағы бухгалтерлік есеп өндірістік процестердің барысы, рентабельділіктің өсуі және жұмыс сапасының жақсаруы туралы қажетті ақпарат беруге

Бухгалтерлік есепті ұйымдастыру ережелеріне сәйкес бухгалтерлік есеп бойынша іс-қимылдарды орындау реті бар: 1) Ақ-паратты жинау және тіркеу – құжаттау; 2) ақпаратты топтастыру, жүйелеу және жинақтау – тіркеу; 3) есепке алу деректерін талдау және бухгалтерлік есепті жасау жүргізіледі.

Мал шаруашылығы мен ауыл шаруашылығындағы бухгалтерлік есеп кәсіпорынға осындай міндеттерді шешуге көмектеседі:

– бұл кәсіпорынның мүліктік жағдайы, оның қызметі туралы сенімді ақпарат қалыптастыруға мүмкіндік береді, оны ішкі пайдаланушылар пайдаланады, олардың құрамына құрылтайшылар, кәсіпорын иелері мен қатысушылары, сондай-ақ сыртқы пайдаланушылар – несие берушілер, инвест-торлар, банк, қаржы және салық органдары, жеткізушілер және басқалар кіреді;

– міндеттемелер мен мүліктің қозғалысымен байланысты операцияларды жүзеге асыру кезінде, сондай-ақ барлық қолда бар ресурстарды пайдалана отырып, қолданыстағы заңнаманың мүлтіксіз сақталуына бақылау жасау үшін ақпарат беру. Мұның бәрі заңнамалық деңгейде бекітілген нормативтерге, сметаларға және нормаларға сәйкес орындалуы тиіс;

– кәсіпорын қызметінде жағымсыз құбылыстардың туындауының алдын алу және болдырмау;

– кәсіпорынның қаржылық тұрақтылығын қамтамасыз етуге және оларды жұмылдыруға көмектесетін ішкі қорларды анықтау;

– барлық анықталған резервтердің нақты пайдаланылуына бағалау жүргізу [4].

Ауыл шаруашылық кәсіпорындарындағы бухгалтерлік есептің келесі негізгі ерекшеліктері, осыған байланысты мәселелер мен міндеттер бар [5].

1. Ауыл шаруашылығындағы негізгі өндіріс құралы жер болып табылады, сондықтан жер учаскелері мен оларға қаржылық инвестицияларды есепке алу қажет. Ауыл шаруашылығындағы жерлерді есепке алуды ұйымдастыру және жүргізу кезінде жер алқаптары заттай көрсеткіштерде (гектарда) көрсетіледі, ақшалай мәнде қосымша (күрделі қаржы ретінде) салымдар мен сатып алынған жерлерді көрсетеді.

2. Агроөнеркәсіптік сектордағы бухгалтерлік есептің ерекшелігі ауыл шаруашылығы салаларының (өсімдік шаруашылығы, мал шаруашылығы, қосалқы өндіріс және т.б.) әр түрлі сипатына және тиісінше

оларда болып жатқан өзгерістерге (себу, егіннің кіріске алынуы, тірі салмақтың өсуі, төл және т.б.) байланысты.

3. Ауыл шаруашылығында климаттық факторлардың әсерінен өндіріс маусымдық (ең алдымен өсімдік шаруашылығына қатысты). Бухгалтерлік есеп жұмыстар мен шығындардың маусымдылығын көрсетуге арналған, ол өз кезегінде бухгалтерлік есепке әсер етеді (мысалы, жинау және негізгі ауыл шаруашылық жұмыстары кезінде есеп жұмыстарының көлемі артады, ал жұмыс көлемінің маусымдық төмендеуі кезінде азаяды).

4. Көбінесе бір дақылдан немесе малдың бір түрінен өнімнің бірнеше түрі алынады. Бұл бухгалтерлік есепте шығындарды бөлу қажеттілігіне әкеледі.

5. Ауыл шаруашылық өнімдерін өндіру ұзақ үдеріс, кейде ол бір күнтізбелік жылдан асады. Кейбір ауыл шаруашылығы дақылдары мен жануарлар бойынша шығындар ағымдағы есепті жылы жүзеге асырылады, ал өнімді келесі есепті жылы ғана алады (күздік дәнді дақылдар, ірі қара мал төлін бордақылау және т.б.). Осы себепті, бухгалтерлік есепте шығындар күнтізбелік жылға сәйкес келмейтін өндірістік циклдер бойынша бөлінеді: өткен жылдардың ағымдағы жылдың өніміне арналған шығындары, ағымдағы жылдың болашақ егінге арналған шығындары және ағымдағы жылдың сол жылдың өніміне арналған шығындары.

6. Өз өндірісі өнімінің бір бөлігі шаруашылық ішкілік тұтынуға (ішкі айналым): өсімдік шаруашылығы өнімі – тұқымға, мал азығына, қайта өңдеуге; мал шаруашылығы өнімі – өсімдік шаруашылығындағы тыңайтқыштарға, мал азығына түседі. Осыған байланысты шаруашылық айналымның барлық кезеңдерінде өнім қозғалысының нақты көрінісі қажет [6].

7. Аграрлық өндірісте әр түрлі ауыл шаруашылық техникасы қолданылады, бұл барлық мобильді машиналар мен механизмдерді сенімді есепке алуды қажет етеді.

Осы факторлардан басқа, кәсіпорындардың құқықтық нысандары ауыл шаруашылығындағы бухгалтерлік есепті ұйымдастыруға әсер етеді. Ауыл шаруашылығы кәсіпорындары акционерлік қоғамдар, серіктестіктер, жауапкершілігі шектеулі қоғамдар, кооперативтер, шаруа (фермер) қожалықтары және олардың қауымдастықтары бола алады.

Осылайша, ауыл шаруашылық кәсіпорындарының бухгалтерлік есеп жүйесі

ауыл шаруашылық өндірісті ұйымдастыруға, экономиканың ұйымдық-құқықтық нысаны мен мамандануына байланысты, бірақ сонымен бірге ол ұлттық экономиканың кез келген саласында есепке алуға тән жалпы белгілермен сипатталады: бухгалтерлік есеп бірыңғай шоттар кес-тесіне сәйкес құрылады, бухгалтерлік есеп регистрлері, нысандары, сондай-ақ бухгалтерлік есепті ұйымдастыру әдістері қолданылады [7].

Қорытынды. Қазақстандық ауыл шаруашылығы кәсіпорындарында бухгалтерлік есеп жүйесін жетілдіру мәселелерін талдау барысында тек қана қаржылық бухгалтерлік есепке тән мәселелерді ғана қарастырмай, сонымен қатар басқарушылық есепті ары қарай жетілдірудің жолдарын зерттеу қажет.

Қазіргі кезеңде басқарушылық есеп бухгалтерлік есептің көлеңкесінде қалып, мұның көптеген мәселелері әлі күнге дейін зерттелмей келеді. Алайда басқарушылық есептің қолайлы моделін құру бизнес пен кәсіпкерлікті дамытудың негізін құрайтындығын білген жөн. Бұл ауыл шаруашылығы кәсіпорындарына да қатысты.

Халықаралық қаржылық есеп стандарттары негізінде отандық бухгалтерлік есеп жүйесін ары қарай жетілдірудің негізгі мәселелерінің бірі – ұйымдарда күні бүгінге дейін екі бағытта жүргізіліп келе жатқан қаржылық және салық есебін біріктіріп үндестіру, сондай-ақ есептің жаңа қаржылық моделін құру болып табылатынын айтуға болады. Егер қаржылық есептің үндестірілген жаңа моделі құрылған жағдайда есеп жүргізудің еңбек шығындары біршама азаяды. Сонымен қатар екі түрлі есептің орнына көп мағыналы қаржылық есеп құрылып, мұның өзі салық есебіне тән есептеулер жөніндегі ақпараттар даярлауды да қамтамасыз етеді.

Ал ауыл шаруашылығы кәсіпорындарындағы бухгалтерлік есеп саланың ерекшелігін көрсететін бірқатар ерекшеліктермен сипатталатынын білеміз. Бұл табиғи фактордан туындайды: өндіріс процесі жермен және тірі ағзалармен, сондай-ақ әлеуметтік фактормен байланысты.

Ауыл шаруашылығы кәсіпорнындағы бухгалтерлік есептің қиындықтары [8]:

- шаруашылық қызметті жан-жақты жедел бақылау;
- компания ресурстарын іріктеудің және жан-жақты бақылаудың көрсетілген кезеңі үшін кез келген уақытта есептілікті қалыптастыру;
- өндіріс шығындарын есепке алу;

- өнімнің өзіндік құнын бағалау және өндіріс рентабельділігін талдау;
- ауыл шаруашылығы операцияларын жоспарлау.

Сондықтан бухгалтерлік есепті автоматтандыру қажет. Мысалы, «Қазақстан үшін ауыл шаруашылығы кәсіпорнының бухгалтериясы» конфигурациясы өсімдік шаруашылығымен, мал шаруашылығымен, құс шаруашылығымен, ауыл шаруашылығы өнімдерін қайта өңдеумен айналысатын ауыл шаруашылығы кәсіпорындарында есеп жүргізуге арналған [9].

Кәсіпорында бухгалтерлік есеп жүйесін ұйымдастыруды жетілдіру жүйені автоматтандырумен жүзеге асырылуы мүмкін. Бухгалтерлік есептің автоматтандырылған нысаны, электронды-есептеу техникасын пайдалануға негізделген, бастапқы деректерді жинаудан бастап бухгалтерлік есепті алуға дейінгі есептік процесті автоматтандырудың кешенді жүйесі болып табылады. Бұл нысанның негізіне бухгалтерлік есеп әдісінің басты элементі – құжаттаманы жүргізу салынған. Бірақ есептік ақпаратты топтау және жалпылау есептеу машиналарының көмегімен жүргізіледі.

Кешенді автоматтандыру жүйесін дамытудың негізгі үрдістері туралы айта отырып, жаңа ақпараттық технологияларды қолдануды, одан әрі функционалдығын кеңейтуді, пайдаланушылардың әр түрлі топтарының қажеттіліктеріне бейімделу бойынша жаңа мүмкіндіктерді жүзеге асыруды, басқа да бағдарламалармен өзара іс-әрекет тетіктерін дамытуды ерекше атап көрсетуге болады.

Әдебиеттер тізімі

- [1] Мусаева, А.А. Ауыл шаруашылығындағы бухгалтерлік есеп: оқу құралы / А.А. Мусаева, С.Б.Альдешова, А.С. Биктеубаева. – Алматы: Нархоз университеті. - 2016. - 301б.
- [2] Мусаева, А.А. Салалардағы бухгалтерлік есеп жазбалары: практикум /А.А.Мусаева, Ж.Б. Хамидуллина, Ш.Б.Сисенғалиева, С.Б. Альдешова.-Атырау: Ақ жайық баспасы, 2015.-112 б.
- [3] Нұрсейітов, Э.О Ұйымдардағы бухгалтерлік есеп: оқу құралы / Э.О. Нұрсейітов. -Алматы: LEM, 2012.-432б.
- [4] Нажикбаева, К.К. Бухгалтерский учет в сельском хозяйстве / К.К. Нажикбаева. - Алматы: LEM, 2014.-164с.
- [5] Әлиев, М.Қ. Кәсіпорындағы қаржылық пен салық есебін ұйымдастыру: оқу құралы /М.Қ. Әлиев, М.А.Алтынбеков, Ж.Қ.Абжан,

Б.Н.Жабытай, Л.Қ.Саналиева. - Астана: Қаз ЭҚХСУ БПО, 2018.-224 б.

[6] Өтешова, А.Қ. Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенінің даму үрдісі / А.Қ. Өтешова, Б.З. Жумағалиева, Г.Т. Ахметова // Проблемы агрорынка.-2019.-№2.-Б. 34-41.

[7] Ахметова, Г.Т., Альдешова, С.Б., Дарискалиева, М.С. Ауыл шаруашылығы өндірісінің экономикалық тиімділігін арттырудың негіздері // Қазақстанның Тәуелсіздік күніне арналған «Төртінші индустриалды революция жағдайындағы экономика және білім дамуының мәселелері және келешегі»: атты Халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының материалдары.-Алматы.-2019.-Б.42-44.

[8] Ахметова, Г.Т., Егорова, Л.А. Пути повышения эффективности деятельности предприятий сельскохозяйственного производства // Проблемы и перспективы развития экономики и образования в условиях четвертой индустриальной революции», посвященной дню Независимости Казахстана: Материалы Междунар. науч.-практич. конф.- Алматы, 2019. - С. 39-41.

[9] Ахметова, Г.Т. Қазақстанның Атырау облысының ауыл шаруашылығы өндірісі: жағдайы мен проблемалары / Г.Т. Ахметова, К.М. Утепкалиева, С.Б. Альдешова // Проблемы агрорынка.-2020.- №1. – Б. 67-74.

References

[1] Musayeva, A.A., Aldeshova, S.B. & Bikteubayeva, A.S. (2016). Auyl шаруашылығындағы бухгалтерлік есеп: оқу құралы [Accounting in agriculture: manual]. Almaty: Narkhoz universiteti, 301 p. [in Kazakh].

[2] Musayeva, A.A., Khamidullina, Zh.B., Sisengaliyeva, Sh.B. & Aldeshova, S.B. (2015). Salalardaғы бухгалтерлік есеп jazbalary: praktikum [Accounting records in industries: practicum]. Atyrau: Aq zhajyq baspasy, 112 p.

[3] Nurseitov, E.O. (2012). Üiymdardaғы бухгалтерлік есеп: оқу құралы [Accounting in organizations: manual]. Almaty: LEM, 432 p.

[4] Nazhikbayeva, K.K. (2014). Bukhgalterskii uchet v sel'skom khozyajstve [Accounting in agriculture], Almaty: LEM, 164 p. [in Russian].

[5] Aliev, M.Q., Altynbekov, M.A., Abzhan, Zh.Q., Zhabytai, B.N. & Sanaliyeva, L.Q. (2018). Kasiporyndaғы qarzhilyq pen salyq esebin üiymdastyru [Organization of financial and tax accounting at the enterprise: manual]. Astana: QazEQKhSU BPO, 224 p. [in Kazakh].

[6] Ötешova, A.Q., Zhumagaliyeva, B.Z. & Akhmetova, G.T. (2019). Qazaqstan Respublikasynyn agroönerkasiptik kesheninин damu yrdisi [Trends in the development of the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan]. Problemy agrorynka – Problems of agrimarket, 2, 34-41 [in Kazakh].

[7] Akhmetova, G.T., Aldeshova, S.B. & Dariskaliyeva, M.S. (2019). Auyl шаруашылығы өндірісінің экономикалық тиімділігін арттырудың негіздері // Қазақстанның Тәуелсіздік күніне арналған «Төртінші индустриалды революция жағдайындағы экономика және білім дамуының мәселелері және келешегі»: атты Халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының материалдары [Fundamentals of improving the economic efficiency of agricultural production] // Problems and prospects of economic and educational development in the context of the fourth industrial revolution. Khalyqaralyq ғылыми-практикалық konferenciya synyn materialdary – Materials of the Internathional scientific-practical conference. Almaty, 2019, 42-44 [in Kazakh].

[8] Akhmetova, G.T. & Egorova, L.A. Puti povysheniya effektivnosti deyatelnosti predpriyatii sel'skokhozyajstvennogo proizvodstva // Problemy i perspektivy razvitiya ekonomiki i obrazovaniya v usloviyakh chetvertoi industrialno revolyuczii [Ways to improve the efficiency of agricultural production enterprises]. Problems and prospects of economic and educational development in the context of the fourth industrial revolution]: Materialy Mezh-dunar. nachn.-prakt. konf.- Materialy of the Internathional scientific-practical conference. Almaty, 2019, 39-41[in Russian].

[9] Akhmetova, G.T. & Utepkaliyeva K.M., Aldeshova S.B. (2020). Qazaqstannyñ Atyrau oblysynyñ auyl шаруашылығы өндірісі: jaғдайы men problemalary [Agricultural production of Atyrau region of Kazakhstan: state and problems]. Problemy agrorynka – Problems of agrimarket, 1, 67-74 [in Kazakh].

Авторлар туралы ақпарат

Альдешова Самал Балгабаевна - негізгі автор; экономика ғылымдарының магистрі; Қаржы және есеп кафедрасының аға оқытушысы; Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті; 060000 Студенттер даңғылы, 212, Атырау қ., Қазақстан; e-mail: s.aldeshova@asu.edu.kz; <https://orcid.org/0000-0001-5366-2487>

Ахметова Гульмира Тулегеновна; экономика ғылымдарының кандидаты; «Қаржы және есеп» кафедрасының қауымдастырылған профессоры; Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті; 060000 Студенттер даңғылы, 212, Атырау қ., Қазақстан; e-mail: esentemir@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-9510-8695>

БУХГАЛТЕРСКИЙ УЧЕТ В ОТРАСЛЯХ МЯСНОЙ И МОЛОЧНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

ЕТ ЖӘНЕ СҮТ ӨНЕРКӘСІБІ САЛАЛАРЫНДАҒЫ БУХГАЛТЕРЛІК ЕСЕП

ACCOUNTING IN MEAT AND DAIRY INDUSTRIES

К.Ж. ШОЛПАНБАЕВА*

К.Э.Н.

Н.К. ШАЙХАНОВА

К.Э.Н.

А.А. АПЫШЕВА

К.Э.Н.

*Восточно-Казахстанский университет им. Сарсена Аманжолова,
Усть-Каменогорск, Казахстан*

**электронная почта kanshaim.sholpanbaeva@mail.ru*

К.Ж. ШОЛПАНБАЕВА*

Э.Ф.К.

Н.К. ШАЙХАНОВА

Э.Ф.К.

А.А. АПЫШЕВА

Э.Ф.К.

Сәрсен Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті, Өскемен, Қазақстан

**автордың электрондық поштасы: kanshaim.sholpanbaeva@mail.ru*

K.ZH. SHOLPANBAEVA*

C.E.Sc.

N.K. SHAIKHANOVA

C.E.Sc.

A.A. APYSHEVA

C.E.Sc.

Sarsen Amanzholov East Kazakhstan University, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan

**corresponding author e-mail: kanshaim.sholpanbaeva@mail.ru mail-
to: nurgul.shaykhanova@mail.ru*

Аннотация. *Цель* – разработать рекомендации по оптимальной системе формирования себестоимости продукции, поскольку в настоящее время действующие на предприятиях мясной и молочной промышленности методы калькулирования не позволяют достаточно точно определить фактическую стоимость отдельных видов продукции большого ассортимента, что затрудняет оценку ее экономической целесообразности. В связи с этим, поставлены *задачи* – совершенствование системы управления производственными затратами и освоение на практике новых нетрадиционных механизмов получения информации о затратах и результатах производственной деятельности. *Результаты* – показано, что одной из системообразующих отраслей экономики является сельское хозяйство. Вне зависимости от почвенно-климатических условий даже развитые промышленные страны вкладывают значительные средства в развитие отечественного аграрного сектора. Отмечается, что важным аспектом деятельности сельскохозяйственного формирования является получение доходов и ведение предпринимательской деятельности. В данном контексте применение новых подходов к методам учета, анализа и контроля затрат позволят управлять себестоимостью продукции и решать проблемы эффективного функционирования предприятий мясо-молочного производства. В статье рассмотрены методы калькулирования в мясо-жировой промышленности, вопросы якорной кооперации с привлечением инвесторов. *Выводы* – при выпуске мясо-молочных продуктов особую роль играет обоснованный расчет себестоимости выпускаемой продукции, что важно при проверке расходов, связанных непосредственно с ее реализацией и предоставляет возможность расширения доступа для всех слоев населения.

дильника по отвес-накладной. В цехе осуществляется его жиловка, обвалка и посол.

Фактическая себестоимость полуфабрикатов, получаемых в цехе подготовки сырья, складывается из стоимости сырья, за минусом стоимости отходов, полученных при разделке и жиловке мяса. В колбасном производстве калькуляционными единицами являются 1 т колбасных изделий каждого наименования. Себестоимость изделий колбасного производства состоит из стоимости полуфабрикатов (сырья), стоимости израсходованных на производство основных материалов и остальных затрат.

Между видами выпущенной продукции фактическое количество сырья и основных материалов израсходованных на весь выпуск продукции распределяется пропорционально нормам расхода сырья и основных материалов пересчитанных на фактический выпуск продукции.

Остальные затраты распределяются по видам и наименованиям изделий пропорционально нормам затрат, рассчитанным по каждой статье в отдельности в пересчете на фактический выпуск продукции.

В республике за 4 месяца 2020г. наблюдалась динамика положительная, то есть в росте поголовья животных: КРС на 4,1%, овцы и козы на 2,7%, лошади на 7,6%. Производство мясной продукции возросло на 3,6 % и составило 314 тыс. т, молочной продукции на 3,2% и 1,5 млн тонн. Оборот производства животноводческой продукции вырос. Например колбасных изделий произведено на 20,9% больше, мясных консервов на 9%, переработанной рыбы на 51,3%. Начала работу программа кредитования сельских хозяйств с 2018г. на закуп маточного поголовья КРС. За это время получили кредиты более 1,5 тыс. крестьянских хозяйств на закуп поголовья скота.

На перспективу поставлены задачи по развитию якорной кооперации с привлечением инвесторов. За счет создания крестьянских хозяйств ожидаемый объем инвестиций составит 350 млрд. тг и планируется увеличить экспорт говядины к 2025г. до 370 млн долларов. В перспективе планируется создать более 42000 рабочих мест крестьянскими хозяйствами. Определены три основных индикатива по мясному животноводству: рост маточного поголовья КРС за счет кредитования агропромышленного комплекса; увеличение продуктивности поголовья за счет маточного поголовья; будет развиваться цепочка производ-

ства говядины путем сдачи бычков на промышленные откормочные площадки и мясокомбинаты [8].

В организациях молочной промышленности закупают необходимое сырье для переработки молока у крестьянских хозяйств. По содержанию жира и белка каждая партия поступившего молока должна отвечать требованиям.

Планируется применение надбавок к цене за содержание белка больше базисной нормы и скидки – за содержание белка не соответствующей базисной нормы в соответствии с действующим законодательством при осуществлении расчетов с сельскохозяйственной организацией за поставленное молоко [9].

Сырьем для переработки является молоко, поступившее на завод, и согласно типового плана счетов учет рекомендуется вести на счете 1310 «Материалы» по фактической себестоимости в момент закупа.

Затраты в молочном производстве рекомендуется вести на счете 8110 «Основное производство» по следующим статьям затрат:

- материалы;
- возвратные отходы;
- покупные изделия, полуфабрикаты и услуги производственного характера;
- транспортно-заготовительные расходы;
- вспомогательные материалы на технологические цели;
- топливо и энергия на технологические цели;
- расходы на оплату труда производственных рабочих;
- отчисления на социальные нужды;
- расходы на подготовку и освоение производства;
- расходы на содержание и эксплуатацию холодильного оборудования.
- косвенные расходы должны быть распределены пропорционально заработной плате производственных рабочих.

С учетом перечисленных расходов определяется производственная себестоимость продукции [10]. При определении полной себестоимости готовой продукции включаются коммерческие расходы. Также в эти расходы необходимо включать расходы на тару, (кроме тех случаев когда они возмещаются покупателям сверх цены на продукцию).

На предприятиях молочной промышленности составляется две калькуляции как альтернатива:

- определение себестоимости всей продукции;

- себестоимости каждого вида продукции. Калькуляционной единицей является 1 т продукции каждого вида.

Ежемесячно исчисляется фактическая себестоимость готовой продукции молоко-

перерабатывающих организаций. Незавершенное производство на начало и конец месяца учитывается при исчислении фактической себестоимости (таблица 1).

Таблица 1 – Пример определения нормативной и фактической себестоимости готовой продукции предприятий молочной промышленности

Вид продукции	Фактически произведено, тонн	Затраты нормативные по статьям (тыс. тг)						итого
		сырье и основные материалы		Вспомогательные материалы		отплата труда		
		на ед.	всего	на ед.	всего	на ед.	всего	
Молоко в пакетах 1 л	120	2 000	240 000	300	36 000	900	108 000	384 000
Кефир в пакетах 1 л	150	2 200	330 000	330	49 500	920	138 000	517 500
Затраты по нормам	x	x	570 000	x	85 500	x	246 000	901 500
Фактические затраты	x	x	590 000	x	94 000	x	246 000	930 000
Фактическая себестоимость молока	120	x	248 421	x	39 579	x	108 000	396 140
Фактическая себестоимость кефира	150	x	341 579	x	54 421	x	138 000	533 860

Заключение

Сельскохозяйственное производство отличается от других отраслей народного хозяйства рядом особенностей, что оказывает влияние на организацию его бухгалтерского учета.

Специфика сельского хозяйства, прежде всего, заключается в том, что в качестве объекта труда здесь выступают живые организмы – животные и растения, в качестве основного средства производства – земля. Производственный процесс осуществляется в естественных природных условиях в связи с чем на его результаты оказывают влияние погодные условия.

В сельском хозяйстве производственный процесс носит длительный характер. Производственный цикл равняется одному календарному году. В течение года сельскохозяйственная продукция учитывается по нормативно-прогнозной (плановой) себестоимости, а фактическая себестоимость определяется только в конце года. Для контроля за уровнем себестоимости продукции помимо нормативной (плановой) и фактической себестоимости рассчитывают провизорную (ожидаемую) себестоимость. Ожидаемая себестоимость и ожидаемый финансовый результат определяются на 1 октября текущего года.

Финансовый результат от реализации сельскохозяйственной продукции (работ, услуг) определяется в конце года.

Сельскохозяйственные организации осуществляют производственную деятельность по трем основным отраслям:

- *растениеводство* (включает выращивание зерновых культур, плодовоовощей, садоводство, цветоводство, выращивание саженцев);

- *животноводство* (включает молочное скотоводство, мясное скотоводство, овцеводство, свиноводство, коневодство, птицеводство, звероводство, рыбоводство, пчеловодство);

- *промышленное производство* (включает переработку продукции растениеводства и животноводства).

Для обеспечения нормальной работы основных производств, выполнения для них отдельных работ и услуг в сельскохозяйственных организациях осуществляют свою деятельность *вспомогательные производства*.

Специфика исчисления фактической себестоимости отдельных видов мясной и молочной продукции состоит в том, что между видами выпущенной продукции фактическое количество сырья и основных материалов израсходованных на весь выпуск продукции распределяется пропор-

ционально нормам расхода сырья и основных материалов пересчитанных на фактический выпуск продукции.

Таким образом, особую роль в мясном и молочном производстве играет правильность расчета себестоимости продукции отечественного производства, что позволит снизить себестоимость выпускаемой продукции, обеспечить ее доступность для всех слоев населения РК.

Список литературы

[1] Гражданский кодекс РК, общая часть (с изменениями и дополнениями по состоянию на 03.07.2020 г.) [Электронный ресурс].-2021.-URL: <https://online.zakon.kz/> (дата обращения: 25.02.2021).

[2] Международный стандарт финансовой отчетности (IAS) 41 «Сельское хозяйство»-2020г. [Электронный ресурс].-2021.-URL: <https://online.zakon.kz/> (дата обращения: 15.03.2021).

[3] Шолпанбаева, К.Ж. Бухгалтерский учет в отраслях деятельности: учебное пособие / К.Ж. Шолпанбаева, А.А. Апышева, Л.И. Белоусова.-Усть-Каменогорск: Издательство «Берель» ВКГУ им. С. Аманжолова, 2021.-129 с.

[4] Шолпанбаева, К.Ж. Управленческий учет-2: учебное пособие / К.Ж. Шолпанбаева, А.А. Апышева, Л.И. Белоусова.- Усть-Каменогорск: Издательство «Берель» ВКГУ им. С. Аманжолова, 2017.-126 с.

[5] Шолпанбаева, К.Ж. Управленческий учет-1: учебное пособие / К.Ж. Шолпанбаева, А.А. Апышева, Л.И. Белоусова.- Усть-Каменогорск: Издательство «Берель» ВКГУ им. С. Аманжолова, 2017.-140 с.

[6] Врублевский, Н.Д. Управленческий учет издержек производства: теория и практика / Н.Д. Врублевский. -М.: Финансы и статистика, 2002 - 351 с.

[7] Новый типовой план счетов [Электронный ресурс].-2020.- URL:<https://pro1c.kz/articles/mezhdunarodnye-standarty-finansovoy-otchetnosti/tipovoy-plan-schetov-s-2019-goda/> (дата обращения: 05.04.2021).

[8] Выступление Министра сельского хозяйства РК от 26.05.2020г. на селекторном заседании Правительства [Elektronnyj resurs]. URL: <https://primeminister.kz/ru/news/v-sektore-zhivotnovodstva-sohranyaetsya-ustoychivyy-rost-na-urovne-4-msh-rk-2643521/> (дата обращения: 29.03.2021).

[9] Закон «О Бухгалтерском учете и отчетности «(с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.01.2021 г.) [Электронный ресурс].-2021.- URL: <https://online.zakon.kz/> (дата обращения: 22.03.2021).

[10] Приказ МФ РК от 2 октября 2018 года № 877. «О внесении изменения в приказ

Министра финансов Республики Казахстан от 23 мая 2007 года № 185 «Об утверждении Типового плана счетов бухгалтерского учета» Типовой план счетов бухгалтерского учета [Электронный ресурс].-2021.- URL: <https://adilet.zan.kz/> (дата обращения: 23.03.2021).

References

[1] Grazhdanskij kodeks RK, obshchaya chast' (s izmeneniyami i dopolneniyami po sostoyaniyu na 03.07.2020 g.) [Civil Code of the Republic of Kazakhstan, general part (with amendments and additions as of 03.07.2020)] [Elektronnyj resurs]. – 2021 - URL: <https://online.zakon.kz/> (date of access: 25.02.2021) [in Russian].

[2] Mezhdunarodnyj standart finansovoj otchetnosti (IAS) 41 «Sel'skoe hozyajstvo» - 2020g. [International Financial Reporting Standard (IAS) 41 "Agriculture" -2020] [Electronic resource]. – 2021 - URL: <https://online.zakon.kz/> (date of access: 15.03.2021) [in Russian].

[3] Sholpanbaeva, K.Zh., Apysheva A.A. & Belousova L.I. (2021). Buhgalterskij uchet v otraslyah deyatelnosti: uchebnoe posobie. Ust'-Kamenogorsk: Izdatel'stvo «Berel'» VKGU im. S. Amanzholova, -9 s. [in Russian].

[4] Sholpanbaeva, K.ZH., Apysheva A.A. & Belousova L.I.. (2017) Upravlencheskij uchet-2: uchebnoe posobie [Management accounting-2: tutorial]. Ust'-Kamenogorsk: Izdatel'stvo «Berel'» VKGU im. S. Amanzholova, 126 p. [in Russian].

[5] Sholpanbaeva, K.Zh., Apysheva A.A., Belousova L.I. (2017). Upravlencheskij uchet-1: uchebnoe posobie [Management accounting-1: tutorial]. Ust'-Kamenogorsk: Izdatel'stvo «Berel'» VKGU im. S. Amanzholova, 140 p. [in Russian].

[6] Vrublevskij, N.D. (2002) Upravlencheskij uchet izderzhke proizvodstva: teoriya i praktika [Management accounting of production costs: theory and practice], M.: Finansy i statistika, 351 p. [in Russian].

[7] Novyj tipovoj plan schetov [New generic chart of accounts] [Elektronnyj resurs]. – 2020 - URL:<https://pro1c.kz/articles/mezhdunarodnye-standarty-finansovoy-otchetnosti/tipovoy-plan-schetov-s-2019-goda/> (date of access: 05.04.2021) [in Russian].

[8] Vystuplenie Ministra sel'skogo hozyajstva RK ot 26.05.2020g. na selektornom zasedanii Pravitel'stva [Electronic resource].- 2021 - URL:<https://primeminister.kz/ru/news/v-sektore-zhivotnovodstva-sohranyaetsya-ustoychivyy-rost-na-urovne-4-msh-rk-2643521/> (date of access: 29.03.2021) [in Russian].

[9] Zakon «O Buhgalterskom uchete i otchetnosti «(s izmeneniyami i dopolneniyami po sostoyaniyu na 01.01.2021 g.) [Law "On Accounting and Reporting" (with amendments and additions as of 01.01.2021)] [Electronic re-

source]. – 2021 - URL: <https://online.zakon.kz/> (date of access: 22.03.2021) [in Russian].

[10] Prikaz MF RK ot 2 oktyabrya 2018 goda № 877. «O vnesenii izmeneniya v prikaz Ministra finansov Respubliki Kazahstan ot 23 maya 2007 goda № 185 «Ob utverzhenii Tipovogo plana schetov buhgalterskogo ucheta» Tipovoj plan schetov buhgalterskogo ucheta [Order of the Ministry of Finance of the Republic of Ka-

zakhstan dated October 2, 2018 No. 877. "On Amending the Order of the Minister of Finance of the Republic of Kazakhstan dated May 23, 2007 No. 185" On Approval of the Standard Chart of Accounting Accounts "Standard Chart of Accounting Accounts" [Electronic resource]. – 2021 - URL: <https://adilet.zan.kz/> (date of access: 23.03.2021) [in Russian].

Информация об авторах:

Шолпанбаева Каншаим Жусуповна – **основной автор**; кандидат экономических наук; профессор кафедры «Финансы и учет»; Восточно-Казахстанский университет им. Сарсена Аманжолова; 07002030 ул. 30-й Гвардейской Дивизии, 34, г.Усть-Каменогорск, Казахстан; E-mail: kanshaim.sholpanbaeva@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-8688-887>,

Шайханова Нургул Кунафияновна; кандидат экономических наук; доцент кафедры «Финансы и учет»; Восточно-Казахстанский университет им. Сарсена Аманжолова; 07002030 ул. 30-й Гвардейской Дивизии, 34; г.Усть-Каменогорск, Казахстан; e-mail: nurgul.shaykhanova@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-7005-5504>

Апышеева Асель Ануарбековна; кандидат экономических наук; заведующая кафедрой «Финансы и учет»; Восточно-Казахстанский университет им. Сарсена Аманжолова; 07002030 ул. 30-й Гвардейской Дивизии, 34, г.Усть-Каменогорск, Казахстан; e-mail: asel_gan@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-0798-1078>

Авторлар туралы ақпарат:

Шолпанбаева Каншаим Жусуповна – **негізгі автор**; экономика ғылымдарының кандидаты; "Қаржы және есеп" кафедрасының профессоры; Сәрсен Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті; 07002030 30-шы Гвардиялық Дивизия көш., 34, Өскемен қ., Қазақстан; e-mail: kanshaim.sholpanbaeva@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-8688-887>

Шайханова Нургул Кунафияновна; экономика ғылымдарының кандидаты; «Қаржы және есеп» кафедрасының доценті; Сәрсен Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті; 070020 30-шы Гвардиялық Дивизия көш., 34, Өскемен қ., Қазақстан; e-mail: nurgul.shaykhanova@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-7005-5504>

Апышеева Асель Ануарбековна; экономика ғылымдарының кандидаты; «Қаржы және есеп» кафедрасының меңгерушісі; Сәрсен Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті; 070020 30-шы Гвардиялық Дивизия көш., 34, Өскемен қ., Қазақстан; e-mail: asel_gan@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-0798-1078>

Information about authors:

Sholpanbayeva Kanshaim Zhusupovna – **The main author**; Candidate of Economic Sciences; Professor of the Department "Finance and Accounting"; Sarsen Amanzholov East Kazakhstan University"; 070020 30-th Guards Division str., 34, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan; e-mail: kanshaim.sholpanbaeva@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-8688-887>

Shaikhanova Nurgul Kunafiyonovna; Candidate of Economic Sciences; Associate Professor of the Department of Finance and Accounting; Sarsen Amanzholov East Kazakhstan University; 070020 30th Guards Division str., 34, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan; e-mail: nurgul.shaykhanova@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-7005-5504>

Apysheva Asel Anuarbekovna; Candidate of Economic Sciences; Head of the Department of Finance and Accounting; Sarsen Amanzholov East Kazakhstan University; 070020 30th Guards Division str., 34, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan; e-mail: asel_gan@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-0798-1078>

**ВЛИЯНИЕ ОПТИМАЛЬНОГО РАЦИОНА КОРМЛЕНИЯ НА ВЫРАЩИВАНИЕ
МОЛОДНЯКА КРУПНОГО РОГАТОГО СКОТА**

**ІРІ ҚАРА МАЛДЫҢ ЖАС МАЛЫН ӨСІРУГЕ ОҒТАЙЛЫ
АЗЫҚТАНДЫРУ РАЦИОНЫНЫҢ ӘСЕРІ**

INFLUENCE OF AN OPTIMAL FEEDING RATION ON RAISING YOUNG CATTLE

М.Б. КАЛМАГАМБЕТОВ ^{1*}

к.с.-х.н., доцент

А.Б. БАЙМУХАНОВ ²

к.э.н.

Ж.Е. ШЕРАЛИЕВА ¹

магистр сельскохозяйственных наук

¹ *Казахский научно-исследовательский институт животноводства и
кормопроизводства, Алматы, Казахстан*

² *Казахский научно - исследовательский институт экономики АПК и развития сельских
территорий, Алматы, Казахстан*

**электронная почта автора: mbaitugel@mail.ru*

М.Б. КАЛМАГАМБЕТОВ ^{1*}

а.-ш.ф.к., доцент

А.Б. БАЙМУХАНОВ ²

э.ф.к.

Ж.Е. ШЕРАЛИЕВА ¹

ауылшаруашылығы ғылымдарының магистрі

¹ *Қазақ мал шаруашылығы және жемшөп өндірісі ғылыми-зерттеу институты,
Алматы, Қазақстан*

² *Қазақ аграрлық-өнеркәсіптік кешенінің экономикасы және ауылдық аумақтарды
дамыту ғылыми-зерттеу институты, Алматы, Қазақстан*

**автордың электрондық поштасы: mbaitugel@mail.ru*

M.B. KALMAGAMBETOV ^{1*}

C.Agr.Sc., Associate Professor

A.B. BAIMUKHANOV ²

C.E.Sc.

ZH.E. SHERALIEVA ¹

Master of Agricultural Sciences

¹ *Kazakh Research Institute of Animal Husbandry and Feed Production, Almaty, Kazakhstan*

² *Kazakh Research Institute of Economy of Agro-Industrial Complex and Rural
Development, Almaty, Kazakhstan*

**corresponding author e-mail: mbaitugel@mail.ru*

Аннотация. Целенаправленное воздействие кормления и содержания молочного скота на формирование продуктивных и других качеств основывается на закономерностях развития животного. В молочный период телят, независимо от породных особенностей, необходимо кормить на основе составления оптимального рациона, обеспечивающего получение высоких приростов живой массы. *Цель* – обоснование эффективности системы сбалансированного кормления с применением адресных кормовых добавок нового поколения, способствующих генетическому проявлению продуктивности молодняка в период выращивания. *Методы* – сформированы 2 подопытные группы по принципу пар аналогов с учетом пола, возраста, упитанности, живой массы и происхождения. Исследования проводились на телках голштинской породы в трех хозяйствах Алматинской области. *Результаты* – молодняк после оптимизации компонентов питания в 12 месячном возрасте имел более высокую живую массу по сравнению с телками, получавшими хозяйственные рационы. Так, в ТОО

Введение. При направленном выращивании молодняка большое значение приобретает изучение особенностей формирования животного и влияющих на него факторов [1, 2]. Факторами, влияющими на нормальное физиологическое состояние животного, а также играющими большую роль в повышении продуктивности и обеспечивающими высокую резистентность, являются оптимальные условия кормления и уход за животными [3, 4].

Опыты ряда ученых показали, что различный уровень питания растущих животных оказывает существенное влияние на рост организма, мышечной ткани и внутренних органов и приводит в конце концов к формированию животных различных типов телосложения. Питание молодых животных должно быть обязательно обильным. При этом наиболее приемлемой может быть признана система с более интенсивным молочным питанием в раннем возрасте и постепенным переходом к безмолочному воспитанию. Большое значение в приемах выращивания молодняка имеет распределение во времени растительных кормов. Раннее приучение к поеданию сена и концентрированных кормов повышает способность телят использовать питательные вещества растительных кормов в более зрелом возрасте [5].

Основой правильного кормления молодняка крупного рогатого скота является наиболее полное удовлетворение его потребностей в питательных веществах, исходя из научно обоснованных норм. Потребность молодняка в питательных веществах в значительной мере зависит от возраста, породных особенностей, живой массы, условий содержания, целей выращивания и интенсивности планируемого роста животного. Для того чтобы применяемые методы кормления соответствовали целям и задачам выращивания, важно знать закономерности изменения роста и развития молодняка, формирование продуктивных качеств животных под влиянием внешних факторов [6, 7].

Материал и методы исследования. В условиях молочно-товарных ферм проведены научно-хозяйственные опыты по оптимальному кормлению молодняка молочного скота, изучено влияние уровня кормления на их рост и развитие. Для проведения исследований сформированы 2 группы телок голштинской породы по принципу пар аналогов с учетом пола, возраста, упитанности, живой массы и происхождения [8]. Кормление подопытных жи-

вотных проводилось в соответствии с нормами кормления с учетом получения 760-800г среднесуточной массы тела и корректировалось в зависимости от живой массы телок в конце опытного периода [9].

Телки контрольной группы получали хозяйственный рацион, а опытная группа – разработанный опытный рацион кормления на основе лабораторного анализа химического состава кормов. Учет задаваемых кормов проводился ежедневно, поедаемость кормов – раз в декаду, за два смежных дня.

Контроль за интенсивностью роста ремонтных телок проводился путем индивидуального взвешивания в начале опыта и конце каждого календарного месяца утром до кормления и поения. По данным взвешивания устанавливали среднесуточный и абсолютный приросты живой массы. Линейный рост телок определяли в конце опыта путем взятия основных промеров: высота в холке, глубина и ширина в груди, обхват пясти, косая длина туловища, ширина в маклоках и седалищных буграх, которые соответствовали стандартам голштинской породы [10].

Результаты и их обсуждение. Проведение научно-исследовательской работы о влиянии оптимального кормления молодняка КРС различных групп с учетом научно обоснованной структуры рационов и включением в них комбикормов и премикса в товарно-молочных фермах АО «АПК «Адал», КХ «Айдарбаев Е.», ТОО «Агрофирма «Dinara-Ranch» в Алматинской области показало, что в опытных группах при оптимизации кормовых рационов молодняка крупного рогатого скота увеличивается прирост живой массы. Среднесуточный прирост живой массы молодняка в разрезе хозяйств в среднем на одну голову за период от 6 до 12 месяцев колебался в пределах 691-790 грамм. При этом живая масса телят в возрасте от 6 месяцев была в пределах 163-168 кг.

Анализ хозяйственных рационов показал, что дефицит сухого вещества в них колебался в пределах 16-23,8%, сырого протеина – 9,03-21,46, нерасщепляемого протеина – 12,23-44,29, сырого жира – 44,93-55,26, сахара – 53,62-76,47, фосфора – 24,81-55,74, меди – 13,5-28,96, цинка – 41,85-54,44, марганца – 47,58-71,68, кобальта – 69,7-74,51, йода – 20-61,25, витамина Д – 58,62-75,86%. Хозяйственные рационы молодняка в значительной мере не отвечали потребности животных в основных питательных и биологически активных

веществах. В этой связи нами была проведена работа по оптимизации кормовых рационов с учетом научно обоснованной структуры рационов и включением в них комбикормов и премикса.

Так если до оптимизации рационов молодняка дефицит по сухому веществу в среднем по хозяйственным рационам составлял 19,6%, то после оптимизации он снизился до 10,5%, по сырому протеину – с

14,3 до 0, нерасщепляемому протеину – с 42,14 до 16,4, фосфору – с 37,1 до 6,4, по меди – с 22 до 0, по цинку – с 49,7 до 0, по марганцу – с 57,4 до 0, по кобальту – с 72,3 до 14, по йоду – с 35,4 до 0 и по витамину Д – с 68,3 до 0%. Разработанное сбалансированное кормление положительно повлияло на динамику живой массы молодняка (таблица 1).

Таблица 1 – Динамика живой массы молодняка за период доращивания

Показатель	ТОО «Агрофирма «Dinara-Ranch»		КХ «Айдарбаев Е»		АО «АПК «Адал»	
	*А	**Б	*А	**Б	*А	**Б
Живая масса молодняка в 6 мес., кг	163±1,58	160±2,0	165±2,02	167±1,93	168±1,55	170±1,63
Живая масса молодняка в 12 мес., кг	287±5,13	296±2,55	295±3,57	307±3,29	310±4,14	324±5,4
Абсолютный прирост, кг	124±3,27	136±1,63	130±2,37	140±2,58	142±2,80	153±2,56
Среднесуточный прирост, г	691±9,87	754±8,41	721±7,57	776±8,67	790±11,64	850±7,75
Затрачено кормов всего, ЭКЕ, ц	810	810	882	846	1 008	954
Затраты кормов на 1 кг прироста, ЭКЕ	6,53	5,96	6,78	6,04	7,1	6,24

Примечание: *данные до оптимизации рационов, **данные после оптимизации рационов

Таблица 1 свидетельствует, что молодняк после оптимизации рационов в 12 месячном возрасте имел более высокую живую массу по сравнению с телками, получавшими хозяйственные рационы. Так в ТОО «Агрофирма «Dinara-Ranch» она была выше на 3,14%, в КХ «Айдарбаев Е.» – на 4,06 и в АО «АПК «Адал» – на 4,52%. Среднесуточный прирост живой массы увеличился соответственно на 9,11%, 7,62 и 7,59%. Увеличение абсолютного прироста в опытных группах по сравнению с контрольными телками привело к снижению затрат кормов на 1кг прироста живой мас-

сы молодняка. Так в ТОО «Агрофирма «Dinara-Ranch» они сократились на 8,73%, в КХ «Айдарбаев Е.» – на 10,9 и АО «АПК «Адал» – на 12,11%.

В процессе исследовательской работы нами был проведен сравнительный анализ экономической эффективности при оптимальном кормлении молодняка КРС в исследуемых хозяйствах. Оптимизация кормовых рационов молодняка в АО «АПК «Адал» показала, что в опытных группах по сравнению с контрольными телками привело к снижению затрат на 1кг прироста живой массы молодняка (таблица 2).

Таблица 2 – Экономическая эффективность при оптимальном кормлении молодняка в возрасте 9 месяцев

Показатель	КХ «Айдарбаев Е.С.»		АО «АПК «Адал»		ТОО «Агрофирма «Dinara-Ranch»	
	I*	II**	I*	II**	I*	II**
Живая масса 1 гол., ц	2,3	2,37	2,39	2,47	2,25	2,28
Себестоимость 1 ц живая масса, тг	51 800	49 400	47 300	45 800	52 200	51 100
Всего затрат, тг	119 140	117 078	113 047	113 126	117 450	116 508
Цена реализации 1 ц живая масса, тг	68 000	68 000	67 000	67 000	67 000	67 000
Выручка от реализации, тг	156 400	161 160	160 130	165 490	150 750	152 760
Прибыль, тенге	37 260	44 082	47 083	52 364	33 300	36 252
Экономический эффект, тг	-	6 822	-	5 281	-	2 952
Рентабельность, %	31,3	37,7	41,6	46,3	28,4	31,1

Примечание - * контрольная группа, ** - опытная группа

По данным таблицы 2 установлено, что при оптимальном кормлении молодняка в возрасте от 6 до 9 месяцев живая масса в конечном периоде в АО «АПК «Адал» составила 2,47 ц., что на 8 кг выше в сравнении с первой контрольной группой – 2,39 центнера. При этом себестоимость 1 ц живой массы снизилась на 1,5 тыс. тг с 47,3 до 45,8 тыс. тг в опытной группе, прибыль во II группе 52,3 тыс. тг, экономический эффект на одну голову молодняка в возрасте 9 месяцев составил 5 281 тенге. В КХ «Айдарбаев Е.» живая масса в конечном периоде составила 2,37 ц, что на 0,07 ц выше по сравнению с контрольной группой. Себестоимость 1 ц живой массы в опытной группе снизилась на 2,4 тыс. тг, прибыль с одной головы в опытной II группе 44,0 тыс. тг, экономический эффект на одну голову в возрасте 9 месяцев составил 6 822 тенге. В ТОО «Агрофирма «Dinara-Ranch» при оптимизации кормовых рационов молодняка установлено, что в опытных группах живая масса в конечном периоде составила 2,28 ц, что на 0,03 ц выше по сравнению с контрольной группой – 2,25 центнера. Себестоимость 1 ц живой массы в опытной группе снизилась на 1,1 тыс. тг, прибыль с одной головы опытной группы 36,2 тыс. тг, экономический эффект составил 2 952 тенге.

При оптимизации кормовых рационов молодняка АО «АПК «Адал» в опытной группе живая масса возросла до 3,24 ц, что

на 14 кг выше, в сравнении с контрольной группой, прибыль от реализации выше на 7,6 тыс. тг, рентабельность в опытной группе была выше на 4,7% и составила 46,3%. Общий экономический эффект одной головы молодняка в возрасте 12 месяцев от оптимизации кормовых рационов составил 7 618 тенге. В КХ «Айдарбаев Е.» при оптимизации кормовых рационов молодняка в опытной группе живая масса возросла до 3,07 ц, или на 0,12 ц выше в сравнении с контрольной группой, прибыль от реализации в опытной группе составила 57,1 тыс. тг, что выше в сравнении с контрольной на 9,3 тыс. тг, соответственно рентабельность в опытной группе выше на 6,4% и составила 46,3%. Общий экономический эффект одной головы молодняка в возрасте 12 месяцев от оптимизации кормовых рационов составил 9 312 тенге. В ТОО «Агрофирма «Dinara-Ranch» при оптимизации кормовых рационов молодняка в опытной группе живая масса возросла до 2,96 ц, или на 0,09 ц выше, по сравнению с контрольной группой 2,87ц, прибыль от реализации одной головы в опытной группе составила 47,0 тыс. тг, что выше в сравнении с контрольной на 4,5 тыс. тг, соответственно рентабельность в опытной группе выше на 2,7% и составила 31,1%. Общий экономический эффект одной головы молодняка КРС в возрасте 12 месяцев от оптимизации кормовых рационов составил 4588 тенге (таблица 3).

Таблица 3 – Экономическая эффективность при оптимальном кормлении молодняка в возрасте 12 месяцев

Показатель	КХ «Айдарбаев»		АО «АПК «Адал»		ТОО «Агрофирма «Dinara Ranch»	
	I*	II**	I*	II**	I*	II**
Живая масса 1 головы, ц	2,95	3,07	3,10	3,24	2,87	2,96
Себестоимость 1 ц живая масса, тыс. тг	51,8	49,4	47,3	45,8	52,2	51,1
Всего затрат, тг	152,81	151,66	146,63	148,39	149,81	151,26
Цена реализации 1 ц живая масса, тг	68,0	68,0	67,0	67,0	67,0	67,0
Выручка от реализации, тыс. тг	200,6	208,76	207,7	217,08	192,29	198,32
Прибыль, тыс. тг	47,79	57,1	1,07	68,69	2,48	47,1
Экономический эффект, тыс. тг	-	9,31	-	7,62	-	4,62
Рентабельность, %	31,3	37,7	41,6	46,3	28,4	31,1

Примечание – * контрольная группа, ** – опытная группа

Результаты данных таблицы доказывают, что живая масса молодняка в возрасте 12 месяцев после оптимизации рационов в опытных группах в сравнении с контрольной группой выше от 9 до 14 кг, наибольший прирост к живой массе составил 14 кг в АО «АПК «Адал», соответственно КХ «Айдарбаев Е.» – 12 кг, ТОО «Аг-

рофирма «Dinara-Ranch» – 9 кг, при этом себестоимость 1 ц живой массы в АО «АПК «Адал» соответственно ниже и составила 45,8 тыс. т в сравнении с остальными товарно-молочными хозяйствами. В целом наибольший экономический эффект при оптимизации кормовых рационов достигнут в КХ «Айдарбаев Е.» – 9,31 тыс. тг с одной

головой молодняка, но при этом реализационная цена в данной товарно-молочной ферме выше на 1 тыс. тг по сравнению с остальными хозяйствами, что и привело к росту прибыли.

Наибольший экономический эффект от оптимизации кормовых рационов дал в КХ «Айдарбаев Е.» в сравнении с контрольной группой в данном хозяйстве. В целом наиболее эффективное производство ведет АО «АПК «Адал», это видно по уровню рентабельности, которая достигла 46,3%, что выше в сравнении с другими молочно-товарными хозяйствами.

Таким образом, можно сделать следующие выводы, что особенностями внедряемой технологии оптимального кормления молодняка КРС различных групп с учетом научно-обоснованной структуры рационов являются: увеличение прироста к живой массе; снижение себестоимости 1 ц живой массы, повышения рентабельности продукции, что в целом при переходе молочных ферм на данную технологию кормления даст значительный положительный экономический эффект от их использования.

Решение этих вопросов имеет значение как для крупных промышленных комплексов и ферм, так и для фермерских хозяйств. Как показывает опыт, наиболее актуальна эта проблема для предприятий с высокой концентрацией ведения отрасли, когда отсутствует контакт животных с почвой и растениями, а организм подвержен высоким функциональным нагрузкам, воздействию стрессов, гиподинамии. Здесь особая роль отводится поиску способов наиболее эффективного использования кормов, применения биологически активных веществ, создания комфортных условий содержания животных.

Заключение

Установлено, что при оптимальном кормлении молодняка в возрасте от 6 до 9 месяцев живая масса в конечном периоде в АО «АПК «Адал» составила 2,47 ц, что на 8 кг выше в сравнении контрольной группой. Себестоимость 1 ц живой массы снизилась на 1,5 тыс. тг в опытной группе, экономический эффект составил 5 281 тенге. В КХ «Айдарбаев Е.» эти показатели соответствуют: 2,37 ц, на 0,07 ц выше, на 2,4 тыс. тг, 6 822 тг; в ТОО «Агрофирма «Dinara-Ranch»: 2,28 ц, на 0,03 ц выше, на 1,1 тыс. тг, 2 952 тенге.

При оптимизации кормовых рационов молодняка АО «АПК «Адал» в опытной группе живая масса возросла до 3,24 ц,

рентабельность составила 46,3%, общий экономический эффект одной головы молодняка в возрасте 12 месяцев составил 7 618 тенге. В КХ «Айдарбаев Е.»: 3,07 ц, 46,3%, 9 312 тг; в ТОО «Агрофирма «Dinara-Ranch»: 2,96 ц, 31,1%, 4 588 тенге.

Живая масса молодняка в возрасте 12 месяцев после оптимизации рационов в опытных группах в сравнении с контрольной группой выше от 9 до 14 кг, наибольший прирост к живой массе составил 14 кг в АО «АПК «Адал», соответственно КХ «Айдарбаев Е.» – 12 кг, ТОО «Агрофирма «Dinara-Ranch» – 9 кг, при этом себестоимость 1 центнера живой массы в АО «АПК «Адал» составила 45,8 тыс. тенге.

В целом эффективное производство ведет АО «АПК «Адал», которое по уровню рентабельности достигло 46,3%, что выше в сравнении с другими модельными хозяйствами.

Список литературы

- [1] Тагиров Х.Х. Особенности роста и развития молодняка чёрно-пёстрой породы и её помесей с породой обрак / Х.Х. Тагиров, А.А. Гильмияров, И.В. Миронова // Известия Оренбургского государственного аграрного университета. - 2010. - № 3 (27). - С. 81-83.
- [2] Косилов В.И. Рациональное использование генетических ресурсов красного степного скота для производства говядины при чистопородном разведении и скрещивании / С.И. Мироненко, А.А. Салихов // Зоотехния. - 2010. - № 2- С. 125-127.
- [3] Алтухов А.И. Молочное скотоводство России: экономические проблемы и пути их решения / А.И.Алтухов, Е.И.Семенова // Экономика сельского хозяйства России. – 2019. - №2. - С. 33-38.
- [4] Шляхтунов В.И. Выращивание молодняка крупного рогатого скота / В.И. Шляхтунов // Выращивание молодняка. – Витебск, 2015. - 184 с.
- [5] Сизова Ю.В. Влияние кормления на рост и развитие телят / Ю.В.Сизова // Зоотехния. -2016. - №2. С. 106-108.
- [6] Левахин В.И. Продуктивность молодняка крупного рогатого скота в зависимости от технологии выращивания и кормления / В.И. Левахин, И.А.Бабичева, М.М.Поберухин // Вестник Российской академии сельскохозяйственных наук. - 2011г. - № 3. - С.62-63.
- [7] Таджиев К.П. Интенсивная технология выращивания молодняка молочного скота / К.П.Таджиев, Б.У.Умирзаков и др. // Интенсивная технология направленного выращивания телят и ремонтных телок крупного рогатого скота молочных пород в Казахстане. - Алматы, 2017. - 68 с.

[8] Омбаев А.М. Зоотехнический и биохимический контроль за полноценностью кормления / А.М.Омбаев, Н.А.Жазылбеков, М.Б.Калмагамбетов, М.А.Кинеев, Б.М.Кошен, Т.Н.Карымсаков // Основы опытного дела в животноводстве и пастбищном кормопроизводстве. – Алматы, 2017. -196 с.

[9] Калашников А.П. Нормы кормления и рационы для молочных коров / А.П.Калашников, В.И.Фисинин, В.В.Щеглов // Нормы и рационы кормления сельскохозяйственных животных. – М., 2003г. - 360с.

[10] Хромова Л.Г. Методы постановки зоотехнических опытов / Л.Г. Хромова // Методика и организация зоотехнических опытов. - Воронеж, 2012г. - 78 с.

References

[1] Tagirov, H.H., Gil'mijarov, A.A. & Mironova, I.V. (2010). Osobennosti rosta i razvitiya molodnjaka chjorno-pjostroj porody i ejo pomesej s porodoy obrak [Features of growth and development of young black-and-white breed and its crossbreeds with the Obrak breed]. *Izvestija Orenburgskogo gosudarstvennogo agrarnogo universiteta – Proceedings of the Orenburg State Agrarian University*, 3 (27), 81-83[in Russian].

[2] Kosilov, V.I., Mironenko, S.I. & Salihov, A.A. (2010). Racional'noe ispol'zovanie geneticheskikh resursov krasnogo stepnogo skota dlya proizvodstva govyadiny pri chistoporodnom razvedenii i skreshchivanii [Rational using the genetic resources of the red steppe cattle for production of beef by pure breed breeding and crossing] *Zootehniya – Animal husbandry*, 2, 125-127.

[3] Altuhov, A.I. & Semenova, E.I. (2019). Molochnoe skotovodstvo Rossii: ekonomicheskie problemy i puti ih reshenija [Dairy cattle breeding in Russia: economic problems and ways to solve them]. *Jekonomika sel'skogo*

hozjajstva Rossii – The economy of agriculture in Russia, 2, 33-38.

[4] Shljahtunov, V.I. (2015). Vyrashhivanie molodnjaka krupnogo rogatogo skota [Rearing of young cattle]. Vitebsk, 184 p. [in Russian].

[5] Sizova, Ju.V. (2016). Vlijanie kormlenija na rost i razvitie teljat [The effect of feeding on the growth and development of calves]. *Zootehniya – Animal husbandry*, 2, 106-108 [in Russian].

[6] Levahin, V.I., Babicheva, I.A. & Pobehin, M.M. (2011). Produktivnost' molodnjaka krupnogo rogatogo skota v zavisimosti ot tehnologij vyrashchivaniya i kormlenija [Productivity of young cattle depending on the technology of cultivation and feeding]. *Vestnik Rossijskoj akademii sel'skhozjajstvennyh nauk - Bulletin of the Russian Academy of Agricultural Sciences*, 3, 62-63.

[7] Tadzhev, K.P. & Umirzakov, B.U. (2017). Intensivnaja tehnologija napravlenogo vyrashchivaniya telyat i remontnyh telok krupnogo rogatogo skota molochnyh porod v Kazahstane [Intensive technology of targeted rearing of calves and repair heifers of dairy cattle in Kazakhstan]. *Almaty*, 68 p. [in Russian].

[8] Ombaev, A.M., Zhazylybekov, N.A., Kalmagambetov, M.B., Kineev, M.A., Koshen, B.M., Karymsakov, T.N. (2017). Osnovy opytnogo dela v zhivotnovodstve i pastbishchnom kormoprodukcii [Fundamentals of experimental business in animal husbandry and pasture feed production]. *Almaty*, 196 p. [in Russian].

[9] Kalashnikov, A.P., Fisinin, V.I. & Shheglov, V.V. (2003). Normy kormleniya i raciony dlya molochnyh korov [Feeding norms and rations for milk cows]. Normy i raciony kormleniya sel'skhozjajstvennyh zhivotnyh – Norms and rations of feeding of farm animals]. *Moskva*, 360 p. [in Russian]

[10] Hromova, L.G. (2012). Metody postanovki zootehnicheskikh opytov [Methods and organization of zootechnical experiments]. *Voronezh*, 78 p.

Информация об авторах:

Калмагамбетов Мурат Байтугелович – **основной автор**; кандидат сельскохозяйственных наук, доцент; ведущий научный сотрудник; Казахский научно-исследовательский институт животноводства и кормопроизводства; 050035 ул. Жандосова, 51, г.Алматы, Казахстан; e-mail: mbaitugel@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-0675-1369>

Баймуханов Аскар Боранкулович; кандидат экономических наук; заведующий отделом «Развитие переработки и логистики сельскохозяйственной продукции»; Казахский научно-исследовательский институт экономики АПК и развития сельских территорий; 050057 ул. Сатпаева, 30б, г.Алматы, Казахстан; e-mail: a748ern@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-7435-5379>

Шералиева Жанар Есенгелдіқызы; магистр сельскохозяйственных наук; Казахский научно-исследовательский институт животноводства и кормопроизводства; 050035 ул. Жандосова, 51, г.Алматы, Казахстан; e-mail: sheralieva95@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-4437-1618>

**ҚОЙ ШАРУАШЫЛЫҒЫНДАҒЫ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР:
ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТИІМДІЛІК**

INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN SHEEP BREEDING: ECONOMIC EFFICIENCY

**ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ОВЦЕВОДСТВЕ:
ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ЭФФЕКТИВНОСТЬ**

М.К. БЕГЕЕВА*

Э.Ф.К.

М.А. АЛЬСЕЙТОВА

экономика және бизнес магистрі

*Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университет,
Орал, Қазақстан*

**автордың электрондық поштасы: bmk_0905@mail.ru*

М. BEGEYEVA *

C.E.Sc.

М. ALSEITOVA

Master of Economics and Business

*Zhangir Khan West Kazakhstan Agrarian -Technical University,
Uralsk, Kazakhstan*

**corresponding author e-mail: bmk_0905@mail.ru*

М.К. БЕГЕЕВА*

К.Э.Н.

М.А. АЛЬСЕЙТОВА

магистр экономики и бизнеса

*Западно-Казахстанский аграрно-технический университет им. Жангир хана,
Уральск, Казахстан*

**электронная почта автора: bmk_0905@mail.ru*

Аңдатпа. Аграрлық азық-түлік кешенін орнықты дамытудың, өндірісті жаңғырту негізінде оның бәсекеге қабілеттілігінің жоғары деңгейін ұстап тұрудың бағыттары ұсынылған. **Мақсаты** – қой шаруашылығында жаңа технологияларды енгізу нәтижесінде экономикалық көрсеткіштердің өзгеру заңдылықтарын анықтау. Тезірек шешуді талап ететін **міндеттер**: Қазақстанның мал шаруашылығы фермаларында негізгі құралдар көлемінің өсуіне ықпал ететін факторларды талдау; мал шаруашылығы саласында автоматтандыру жүйесін қолдану мәселелерін зерттеу. Мақаланың әдіснамалық негізі жалпы ғылыми принциптер мен әдістердің жиынтығы болып табылады: жүйелік тәсіл, ақпаратты синтездеу, жалпылау. **Нәтижелері** – қой шаруашылығы модельдік шаруашылықтарында заманауи жабдықты пайдалану тетіктері көрсетілген, мал шаруашылығын оңтайландыру әдістерінің экономикалық тиімділігі негізделген. Материалдық-техникалық базаның деңгейін арттыру нәтижесінде шығындарды азайту жолдары қарастырылған, бұл басқа мал шаруашылығының кіші кешендеріне қарағанда инвестициялардың аз көлемін талап етеді. Ресурсты үнемдеу, еңбек өнімділігінің өсуі, өндірістің рентабельділігі, өзіндік құнның төмендеуі, қорды қажетсіну, қорды қайтарып алу, қормен қарулану сияқты көрсеткіштердің маңыздылығы дәлелденген. **Қорытындылар** – маңызды ғылыми-техникалық проблемалардың бірі техникалық саясатты, сондай-ақ техникалық құралдар нарығын қалыптастыру, оларды мал шаруашылығы өнімдерін өндірушілермен жарақтандыру үшін мал шаруашылығы секторында механикаландыру және автоматты басқару үшін машиналар мен технологиялар жүйесін әзірлеу болып табылады, бұл отандық азық-түліктің әлемдік нарықтағы бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз етуге және ішкі нарықтағы азық-түлікке сұранысты қанағаттандыруға мүмкіндік береді.

кабілеттілік болып табылады.

Автоматтандыру жүйесін қолданудың тиімділігі екі бағытқа негізделеді: бірінші – еңбек өнімділігінің тұрақты өсу қарқыны; екінші – өнімнің ресурс сыйымдылығының төмендеуі мен өзіндік құнының төмендеуі. Бұл бағыттардағы шешуші ықпалдар материалдық-техникалық базаны нығайту болып табылады [1]

Инновациялық құрылғыларды, технологиялық үрдісті автоматтандыру жүйесін қолдану малдарды тамақтандыру мен күтуді жақсартуға мүмкіндік туғызады. Нәтижесінде олар арқылы малдың өнімділігі мен өндірілетін және сатылатын өнім көлемінің өсуіне әсер етеді [2]

Ауыл шаруашылық кәсіпорнының экономикалық даму деңгейіне оның негізгі өндірістік қормен, оның ішінде жаңа технологиялық құрылғылармен, цифрландыру жүйесімен қамтамасыз етілуі ерекше әсер етеді.

Зерттеу материалдары мен әдістері.

Жаңа технологиялық құрылғылар үрдістерді басқарудағы, автоматтандырудағы, жануарлар физиологиясындағы, биотехнологиядағы жаңа жетістіктерді қолдануға және бұл жетістіктердің тірі ағзаларға бейімделуіне негізделеді. Дамудың тек бұл бағыты бойынша жоғары экономикалық нәтиже алуды, технологияларды жетілдіруді және өндірісті ұйымдастыруды күтуге болады [3].

Халық шаруашылығының түрлі салаларындағы техникалық прогресті, оның қағидаттары мен экономикаға әсерін зерделеу барысында техниканың ғылыми түсінігін, оның қызметі мен ерекшеліктерін есепке алу керек. Кез келген саладағы техникалық прогресті адам мен техника арасындағы өзара қарым-қатынастың нәтижесі деп білуге болады. Қол жұмысының машинаға ауысуы, жанды ағза жұмысының қысқаруы, еңбек өнімділігінің өсуі техникалық прогресті және оның заңдылығын көрсетеді. Осыған байланысты жаңа техникалық шешімдер еңбек өнімділігін көтеруді қамтамасыз етуі қажет. Кешенді механикаландыру, электрлендіру мен автоматтандырудағы техникалық прогрестің көрінісі жануарлардың өнімділігін арттыруға әсер ететін машиналардың жеке салмағының артуы болып табылады. Мұндай машиналардың қатарына реттелетін микроклиматты қамтамасыз ететін құрылғылар, сумен қамтудың автоматтандырылған жүйесі, азық дайындауға және үлестіруге арналған технологиялық кешендер, жануарларды асырауға арналған біріздендірілген құрылғылар жатады. Мал шаруашылығындағы

техникалық прогресс жануарларды асырау мен тамақтандыру жолдарын жетілдіруне әсер етеді [4].

Нәтижелер және оларды талқылау.

Ұсақ малды өсірудің экономикалық тиімділігі сатылатын бағасымен, әкелетін табыс деңгейімен анықталады.

Өндірістің түрлі технологияларын қолданудың негізгі белгісі өнімнің құны болып табылады. Автоматтандыруды қолдану арқылы алынған өнімнің өзіндік құны мен дәстүрлі технологиядағы өзіндік құнын салыстыру қызығушылық туғызады.

Қой өсіретін шаруашылықтарда жаңа технологияларды енгізу еңбекақыға төленетін, азыққа кететін шығындарды азайтады. Азыққа кететін шығындардың азаюына қарамастан, олар өнімнің өзіндік құнының негізгі элементі болып қала береді. Көптеген шаруашылықтарда нормасы мен мөлшері сақталмайды. Берілетін азықтың желіну пайызы есепке алынбағандықтан, мал шаруашылығындағы шығын негізсіз артып, жұмсалған шығын ақталмайды. Сонымен қатар жалпы шығындар құрылымында негізгі құралдарды қамтамасыз етуге арналған шығын үлесі артады [5].

Өнімнің сапасы артып, өзіндік құны төмендеуі жағдайында сатылған өнімнің табыстылығы артады. Сатылатын мал басының сапасы артқан жағдайда модельді фермалар бал басының және мал шаруашылығы өнімдерінің сатылым бағасын өсіре алады, бұл табыс қарқынын арттырады.

Тауардың өзіндік құны мен пайдасы кері пропорционалды тәуелділікте болады: өзіндік құнның төмендеуі, сәйкесінше табыс сомасының артуына әкеледі.

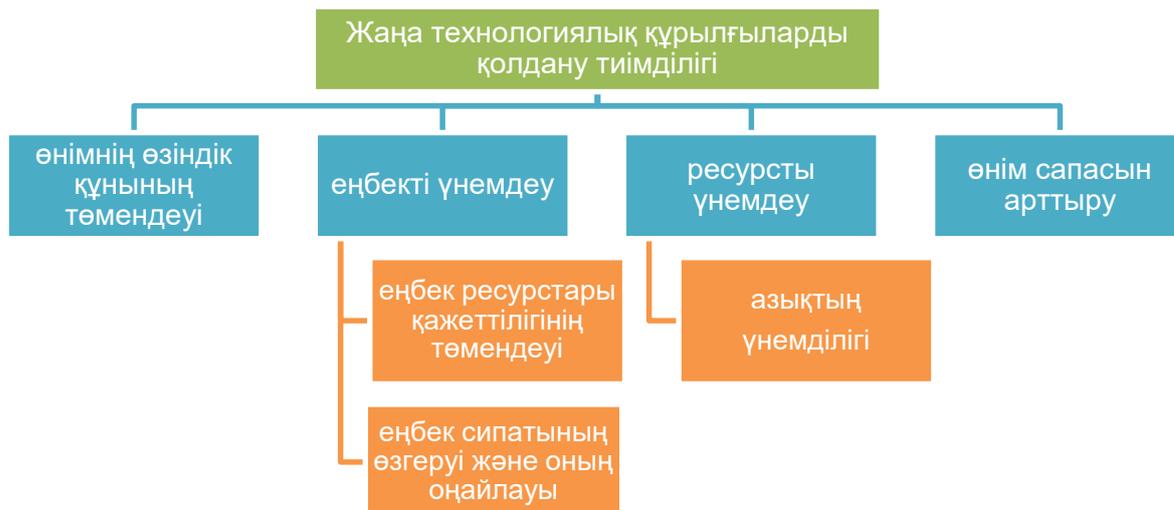
1 суретте технологиялық үрдістерді цифрландыру элементтері бар автоматтандыру жүйесін қолданудың тиімділігі көрсетілген.

Мал шаруашылығы өнімдерінің өзіндік құнының төмендеуі екі жолмен жүзеге асады:

– өндірістік шығындарды үнемдеу режимін жүзеге асыру – азықтың өзіндік құнын төмендету, басқаруды жетілдіру және жұмыс күшін қысқарту, азықтың сапасын арттырып, оны ұтымды қолдану;

– жануарлардың өнімділігін арттыру – техникалық және технологиялық инновацияларды енгізу, толықрационды азықтандыру, ветеринарлық қызмет көрсету, еңбек-ақы төлеуді жетілдіру [6].

Шаруашылықтардың техникамен қамтамасыз ету деңгейіне байланысты технологияны бірнеше деңгейге бөліп қарастыруға болады (2 сурет):

1 сурет – Жаңа технологиялық құрылғыларды қолданудың тиімділігі

2 сурет – Шаруашылықтағы технологиялар деңгейі

Еңбекті үнемдеуге жұмыс күшін босату, еңбекақы шығындарын азайту есебінен қол жеткізуге болады. Және жаңа технологиялық құрылғылар еңбек сипатын өзгертеді.

Ресурсты үнемдеу келесі шараларды қамтиды:

– технологиялық: ресурсты және энергияны үнемдейтін жаңа технологиялар мен

технологиялық үрдістерді қалыптастыру және енгізу;

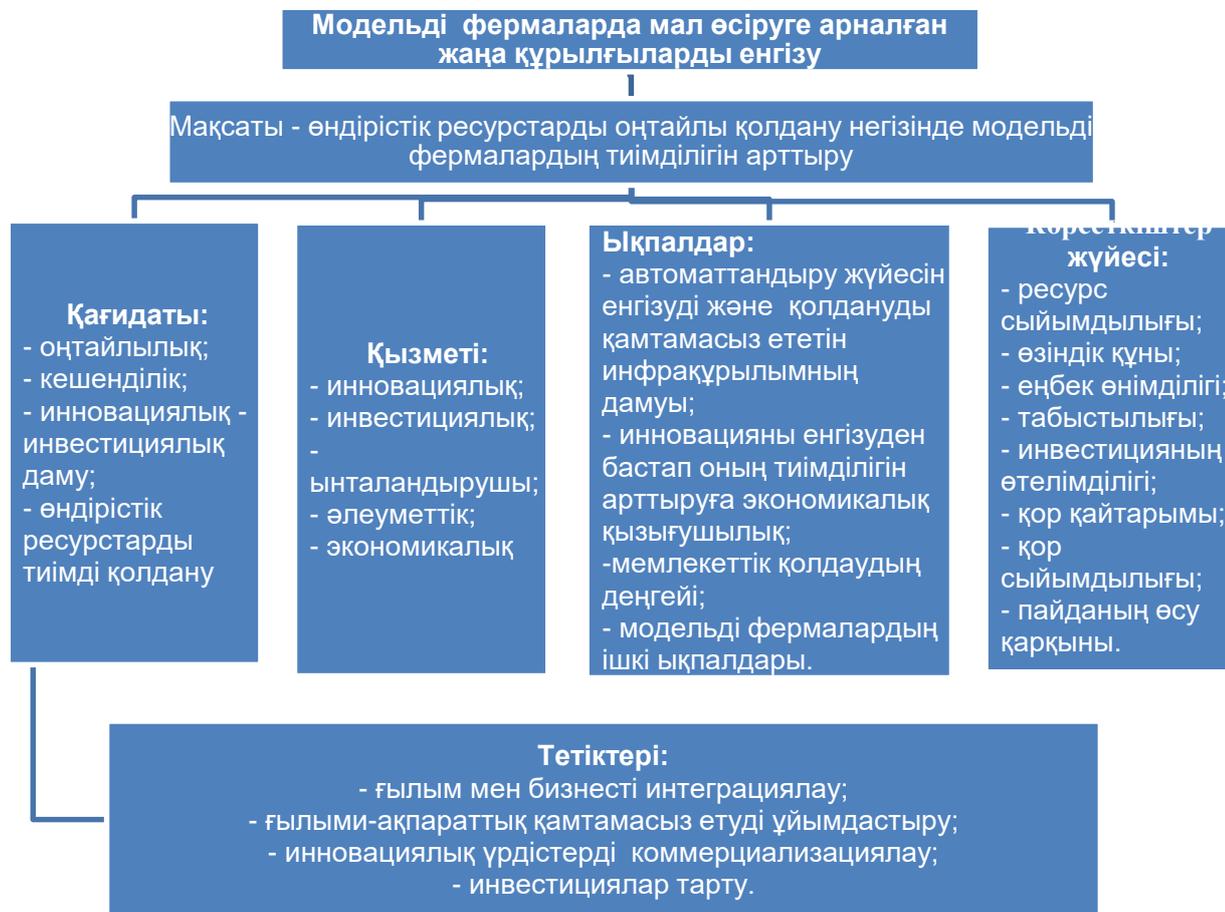
– ұйымдастырушылық: ресурсты үнемдеудің ұйымдастырушылық-экономикалық тетігі негізінде жаңа ұйымдастырушылық жобаларды құрастыру және енгізу;

– экономикалық: ресурстар шығыны қарқынын талдау және анықтау; қазіргі және перспективті техникалық құралдарға,

технологиялар мен өндіріс тәсілдеріне экономикалық баға беру.

3 суретте Модельді фермаларда мал өсіруге арналған жаңа құрылғыларды

енгізудің тиімділігін арттыру концепциясын жасау сызбасы көрсетілген.

3 сурет – Модельді фермаларда мал өсіруге арналған жаңа құрылғыларды енгізудің тиімділігін арттыру концепциясын жасау сызбасы

Модельді фермаларда автоматтандыруды қолдану келесі маңызды экономикалық көрсеткіштерге әсер етеді: тауардың өзіндік құны, өндірілген және сатылған өнімнің көлемі, еңбек өнімділігі, қор сыйымдылығы, тиімділік.

Еңбек өнімділігінің артуы бір жағынан, өндірістің артуымен, екінші жағынан, өндірістегі жұмысшылардың азаюымен қамтамасыз етіледі [7].

Өндіріс көлемінің артуы құрылғыларды қолдануды жақсарту, оның өнімділігін арттыру арқылы жүргізіледі. Құрылғыларды қолдануды жақсартуға экстенсивті және интенсивті сипаттағы факторлар арқылы қол жеткізіледі. Интенсивті сипаттағы факторларға уақыт бірлігіне байланысты құрылғыларды қолдануды жақсарту арқылы қосымша операторлардың жұмысын қысқарту жатады. Құрылғыны экстенсивті қол-

дануды арттыру оның жұмыс уақытын арттырумен сипатталады. Технологиялық үрдістерді автоматтандыру жағдайында жұмыс уақытының түрлі жолмен қысқаруымен қамтамасыз етіледі.

Өнімнің өзіндік құнын төмендетуге технологиялық үрдісті автоматтандыру жүйесін енгізу нәтижесінде босаған жұмысшылардың еңбекақысын үнемдеу есебінен қол жеткізіледі. Сонымен қатар, еңбекақы есебінен үнемдеу еңбекақы өсіміне қарағанда еңбек өнімділігінің жоғарылауы арқылы да жүзеге асады. Өзіндік құнның төмендеуіне азықты ұтымды пайдалану да әсерін тигізеді.

Ресурстарды қолдану көрсеткішіне әсер ететін (азық, жұмыс уақыты, жанармай мен энергия, еңбек өнімділігі, әлеуметтік жағдай) жеке машиналарды, машина жүйелері мен құрылғыларды, ресурсүнем-

дегіш технологияларды, басқару мен еңбекті ұйымдастырудың ұтымды формаларын, машиналар мен құрылғыларды қолданудың тәсілдерін енгізуді бағалау соңғы экономика-калық нәтижеге әсер етеді [8].

Бағалық көрсеткіштер зерттеліп отырған соңғы өнімді алу техникасы мен технологиясының нұсқаларын, жеке үрдістердің қажетті орындалуын бағалауды қамтамасыз етеді:

– машиналарға, құрылғыларға, энергия үнемдеуші және автоматтандыру жабдықтауына алғашқы инвестициялар;

– қандай да бір өндірістік үрдісті орындау технологиясын жүзеге асырудағы эксплуатациялық шығындары.

Натуралды көрсеткіштер жеке үрдістерді орындау үшін қажетті ресурстар көлемі бойынша техника мен технологиялардың нұсқаларын, жануарлардың түрлі топтарынан өнім алу технологияларын бағалауды қамтамасыз етеді.

Натуралды көрсеткіштерді қолданудың мақсаттылығы ресурстардың шектеулілігі мен оларды ұтымды қолдануды қамтамасыз ететін техникалық және технологиялық шешімдердің қажеттілігімен ғана көрінбейді. Ресурстардың үлесті шығының азаюы өндіріс көлемінің ұлғаюының негізгі факторы болып табылады.

Технологиялық көрсеткіштер – жануарларды ұстау және асырау бойынша технологиялық талаптарды қамтамасыз етеді: өнімділікке, өнім сапасына әсер ететін демалуға арналған алаң, тамақтандыру аймағы, жарық дәрежесі және т.б. жағдайлар [9].

Қорытынды. Қазіргі жағдайда қой шаруашылығының тиімділігін арттыру мәселесіне қой еті мен жүн өндірудің барлық қырын қамтитын бір-бірімен байланысты күрделі үрдістердің жиынтығы ретінде қарауға болады. Сондықтан салаға технологиялық және ұйымдастырушылық жетістіктерді енгізу саланың тиімділігін арттырып, өнім өндіруге кететін шығындарды азайту есебінен жүргізілуі керек.

Шаруашылық қызметінің негізгі көрсеткіші негізгі өндірістік қорды қолдану тиімділігі болып табылады. Аталған көрсеткішті қарастыру кезінде автоматтандырылған ауыл шаруашылық техникасы капиталды қажет ететін жоба екенін ескерген жөн, себебі ол негізгі қорды қолдану тиімділігіне әсер етеді [10].

Жаңа технологиялық құрылғыларды енгізумен қор қайтарымы көрсеткіші дереу төмендейді, бұл түсімнің өсу қарқынымен салыстырғанда негізгі өндірістік қор құнының артуымен байланысты. Технологиялық

сызба мен инновациялық құрылғыларды сатып алудың өзгеруі жағдайында аталған көрсеткіш төмендейді, бұл өндірісті жаңғырту стратегиясына қомақты қаражат салатын кәсіпорындарға тән.

Бұл жағдайда қор сыйымдылығы мәнінің өсімін байқауға болады, яғни азық пен энергетикалық және еңбек ресурстарының үнемділігі артып, қор қайтарымының төмендеуі себепті пайда болған шығынның орнын жабады.

Қормен жарақтандырылуды талдау модельді фермаларға жаңа технологиялық құрылғыларды енгізудің тиімділігін анықтаудың негізгі шарты болып табылады.

Қормен жарақтандырылу мәнінің өсуі қызметкерлердің негізгі өндірістік қормен қамтамасыз етілу деңгейі артуының белгісі болып табылады. Аталған көрсеткіштің артуы жұмысшылар санының қысқаруымен, сонымен қатар жұмыс орнын босататын ресурсүнемдегіш техника мен технологияларды енгізумен байланысты.

Инновацияның тиімділігінің негізгі көрсеткіші шаруашылықтың қаржылық-шаруашылық қызметінің экономикалық тиімділігін сипаттайтын өндірістің табыстылығы болып табылады. Аталған көрсеткіш мәнінің артуы өнімнің өзіндік құнының төмендеп, кіріс массасының өсуіне байланысты.

Өзіндік құнның төмендеуінен, өнім сапасының жақсаруынан, маркетингтік кампанияның жақсаруынан сатылым тиімділігі көрсеткішінің артуын болжауға болады. Сатылым тиімділігінің оң динамикасы шаруашылықтардың операциялық тиімділігін көрсетеді.

Автоматтандыру жүйесін қолдану еңбек өнімділігі мен сапалы өнім өндіруді арттырумен қатар, шығындардың азаюын, табыстың өсімі мен тиімділіктің артуын қамтамасыз етеді. Сонымен бірге, технологиялық үрдістерді жаңғырту жануарлардың денсаулығына тигізетін адами кері факторлардың әсерін жояды.

Қой шаруашылығының тиімді жүзеге асуы инновацияларды енгізуде өндірістік әлеуетті ұтымды қолдану, сонымен қатар шаруашылық жүргізудің ұйымдастырушылық-экономикалық механизмін, оны мемлекеттік қолдауды жетілдіру, мемлекеттік-жеке әріптестік механизмін қолдану арқылы жүргізіледі.

Қой шаруашылығындағы инновациялық қызметтің экономикалық нәтижелері белгілі бір шеңберде малдың тұқымдық құрамы мен сапасына байланысты болады.

Мал шаруашылығына автоматтандыру жүйесін енгізу үшін қызметті жүргізудің

нормативтеріне түзетулер енгізу керек: режимдер, кестелер, орындау уақыттары, сапалық параметрлер – қоректік қоспалар, оларды ұсақтау деңгейі, қоректің сіңімділігі.

Зоотехникалық және малдәрігерлік ғылым саласындағы соңғы жаңалықтарды ескере отырып технологиялық параметрлер мен үрдістерді орындау режимін үздіксіз жаңғыртып отыру қажет.

Әдебиеттер тізімі

[1] Иванов, Ю.А. Направления научных исследований по созданию инновационной техники с интеллектуальными системами для животноводства / Ю.А. Иванов // Вестник ВНИИМЖ. – 2014. – № 3. – С.4.

[2] Сворцов, Е.А., Д.В. Прядеин. Актуальность применения робототехники в сельском хозяйстве // Научное сопровождение агропромышленного комплекса: теория, практика, перспективы: Материалы Междунар. Конф., 2015, Казань. – Казань, 2015. – С. 308-309.

[3] Санду, И.С. Экономические аспекты технико-технологической модернизации сельского хозяйства в условиях интеграции в евразийский экономический союз / И.С. Санду, А.А. Полухин, П.И. Бурак // Экономика сельского хозяйства России. – 2015. – № 7. – С.89-90.

[4] Сворцов, Е.А. Эффективность трудосберегающих инноваций в сельском хозяйстве на примере робота-подравнителя кормов / Е.А. Сворцов, Г.А. Иовлев, Е.Г. Сворцова, А.А. Орешкин // Аграрный вестник Урала. – 2016. – № 9. – С. 85-86.

[5] Селионова, М.И., Русанова Т.П. О совершенствовании подходов в определении экономической эффективности овцеводства на примере Ставропольского края // Развитие АПК России: сб. науч. трудов Всероссийского научно-исследовательского института овцеводства и козоводства, 2015.- С.191-193.

[6] Фатеева, Н.Б. Конкурентоспособность сельскохозяйственных организаций на рынке труда / Н.Б. Фатеева С.В. Петрякова С.В. Радионова // Экономико-правовые механизмы устойчивого развития сельского хозяйства в условиях ВТО и Таможенного союза: сб.науч. трудов УрГАУ.- Екатеринбург, 2014.-С.81-82.

[7] Кижлай, Г.М. Эффективность использования трудовых ресурсов как фактор роста производства сельскохозяйственной продукции / Г.М. Кижлай, Е.В. Кочурова, Н.С. Рогалева // Аграрный вестник Урала. -2016. -№ 6.- С. 105-106.

[8] Лачуга, Ю.Ф. Развитие процессов автоматизации производства [Электронный ресурс].-2018.- URL: <http://www.techagro.ru/in->

dex.php?id=380 (дата обращения: 11.04.2021).

[9] Липнишки, Т.В. Инновации и инновационные процессы в сельском хозяйстве /Т.В. Липницкий, П.В. Никифоров // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. – 2013.– № 5.– С. 54-57.

[10] Тузелбаева, И.Н. Маркетинговое исследование рынка сельскохозяйственной продукции и его сегментация // Экономика, управление, финансы: Материалы III Междунар. науч. конф., Пермь, 2014 г. - Пермь: Меркурий, 2014. - С. 11-13.

References

[1] Ivanov Yu.A. (2014). Napravleniya nauchnyh issledovaniy po sozdaniyu innovacionnoj tekhniki s intellektual'nymi sistemami dlya zhivotnovodstva [Trends of scientific researches for creating innovative techniques with intellectual systems for cattle-breeding]. *Vestnik VNIIMZH – Bulletin of VNIIMZH*, 3, 4 [in Russian].

[2] Skvortsov E.A. & D.V. Pryadein. Aktualnost primeneniya robototekhniki v sel'skom hozyajstve [The relevance of the application of robotics in agriculture] // Nauchnoe soprovozhdenie agropromyshlennogo kompleksa: teoriya, praktika, perspektivy [Scientific support of the agro-industrial complex: theory, practice, prospects. *Materialy Mezhdunar. konf. – Materials of the Intern. conf.* Kazan, 2015, 308-309 [in Russian].

[3] Sandu I.S., Polukhin A.A. & Burak P.I. (2015). Ekonomicheskie aspekty tekhniko-tekhnologicheskoy modernizacii sel'skogo hozyajstva v usloviyah integracii v evrazijskij ekonomicheskiy soyuz [Economic aspects of technical and technological modernization of agriculture in the context of integration into the Eurasian Economic Union]. *Ekonomika sel'skogo hozyaystva Rossii – Agricultural Economics of Russia*, 7, 89-90 [in Russian].

[4] Skvortsov, E.A., Iovlev G.A., Skvortcova E.G. & Oreshkin A.A. (2016). Effektivnost' trudoberegayushchih innovacij v sel'skom hozyajstve na primere robota-podravnivatelya kormov [The effectiveness of labor-saving innovations in agriculture on the example of a robotic forage trimmer]. *Agrarnyy vestnik Urala – Agrarian bulletin of the Urals*, 9, 85-86 [in Russian].

[5] Selionova M.I. & Rusanova T.P. (2015). O sovershenstvovanii podhodov v opredelenii ekonomicheskoy effektivnosti ovcevodstva na primere Stavropol'skogo kraya [Improving approaches to determining the economic efficiency of sheep breeding on the example of the Stavropol Territory]. *Razvitie APK Rossii [Development of the agro-industrial complex of Russia]: sb. nauch. trudov Vserossiyskogo nauchno-issledovatel'skogo instituta ovtsevodstva i kozovodstva – Collection of scientific papers of*

the All-Russian Research Institute of Sheep and Goat Breeding, 191-193 [in Russian].

[6] Fateyeva N.B., Petryakova S.V. & Radionova S.V. (2014). Konkurentosposobnost sel'skohozyaystvennykh organizatsiy na rynke truda [Competitiveness of agricultural organizations in the labor market]. Ekonomiko-pravovye mekhanizmy ustojchivogo razvitiya sel'skogo hozyajstva v usloviyah VTO i Tamozhennogo soyuza [Economic and legal mechanisms for sustainable development of agriculture in the context of the WTO and the Customs Union]: sb. nauch. trudov UrGAU – Collection of scientific papers of the Ural State Agrarian University. Ekaterinburg, 81-82 [in Russian].

[7] Kizhlay G.M., Kochurova E.V. & Rogaleva N.S. (2016). Effektivnost' ispol'zovaniya trudovykh resursov kak faktor rosta proizvodstva sel'skohozyajstvennoy produktsii [Efficiency of use of labor resources as a factor in the growth of agricultural production]. Agrarnyy

vestnik Urala - Agrarian bulletin of the Urals, 6, 105-106 [in Russian].

[8] Lachuga Yu.F. Razvitie processov avtomatizatsii proizvodstva [Development of production automation processes]. – 2018 - Available at: <http://www.techagro.ru/index.php?id=380> (date of accessed: 11.04.2021) [in Russian].

[9] Lipnitski T.V. & Nikiforov P.V. (2013). Innovatsii i innovatsionnye processy v sel'skom hozyajstve [Innovation and innovation processes in rural]. Ekonomika sel'skohozyaystvennykh i pererabatyvayushchih predpriyatij – Economics of agricultural and processing enterprises, 5, 54-57 [in Russian].

[10] Tuzelbayeva I.N. Marketingovoye issledovaniye rynka selskokho-zyaystvennoy produktsii i ego segmentatsiya [Marketing research of the agricultural products market and its segmentation] // Ekonomika, upravlenie, finansy [Economics, management, finance]. Materialy III Mezhdunar. nauch. konf. – Materials of the Third Intern. conf. Perm, 11-13 [in Russian].

Авторлар туралы ақпарат:

Бегеева Мира Кобландиевна – негізгі автор; экономика ғылымдарының кандидаты; стратегиялық даму және талдау басқармасы басшысының орынбасары; Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті; 090009 Жәңгір хан даңғылы, 51, Орал қ., Қазақстан; e-mail: bmk_0905@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-9810-2109>

Альсейтова Марал Амангедиевна; экономика және бизнес магистрі; экономист; Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университеті; 090009 Жәңгір хан даңғылы, 51, Орал қ., Қазақстан; e-mail: alseitova07@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-4980-5104>

Information about authors:

Begeyeva Mira - The main author; Candidat of Economic Sciences; Deputy Head of the Department for Strategic Development and Analysis; Zhangir Khan West Kazakhstan Agrarian Technical University; 090009 Zhangir Khan str., 51, Uralsk, Kazakhstan; e-mail: bmk_0905@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-9810-2109>

Alseitova Maral; Master of Economics and Business; Economist; Zhangir Khan West Kazakhstan Agrarian Technical University; 090009 Zhangir Khan str., 51, Uralsk, Kazakhstan; e-mail: alseitova07@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-4980-5104>

Сведения об авторах:

Бегеева Мира Кобландиевна - основной автор; кандидат экономических наук; заместитель начальника Управления стратегического развития и анализа; Западно – Казахстанский аграрно – технический университет им. Жангир хана; 090009 ул. Жангир хана, 51, г.Уральск, Казахстан; e-mail: bmk_0905@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-9810-2109>

Альсейтова Марал Амангедиевна; магистр экономики и бизнеса; экономист; Западно – Казахстанский аграрно – технический университет им. Жангир хана; 090009 ул. Жангир хана, 51; г.Уральск, Казахстан; e-mail: alseitova07@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-4980-5104>

ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ПТИЦЕВОДСТВЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚҰС ШАРУАШЫЛЫҒЫНДАҒЫ
ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР

INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN POULTRY FARMING
OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

К.У. СТАМКУЛОВА^{1*}

д.э.н.

М.У. СТАМКУЛОВА²

к.э.н.

¹Университет Нархоз, Алматы, Казахстан

²Южно-Казахстанский университет им. М. Ауезова, Шымкент, Казахстан

*электронная почта автора: kaliash_22@mail.ru

К.У. СТАМҚҰЛОВА^{1*}

э.ф.д.

М.У. СТАМҚҰЛОВА²

э.ф.к.

¹ Нархоз университеті, Алматы, Қазақстан

²М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан

*автордың электронды поштасы: kaliash_22@mail.ru

К. STAMKULOVA^{1*}

D.E.Sc.

M. STAMKULOVA²

C.E.Sc.

¹Narhoz University, Almaty, Kazakhstan

²M.Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, Kazakhstan

*corresponding author e-mail:kaliash_22@mail.ru

Аннотация. В статье рассмотрены особенности инновационной деятельности в аграрном секторе, направления развития предпринимательской активности в птицеводстве на основе интеграционных процессов. *Цель исследования* – дать оценку эффективности производства в агропромышленном комплексе, в частности отрасли птицеводства. *Методы*, использованные в работе: сравнения, синтеза, факторного анализа основных критериев, уровня специализации инновационного предприятия посредством множественной регрессии. В ходе исследования авторами получены следующие *результаты* – определены перспективные направления деятельности птицеводческих хозяйств при переходе на инновационную модель развития; оценены возможности интеграции в предприятиях республики по производству птицеводческой продукции в виде расширения производственной структуры или слияния с другими компаниями; рассчитаны прогнозируемые значения тренда птицеводства, выявленные в ходе изучения влияния факторов на основе многолетних экономических данных деятельности птицеводческих комплексов и производственной программы птицеводства до 2025 года. Показаны достижения ТОО «Ордабасы кус» Туркестанской области, осуществившего модернизацию производства. Авторами разработаны рекомендации и представлены *выводы* по модернизации отечественного производства при одновременном снижении затрат труда и средств на единицу продукции птицеводческой отрасли с целью повышения его эффективности на основе интеграционно-инновационных технологий, что, в свою очередь, увеличит продуктивность птицы.

Аңдатпа. Мақалада аграрлық сектордағы инновациялық қызметтің ерекшеліктері, интеграциялық процестер негізінде Құс шаруашылығындағы кәсіпкерлік белсенділікті дамыту бағыттары қарастырылған. *Зерттеудің мақсаты* - агроөнеркәсіп кешеніндегі, атап айтқанда құс шаруашылығы саласындағы өндірістің тиімділігіне баға беру. Жұмыста қолданыла-

за [4]. В Казахстане также следует уделять особое внимание таким исследованиям в процессе организации агропромышленного комплекса, в настоящее время проводятся мероприятия по созданию мясного кластера в Туркестанской области в виде структуры агропромышленного комплекса для производства и переработки мяса птицы [5].

К приоритетным направлениям развития инновационных процессов аграрного сектора в области животноводства и птицеводства можно отнести: государственную поддержку племенного животноводства и птицеводства, увеличение объемов мясопродуктов, внедрение инновационных ресурсосберегающих технологий переработки продукции животноводства и птицеводства, а также развитие логистического обеспечения и инфраструктуры рынка сбыта продукции животноводства и птицеводства.

Материал и методы исследования.

Для изучения процессов развития инновационной деятельности в целом и на основе интеграционного роста нами использованы статистико-математические методы. Эти методы позволили представить производственно-экономические показатели в виде математических уравнений.

Особое значение имеет анализ взаимосвязи между результатами экономических показателей и влияющими на них факторами. При выявлении взаимосвязанности экономических результативных показателей в производстве аграрной отрасли необходимо выявить:

- наличие связи между экономическими показателями в производстве;
- на каком уровне находится величина собственного влияния друг на друга уровней экономических показателей;
- каков тип аналитической формулы, отражающей их, если между показателями существует причинно-следственная связь;
- какова достоверность найденной закономерности и можно ли ее использовать на практике [6].

В ходе исследования определена прямопропорциональная связь между показателями математико-статистического прогнозирования и планирования.

На основе эконометрических методов определены трендовые модели сравнения и анализа их детерминационных значений в соответствии с математическими моделями и уравнениями, определенными на основе специальной программы, расчета прогнозных значений птицеводства Республики Казахстан в будущем.

Результаты и их обсуждение. Как известно, знание закономерностей изменения величины результата в зависимости от процесса производства является необходимым условием управления стратегическим планом. Таким образом и в производстве аграрной отрасли среди экономических показателей встречаются функциональные и корреляционные связи. В большинстве производственно-экономических процессов между показателями существует не очень сильная, неполная связь – корреляционная связь в виде результатов многих наблюдений, в виде средних величин. В то же время, по аналогии с характерной тенденцией закономерности, приводят их случайные отклонения.

Следует отметить, что чем точнее прогноз, тем больше шансов принять правильное управленческое решение. На валовое производство продукции аграрной отрасли влияет множество факторов, зная значения факторов в ней в соответствии с уравнением множественной регрессии, мы можем прогнозировать значение результативного показателя, то есть управлять уровнем исследуемого результативного экономического показателя.

В процессе анализа сложившейся ситуации в отрасли нами выявлено, что внедрение научных достижений и инновационных разработок в птицеводческое производство оказало непосредственное влияние на развитие экономики страны.

Производственная кооперация и интеграционное объединение, развитие межхозяйственных отношений стали важными факторами динамичного развития птицеводства, в частности началась инновационная реорганизация птицеводческих компаний на промышленной основе.

Обновление материально-технической базы в птицеводческих компаниях, дальнейшее развитие отраслевой специализации наряду с концентрацией производства позволили широко использовать достижения инноваций. Все это, в свою очередь, позволило в короткие сроки создать экономически эффективную систему в птицеводческих компаниях.

В ходе проведения данного исследования были поставлены цели по прогнозированию птицеводческой отрасли на будущее и определению величины факторов, влияющих на отрасль. На основе построения математических моделей с использованием многолетних данных птицеводства страны решены задачи, проанализированы и оценены прогнозы на будущее.

Птицеводческие компании могут осуществлять интеграционные преобразования, приобретая в свое производство дополнительную производственную структуру, а также путем слияния или расширения внутри компании. В обоих случаях наблюдается изменение ситуации в отрасли. По многолетним данным, представленным в таблице 1, были выбраны факторы, влияющие на объем производства мяса птицы и птицеводческой продукции, производимой внутри страны [7].

На основе этих показателей решены уравнения множественной регрессии для оценки их влияния на конечный результат. При этом, как результативный экономический показатель (y) определен объем валовой

продукции мяса птицы внутри страны. Для решения уравнения множественной регрессии были выбраны следующие основные факторы:

x_1 - поголовье птиц внутри страны, млн голов;

x_2 - удельный вес специализированных птицеводческих структур, %;

x_3 - среднегодовой уровень розничных цен на мясо птицы, кг/тг;

x_4 - средняя масса 1 реализуемой птицы, кг;

x_5 - 1 ц расход кормов на производство мяса птицы, ц корма;

x_6 - среднегодовой прирост массы птицы, грамм.

Таблица 1 – Динамика основных экономических показателей птицеводства Казахстана

Год	Кол-во поголовья птицы, млн гол.	Объем продукции, тыс. т	Удельный вес специализированных птицеводческих структур, %	Среднегодовой уровень розничных цен на мясо птицы, кг/тг
2007	29,5	64,3	51,1	390
2008	30,1	65,3	51,5	397
2009	32,7	79,5	55	401
2010	32,8	103,0	55,2	403
2011	32,9	102,0	58,1	457
2012	33,5	123,1	60,9	481
2013	34,2	135,8	62,6	501
2014	35,0	134,2	62,7	521
2015	35,6	146,1	62,8	550
2016	36,3	152,7	63,0	575
2017	36,6	169,6	63,2	585
2018	37,3	172,7	63,0	591
2019	39,9	179,6	63,2	595
2019г. 2010г.,%	121,6	174,3	114,4	147,6

Примечание: расчет произведен на основе математических моделей, разработанных автором по источнику [8].

В соответствии со статистическими данными по птицеводческим компаниям в результате решения задачи факторного

анализа было установлено равенство множественной регрессии [9]:

$$y = -403,459 + 5,01x_1 + 0,83x_2 - 64,75x_3 + 222,67x_4 + 0,331x_5 + 8,91x_6 \quad (1)$$

Оценка влияния каждого фактора на валовой объем выпускаемой продукции и конечный результат показала значение коэффициента множественной детерминации, который составил 99,7%, что свидетельствует о тесной зависимости факторов. В таблице 2 представлены результаты прогнозируемого значения тренда, выявленные в ходе анализа влияния факторов на основе многолетних экономических данных птицеводства РК до 2025 года.

Из таблицы 2 видно, что производство продукции птицеводства в стране с использованием инновационных достижений увеличилось на 52,3% и достигло 212,5 тыс. т, в сравнении со средним значением (2011-2020 гг.) [10], а поголовье птицы – с 35,4 млн гол. до 71,4 млн гол., более чем вдвое, производство яйца – с 28,0 тыс. штук до 55,2 тыс. штук.

Как правило, формирование и деятельность совместных интегрированных компаний в аграрном бизнесе регулируют

ются рынком. Следовательно, хозяйственной деятельностью таких производств управляют рыночные отношения, регулируемые государством, и нововведения, внедряемые в аграрный сектор страны. В этом

случае в различных отраслях сельского хозяйства необходимо эффективно использовать инновационные достижения и сельскохозяйственные территории.

Таблица 2 – Производственная программа птицеводства в аграрной отрасли Казахстана до 2025 г.

Показатель	\hat{y}	R^2	2011-2019гг . сред.	Прогноз				
				2021	2022	2023	2024	2025
Производство мяса птицы в стране всего, тыс. т	$-0,2512t^2 + 13,827t + 45,082$	0,955	139,0	189	195	201	207	212,5
Поголовье птицы в стране, млн гол.	$0,1321t^2 + 0,1869t + 25,364$	0,948	35,4	53,7	7,8	62,0	66,7	71,4
Доля уровня инновац. птицевод. предприятия, %	$0,0208t^2 + 2,0601t + 48,398$	0,966	61,9	81,3	84,0	86,3	89,4	92,2
Средние розничные цены на мясо птицы, тг	$0,0673t^2 + 1,3375t + 28,284$	0,926	480,0	602	633	661	702	741,0
Себестоимость 1 тыс. яиц, тыс. тг	$0,0619t^2 - 0,1786t + 9,05$	0,827	11,4	18,6	20,2	21,9	23,8	25,8
Производство яиц на площади 100 га, тыс. штук	$0,1137t^2 - 0,0042t + 19,77$	0,909	28,0	42,0	45,2	48,5	51,2	55,2
Примечание: расчет произведен на основе математических моделей, разработанных автором [см.10;11].								

В исследовании рассматриваются формирование и развитие инновационной деятельности в аграрной сфере и ее структурах. В аграрной сфере страны инновационный процесс осуществляется на основе новой идеи, изобретения, результатов исследований и получения патентов и лицензий от предприятий и компаний, на основе научно-технической информации или собственных открытий новатора. На основе инновационных достижений ТОО «Ордабасы кус» в Туркестанской области осуществило модернизацию своего производства: это – откорм индейки, производство мяса и его переработка, далее продажа колбасных изделий и копченостей под брендом «Дәмді ет». Существующие инновацион-

ные новшества позволили, во-первых, обеспечить устойчивый экономический рост в компании, во-вторых, повысить конкурентоспособность продукции аграрной сферы в целом.

Таким образом, аграрная отрасль формирует новую модель экономического роста, обеспечивающую глобальную конкурентоспособность, с четким выбором направлений развития и инновационной новизной, обеспечивающей реализацию потенциала имеющихся ресурсов в ее структурах. Существующие инновационные новшества позволяют, во-первых, обеспечить устойчивый экономический рост предприятий и компаний, во-вторых, повысить конкуренто-

способность продукции аграрной сферы в компаниях и в целом.

Заключение

В аграрном секторе страны сформировались основные инновационные принципы его животноводческих структур. К таковым следует отнести лидерство по минимальным затратам, достижение экономии ресурсов, кормление, инкубирование, разведение, убой, переработка, а также эффективное использование инновационных технологий с применением высокотехнологичных производственных линий и оборудования.

ТОО «Ордабасы кус» наладило производство инновационной глубокой переработки. Это разведение новой индейки, производство и откорм индейки, полная переработка и реализация мяса и мясопродуктов в виде колбасных и копченых изделий.

Анализ прогнозируемых значений моделей тренда птицеводства до 2025г., выявленных в ходе оценки факторного влияния, показал, что производство продукции птицеводства в республике с использованием инновационных достижений увеличится в ближайшее время на основе внедрения интеграционно-инновационных процессов.

Производственная практика модернизации производства на основе инновационных процессов предлагается для использования также в других птицеводческих хозяйствах и компаниях страны.

Список литературы

- [1] Walid, Hadhri. (2016). Determinants of innovation activities in small and open economies: the Lebanese business sector/ Hadhri Walid, Rigas Arvanitis // *Journal of Innovation Economics & Management*.—No3(21).—P.77-107.
- [2] Hall, B.H. Innovation and Productivity [Electronic Source].- 2011. – URL: <http://www.nber.org/paper/w17178> (date of access: 13.12.2020).
- [3] Hall, B.H. Employment, innovation and productivity: Evidence from Italian microdata / B.H. Hall, F. Lotti, J. Mairesse // *Industrial and Corporate Change*.— 2008.— No 17.- P. 813-839.
- [4] Mairesse, J. The importance of R&D and innovation for productivity: A reexamination in light of the French Innovation Survey / J. Mairesse, P. Mohnen, E. Kremp // *Annalesd' Economic et de Statistique*. —2005. – No 79/80. – P. 487- 527.
- [5] Agricultural knowledge and innovation system in South Kazakhstan Region: Sustainable agricultural intensification of innovation enterprises / V. Seitova, K. Stamkulova //

Espacios. – 2017.-Vol.38.-Issue 47.- No 35.- P.178-190.

[6] Экономико-математические методы анализа деятельности предприятий АПК: сборник статей II Междунар. науч.-практ. конф. /под ред. С.И. Ткачева, Саратов, Россия, 2018.-Новосибирск: Изд-во ООО «Амирит», 2018. – 518 с.

[7] Seitova, V.N. Sustainable innovations in agriculture Complex challenges in the innovation system/ V.N. Seitova, R. Giese, G. Isataeva // *Reports of the national academy of science of the Republic of Kazakhstan*. -2018.- No4.- P.12-21.

[8] Эконометрика: учебник / под ред. И.И. Елисеевой. – М.: Финансы и статистика, 2004. – 344 с.

9 Официальный сайт службы статистики [Электронный ресурс]. – 2019. – URL:<http://www.knoema.ru> (дата обращения 20.09.2020).

[10] Южно-Казахстанская область и ее регионы: статистический сборник /под ред. А.А. Абилдабеков, 2014-2019.-78 с.

[11] ОҚО-ң элеуметтік-экономикалық дамуы: статистикалық жинақ. – Шымкент: ОҚО статистикалық басқармасы, 2012-2019.- 94 б.

References

- [1] Walid, Hadhri. Determinants of innovation activities in small and open economies: the Lebanese business sector. *Journal of Innovation Economics & Management*, 3(21). 77-107.
- [2] Hall, B.H. Innovation and Productivity [Electronic Source]. – 2011 - URL: <http://www.nber.org/paper/w17178> (date of access: 13.12.2020).
- [3] Hall B.H., Lotti F., Mairesse J. (2008). Employment, innovation and productivity: Evidence from Italian microdata. *Industrial and Corporate Change*, 17, 813-839.
- [4] Mairesse, J., Mohnen P., Kremp E. (2005). The importance of R&D and innovation for productivity: A reexamination in light of the French Innovation Survey. *Annalesd' Economic et de Statistique*, 79/80, 487-527.
- [5] V. Seitova, K. Stamkulova (2017). Agricultural knowledge and innovation system in South Kazakhstan Region: Sustainable agricultural intensification of innovation enterprises. *Espacios*, 38(47, 2), 178-190.
- [6] Экономико-математические методы анализа деятельности предприятий АПК [Economic and mathematical methods for analyzing the activities of agricultural enterprises]. *Sbornik statej II Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoj konferenczi [Collection of articles of the II International Scientific and Practical Conference*. Saratov: ООО «Амирит», 2018, 518 p. [in Russian].
- [7] Seitova, V.N., Giese R., Isataeva G. (2018). Sustainable innovations in agriculture.

Complex challenges in the innovation system. Reports of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, 4, 12-21.

[8] *Ekonometrika: uchebnik* (2004) [*Econometrica: textbook*] / pod red. I.I. Eliseevoj. M.: Finansy` i statistika, 344 p. [in Russian].

[9] *Oficial'nyj sajt sluzhby statistiki* [Official website of the statistics Service]. – 2019. - Available at: <https://www.knoema.ru> (date of access: 08.02.2021) [in Russian].

[10] *Yuzhno-Kazakhstanskaya oblast` i ee regiony 2014-2019: statisticheskij sbornik* (2020)

[South Kazakhstan region 2014-2019: statistical collection] / pod red. A.A. Abildabekov. ed. by A. A. Abildabekov, 78 p. [in Russian].

[11] *OQO-ñ äleumettik-ekonomikalyq damuy 2012-2019: statistikalық zhinақ* (2020) [Socio-economic development of South Kazakhstan region 2012-2019: statistical collection. Shymkent: OQO statistikalық basқarmasy – Shymkent: statistical department of South Kazakhstan region, 94 p. [in Kazakh].

Информация об авторах:

Стамқұлова Қалиаш Утенбековна - основной автор; доктор экономических наук; профессор образовательной программы «Экология»; Университет Нархоз; 050035 ул. Жандосова, 55, г. Алматы, Казахстан; e-mail: kaliash_22@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-9028-9474>

Стамқұлова Меруерт Утенбековна; кандидат экономических наук; ст. преподаватель кафедры «Туризм»; Южно-Казахстанский университет им. М. Ауезова, 160005 пр. Тауке-хана, 5, г. Шымкент, Казахстан; e-mail: stamkul.m@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-3312-5964>

Авторлар туралы ақпарат:

Стамқұлова Қалиаш Утенбекқызы – негізгі автор; экономика ғылымдарының докторы; «Экология» білім беру бағдарламасының профессоры; Нархоз университеті; 050035 Жандосов көш., 55, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: kaliash_22@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-9028-9474>

Стамқұлова Меруерт Утенбекқызы; экономика ғылымдарының кандидаты; «Туризм» кафедрасының аға оқытушысы; М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті; 160005 Тәуке хан даңғылы, 5, Шымкент қ., Қазақстан; e-mail: stamkul.m@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-3312-5964>

Information about authors:

Stamkulova Kaliash - The main author; Doctor of Economic Sciences; Professor of the Educational Program «Ecology»; Narxoz University; 050035 Zhandosova str., 55, Almaty, Kazakhstan; e-mail: kaliash_22@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-9028-9474>

Stamkulova Meruert; Candidate of Economic Sciences; Senior lecturer of the Department of Tourism; M. Auezov South Kazakhstan University, 160005 Tauke Khan ave., 5, Shymkent, Kazakhstan; e-mail: stamkul.m@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-3312-5964>

AGRICULTURAL ENTREPRENEURSHIP OF AKMOLA REGION OF KAZAKHSTAN
ON THE BACKGROUND OF PANDEMIC

ПАНДЕМИЯ КЕЗІНДЕГІ ҚАЗАҚСТАННЫҢ АҚМОЛА ОБЛЫСЫНЫҢ
АГРАРЛЫҚ КӘСІПКЕРЛІГІ

АГРАРНОЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО АКМОЛИНСКОЙ ОБЛАСТИ КАЗАХСТАНА
НА ФОНЕ ПАНДЕМИИ

M.B. KUANDYKOVA^{1*}

Ph.D student

L.A. OMARBAKIYEV¹

D.E.Sc., Professor

M. KAMYSBAYEV²

D.E.Sc., Professor

¹«Turan» University, Almaty, Kazakhstan

²International University of Information Technologies, Almaty, Kazakhstan

*corresponding author e-mail: marchan1402@mail.ru

М.Б. ҚУАНДЫҚОВА^{1*}

Ph.D докторанты

Л.А. ОМАРБАКИЕВ¹

э.ғ.д., профессор

М. КАМЫСБАЕВ²

э.ғ.д., профессор

¹«Туран» университеті, Алматы, Қазақстан

²Халықаралық ақпараттық технологиялар университеті, Алматы, Қазақстан

*автордың электрондық поштасы: marchan1402@mail.ru

М.Б. КУАНДЫКОВА^{1*}

докторант Ph.D

Л.А. ОМАРБАКИЕВ¹

д.э.н., профессор

М.К. КАМЫСБАЕВ²

д.э.н., профессор

¹Университет «Туран», Алматы, Казахстан

²Международный университет информационных технологий, Алматы, Казахстан

*электронная почта автора: marchan1402@mail.ru

Abstract. *The aim* of the study is to study the state of agricultural entrepreneurship in Akmola region of Kazakhstan in the context of the coronavirus pandemic. *Objectives* – to identify its consequences for agriculture in the region. *Results* – the ways of combating them, measures of public support of enterprises for sustainable development of the republic's economy are shown. The Covid-19 pandemic has affected agricultural sector, forcing States to close borders. There are also food shortages in other countries such as Europe and North America, as well as a shortage of specialists caused by the emergence of new barriers to cheap labor on farms. Based on the use of economic and statistical method, the data of indicators "The share of gross value added of small and medium-sized businesses in the GRP of the regions of Kazakhstan" for Akmola region for 2019-2020, the structure of operating small and medium-sized agribusiness entities, exports and imports in trade with all States are presented. Based on the analysis, a steady growth was noted in the field of agro-industrial production of Akmola region. The pandemic has affected different sectors of economy in different ways. With regard to food - essential goods, such strict restrictions have not been introduced. According to statistics, for the six months of 2021, agricultural production increased by 2.4% compared to the same period last year. *Conclusions* – as a result of the research, it was determined that in Akmola region the growth of agricultural enter-

main types of food products. There are partial imports of poultry meat, finished dairy products, fruits, sugar, but its share is decreasing every year, many new domestic industries are being created [2]. In 2019 alone, Kaz Agro Holding implemented 84 projects totaling 102 billion tenge at the expense of financing.

The coronavirus pandemic has affected different sectors of the economy in different ways. The areas where consumers access to services and goods is restricted caused the greatest damage. We see that services and entertainment, tourism, and trade in non-food products have suffered greatly. No such strict restrictions have been imposed on food – essential goods.

Akmola region is the of the most agricultural regions of the republic which are producing 6% of meat, 23% of grain and 7% of milk. Over the past 3 years, the average annual grain production in the region amounted to 4.7 million tons, and the average annual grain export for the same period amounted to 1.6 million tons [3].

Material and methods of research. The theoretical and methodological basis of the research is based on the scientific works of domestic and foreign scientists-economists on the dynamics of agricultural entrepreneurship development in the context of the pandemic, the Resolutions of the Government of the Republic of Kazakhstan, legislative acts.

During the study, various research methods were used, depending on the purpose

and objectives of the study: abstract-logical-to study the directions of development of economic indicators of agricultural enterprises; monographic-to study the experience of agricultural entrepreneurs from near and far abroad in the context of the pandemic; analysis of the current state of agricultural entrepreneurship in the Akmola region.

The data of the Committee on Statistics of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan, the Ministry of Agriculture, reporting documents of agricultural enterprises, statistical data of research institutions were used as the information base of the study. In connection with the research topic, domestic and foreign publications, materials of scientific-theoretical, scientific-practical conferences, materials of mass media, articles from periodicals were used.

Results and their discussion. By the data of the Statistics Committee of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan, the gross of the regional product of the Akmola region is estimated at 0.8 trillion tenge, which provided the region with a share in the gross domestic product of 2.9%, which is 2.5% higher than in the first half of 2019.

By results of the first quarter of 2020, in terms of the share of small and medium-sized businesses in the gross regional product, Akmola region took the 9th place (24.8%). At the same time, compared to 2019, there is a tendency for this indicator to grow by 3.4 percentage points, see figure 1.

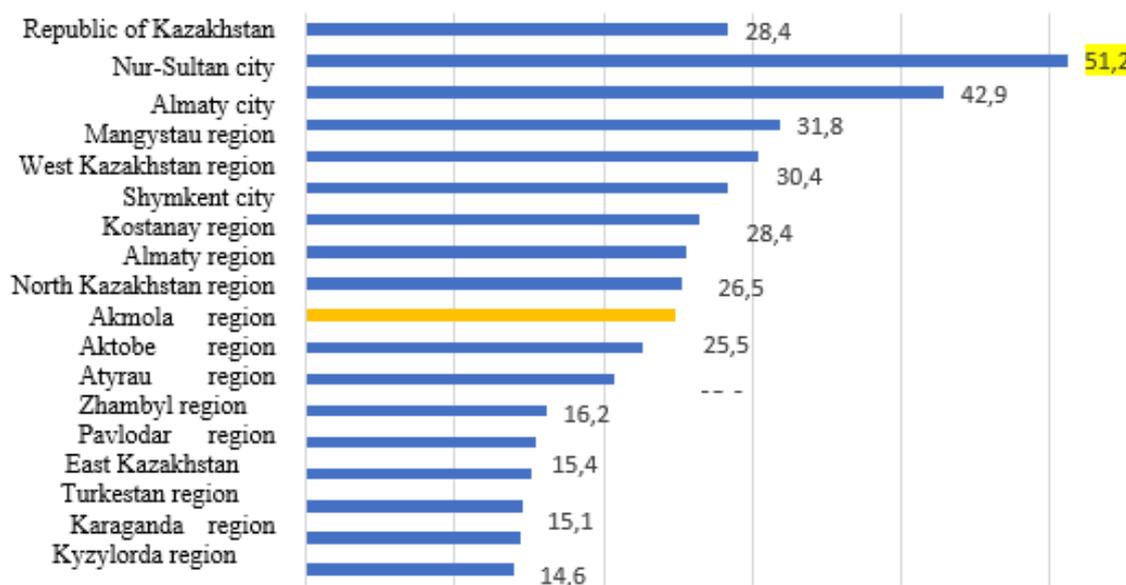

Figure 1 - The position of the Akmola region in the indicator "the share of gross value added of small and medium-sized enterprises in the GRP of the regions of Kazakhstan" for January-June 2020, %

Over the past three years, the region has seen a steady trend towards a stable crop yield [4]. In the development of the agro-industrial complex, special attention is paid to the introduction of modern scientific developments into production, which, in turn, has a positive effect on the rate of

increase in volumes, improving the quality and profitability of agricultural products.

In January-June 2020, the number of operating small and medium-sized businesses in the Akmola region amounted to 45.5 thousand units, or 96.0% compared to the corresponding period in 2019 (in 2019 – 47.4 thousand units), see figure 2.

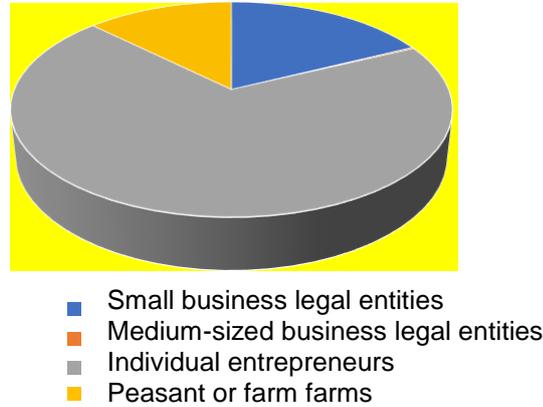

Figure 2 - Structure of operating small and medium - sized businesses in the Akmola region as of July 1, 2020, %

The share of small and medium-sized businesses in the total volume of employment is 32.5%, which is equal to 129.1 thousand people. Legal entities of small and medium-sized businesses employed 64.5 thousand people, which is 50.0% of the number of employees in small and medium-sized

businesses in the Akmola region (small businesses-37.0% and medium-sized businesses-13.0%). Individual entrepreneurs employ 42.5% or 55.4 thousand people. Peasant (farm) farms employ 7.1% or 9.2 thousand people, see figure 3.

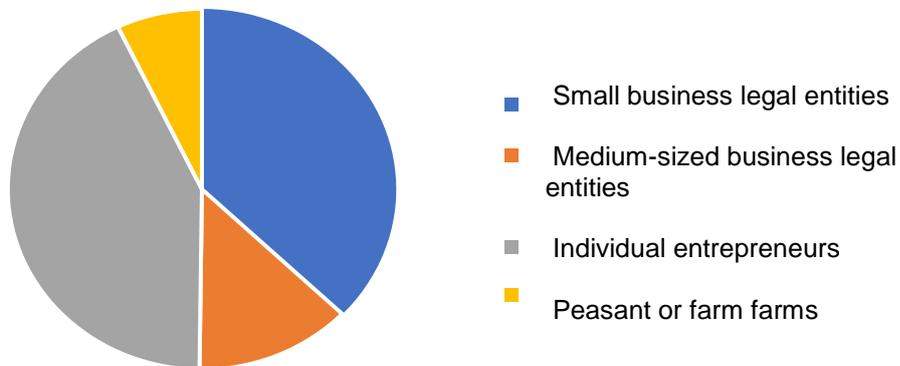

Figure 3 - Distribution of employees in small and medium-sized businesses in the Akmola region by organizational and legal forms as of July 1, 2020, %

In the first half of 2020, small and medium-sized businesses of the Akmola region produced products in the amount of 328.6 billion tenge, which is 9.9% more than in the first half of 2019 (in the first half of 2019-299.1 billion tenge) [5].

amounted to 91.1 million US dollars, which is 24.3% lower than in the same period in 2019 (in 2019-120.3 million US dollars), see table.

In January-June 2020, the export of goods of the Akmola region amounted to 125.4 million US dollars, which is 8.0% lower than in January-June 2019 (in 2019-136.3 million US dollars). Imports of goods from January to June 2020

As we see the price fluctuations, the state has the tools and resources to maintain them [6]. In order to prevent the occurrence of shortages and unjustified price increases, especially for socially important food products, in each region there are stabilization funds that purchase and sell food products.

Table - Structure of trade in exports and imports of the Akmola region in trade with all countries in January-June of the 2020 year

Product nomenclature	Exports, thousand US dollars	Total share of exports	Imports, thousand US dollars	Total share of imports
Animal and plant products ready-made food products	117 737.35	93.9	8 534.32	9.4
Mineral products, including inside:	5 259.16	4.2	1 060.36	1.2
Fuel and energy goods	4 285.52	3.4	1 020.39	1.1
Products of chemical and related industries (including rubber and plastics when)	143.84	0.1	28 732.63	31.5
Leather raw materials, smears and made from them products	0.0	0.0	2.48	0.0
Wood, forest materials paper and pulp products	0.0	0.0	377.63	0.4

Note-based on Statistics Committee of the Ministry of national economy of the Republic of Kazakhstan, 2020.

In 2020, JSC "Agrarian Credit Corporation" allocated a budget loan in the amount of 70 billion tenge to finance the sowing and harvesting campaign. Akmola region is one of the most dynamically developing regions of the country. Special attention in the region is paid to cattle breeding, combined with agriculture [7]. Due to the state support in the region, the number of livestock increases every year. This industry is developing in the meat and dairy sectors. Last year, 150 meat processing farms were opened, 10 thousand heads of breeding cattle were purchased.

Also there has been opened four dairy farms. Nevertheless, all the success works of the region is not only this, its also in the fact that now local specialists intend to meet the demand in the domestic market and increase the export potential of the region. For that, in 2022, the task is to increase the production of meat to 120 thousand tones, milk-to 200 thousand tons. In addition, it is planned to open a feedlot for 7 thousand heads of cattle and 135 meat processing farms in the districts. One of them is in the Arshalyn district for 7 thousand heads of cattle (Aizet farms LLP), in the city of Kushetau for 5 thousand heads of cattle ("Bibord" LLP) and Tselinograd district ("Agropark" LLP). The region also pays attention to the development of dairy cattle breeding. This year, will begin the construction of 9 dairy farms for 4.600 cows. Also, hree large farms are planned in Akkol, Astrakhan and Atbasar districts.

Akmola region is one of the leading agricultural regions of Kazakhstan. Every year, the Akmola region produces a third of the republican gross harvest of high-quality grain and is an important link in this area.

Ensuring the food security of the country and creating the food belt of the city of Nur-Sultan [8]. As part of the diversification of

agricultural production, there is a significant increase in oilseeds, fodder and legumes, potatoes and vegetables. Along with the export of wheat flour and grain, oilseeds, vegetable oil, animal products - meat and sausage products-are supplied to foreign markets.

The strategic objective of the development of agriculture in the Akmola region is to preserve and increase soil fertility, control erosion processes, diversify and optimize the structure of acreage with an increase in the share of oilseeds and oilseeds, the entire food production chain is classified as "essential" goods during the Covid-19 quarantine, so the agricultural industry continues to operate smoothly.

In 2020, steady growth is observed in the field of agriculture of the Akmola region. The figure is about 13 percent. This is the highest indicator in the industry in the last 10 years. The agro-industrial complex in the conditions of the crisis has become the main factor in restraining inflation in the region [9].

The largest projects are the modernization of the largest dairy processing enterprise in our region-Gormolzavod LLP. The total capacity is 150 tons per day. Also, the creation of a feed mill with a capacity of 28 thousand tons per year-MMK Ayan LLP in the Arshalyn district.

In the Birzhan Sal district, the construction of a breeding reproducer for four and a half thousand heads of cattle-Burabay Astyq LLP-has been completed. In the city of Kokshetau, the construction of a feedlot of "Bibord"LLP with a capacity of five thousand heads has been completed. The second stage of the Makinskaya Poultry Farm has been launched. After the expansion, the poultry farm became a large enterprise in terms of chicken meat production [10].

Conclusions

According to the results of the study, the introduction of new technologies after the pandemic may be accelerated not because of the situation in the domestic market, but because of the need to compete with manufacturers of developed countries engaged in automation in global markets. In addition, the objectives of the «National Development Plan» includes increasing agricultural investment in irrigation, increasing productivity and expanding export markets. Such goals may promote (or require) more active automation. It is necessary to conduct an in-depth scientific study of the situation in the field of agricultural entrepreneurship.

Conducting comprehensive diagnostics of agricultural land, inventory of resources-personnel, wells and wells, equipment, storage, and marketing infrastructure.

Completely revise the methodology of statistical reporting. The program must be based on reliable data. Such research should be regular and publicly funded.

Education of the agricultural manager - is one of the most important factors of competitiveness and survival of agriculture. Regular refresher courses for rural professionals and farmers are needed at institutes and colleges. The provision of subsidies related to the level of qualification of farmers, their involvement of specialists, their constant training, will serve as a qualitative activation in the field of personnel training. During the post-Covid-19 economic recovery, authorities and businesses in all countries with large-scale agriculture should pay more attention to automation trends.

References

[1] В условиях пандемии в РК увеличены посевные площади сельхозкультур [Электронный ресурс]. – 2021. – URL: https://www.inform.kz/ru/v-usloviyah-pandemii-v-rk-uvelicheny-posevnye-ploschadi-sel-hozkul-tur_a3737824 (дата обращения: 06.02.2021).

[2] Статистический сборник «Сельское, лесное и рыбное хозяйство в Республике Казахстан». Комитет по статистике МНЭ РК [Электронный ресурс]. – 2021. – URL: <https://www.stat.gov.kz/> (дата обращения: 09.02. 2021).

[3] Государственная программа развития продуктивной занятости и массового предпринимательства на 2017-2021 годы «Еңбек». – Астана: РГП на правах ПХВ «Институт законодательства и правовой информации Республики Казахстан» Министерства юстиции Республики Казахстан, 2017. – 117 с.

[4] Анализ рынка сельского хозяйства в Казахстане: валовый продукт, занятость на-

селения, производственные системы, госпрограмма развития АПК, сельскохозяйственные организации [Электронный ресурс]. – 2021. – URL: <https://www.marketingcenter.kz/> (дата обращения: 20.01.2021).

[5] Молдашев, А.Б. Проблемы устойчивого функционирования продовольственной системы Республики Казахстан / А.Б. Молдашев, Г.А. Никитина // Проблемы агрорынка. – 2019. – №2. – С.11-19.

[6] Аленова, К.Т. Управление сельхозпредприятием на примере АО "Агрофирма" Актык "в Акмолинской области Казахстана / К.Т. Аленова, Б.С. Утибаев // Проблемы агрорынка. – 2020. – №2. – С.112-118.

[7] Официальный сайт Министерства индустрии и инфраструктурного развития Республики Казахстан [Электронный ресурс]. – 2021. – URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/miid?lang=ru> (дата обращения: 10.01.2021).

[8] Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана. 1 сентября 2020г. [Электронный ресурс]. – 2021. – URL: https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1-sentyabrya-2020-g (дата обращения: 11.12. 2020).

[9] 10 рациональных шагов для развития бизнеса [Электронный ресурс]. – 2021. – URL: <https://atameken.kz/kk/projects/24001-0-shagov-ro-razvitiyu-predprinimatel-stva/> (дата обращения: 12.02.2021).

[10] Смагулова, Ш.А. Рекомендации по совершенствованию реализации устойчивого развития АПК Казахстана / Ш.А. Смагулова, Г.Ж. Доскеева. – Алматы: TSTCompany, 2016. – 48 с.

References

[1] «V usloviyah pandemii v RK uvelicheny posevnye ploschadi sel'hozkul'tur» [In the context of a pandemic in the Republic of Kazakhstan, the sown areas of agricultural crops has been increased]. – 2021 - Available at: https://www.inform.kz/ru/v-usloviyah-pandemii-v-rk-uvelicheny-posevnye-ploschadi-sel-hozkul-tur_a3737824/ (date of access: 06.02.2021) [in Russian].

[2] Statisticheskij sbornik «Sel'skoe, lesnoe i rybnoe hozyajstvo v Respublike Kazahstan». Komitet po statistike MNE RK [Committee on Statistics of MNE RK]. 2021 - Available at: <https://www.stat.gov.kz> (date of access: 09.02.2021) [in Russian].

[3] Gosudarstvennaya programma razvitiya produktivnoj zanyatosti i massovogo predprinimatel'stva na 2017-2021 gody «Еңбек» [Enbek state program for the development of productive employment and mass entrepreneurship for 2017-2021]. Astana: RGP na pravah PHV «Institut zakonodatel'stva i pravovoj informacii Respubliki Kazahstan» Ministerstva justicii Respubliki Kazahstan (2017), 117 p [in Russian].

[4] Analiz rynka sel'skogo hozyajstva v Kazahstane: valovyy produkt, zanyatost' naseleniya, proizvodstvennyye sistemy, gosprogramma razvitiya APK, sel'skohozyajstvennyye organizatsii [Analysis of the agricultural market in Kazakhstan: raw products, employment of the population, production systems, state program for the development of agriculture, agricultural organizations]. – 2021 - Available at: <https://www.marketingcenter.kz/> (date of access: 20.01.2021) [in Russian].

[5] Moldashev, A.B. & Nikitina, G.A. (2019). Problemy ustojchivogo funkcionirovaniya proizvodstvennoj sistemy Respubliki Kazahstan [Problems of sustainable functioning of the food system of the Republic of Kazakhstan]. *Problemy agrorynka - Problems of AgriMarket*, 2, 11-19 [in Russian].

[6] Alenova, K.T. & Utibaev, B.S. (2020). Upravlenie sel'hozpredpriyatiem na primere AO «Agrofirma "Aktyk"» v Akmolinskoj oblasti Kazahstana [Agricultural enterprise management based on the example of «Agrofirma "Aktyk"» JSC in Akmola region of Kazakhstan]. *Problemy agrorynka – Problems of AgriMarket*, 2, 112-118 [In Russian].

[7] Oficial'nyj sajt Ministerstva industrii i infrastruktturnogo razvitiya Respubliki Kazahstan

[Official website of the Ministry of Industry and Infrastructure Development of the Republic of Kazakhstan]. – 2021 - Available at: <https://www.gov.kz/memleket/entities/miid?lang=ru/> (date of access: 10.01.2021) [in Russian].

[8] Poslanie Glavy gosudarstva Kasym-Zhomarta Tokaeva narodu Kazahstana. 1 sentyabrya 2020 g. [Message from the Head of State Kassym-Zhomart Tokayev to the people of Kazakhstan. September 1, 2020]. – 2021 – Available at: https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1-sentyabrya-2020-g/ (date of access: 11.12.2020) [in Russian].

[9] 10 racional'nyh shagov dlya razvitiya biznesa [10 Rational Steps for Business Development]. – 2021 - Available at: <https://atameken.kz/kk/projects/24001-0-shagov-porazvitiyu-predprinimatelstva/> (date of access: 12.02.2021). [in Russian].

[10] Smagulova, Sh.A.(2016). Rekomendatsii po sovershenstvovaniyu realizatsii ustojchivogo razvitiya APK Kazahstana [Recommendations on improving the implementation of the sustainable development of the agro-industrial complex of Kazakhstan]. Almaty: TSTCompany, 48 p. [in Russian].

Information about authors:

Kuandykova Marzhan Bolatbekovna – **The main author**; Ph.D student; "Turan" University; 050013 Satbayev str., 16a, Almaty, Kazakhstan; e-mail: marchan1402@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-5804-7691>

Omarbakiyev Lutpulla Amurullamovich; Doctor of Economic Sciences, Professor; Professor of Department of Finance; "Turan" University; 050013 Satbayev str., 16a, Almaty, Kazakhstan; e-mail: omarbakiyev@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-3474-6244?lang=en>

Kamysbayev Marat; Doctor of Economic Sciences, Professor; Professor of Department of Economics and Business; International University of Information Technologies; 050040 Manasa str., 34/1, Almaty, Kazakhstan; e-mail: marat.kamysbayev@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-6592-6030>

Авторлар туралы ақпарат:

Қуандықова Маржан Болатбековна - **негізгі автор**; Ph.D докторанты; «Туран» университеті; 050013 Сатпаева көш., 16а, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: marchan1402@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-5804-7691>

Омарбакиев Лутпулла Амурулламович; экономика ғылымдарының докторы, профессор; «Қаржы» кафедрасының профессоры; «Туран» университеті; 050013 Сатпаева көш., 16а, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: omarbakiyev@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-3474-6244?lang=en>

Камысбаев Марат; экономика ғылымдарының докторы, профессор; «Экономика және бизнес» кафедрасының профессоры; Халықаралық ақпараттық технологиялар университеті; 050040 Манас көш., 34/1, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: marat.kamysbayev@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-6592-6030>

Информация об авторах:

Куандыкова Маржан Болатбековна - **основной автор**; докторант Ph.D; Университет «Туран»; 050013 ул. Сатпаева, 16а, г.Алматы, Казахстан; e-mail: marchan1402@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-5804-7691>

Омарбакиев Лутпулла Амурулламович; доктор экономических наук, профессор; профессор кафедры «Финансы»; Университет "Туран"; 050013 ул. Сатпаева, 16а, г.Алматы, Казахстан; e-mail: omarbakiyev@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-3474-6244?lang=en>

Камысбаев Марат Куралбекович; доктор экономических наук, профессор; профессор кафедры «Экономики и бизнеса»; Международный университет информационных технологий; 050041 ул. Манаса, 34/1, г. Алматы, Казахстан; e-mail: marat.kamysbayev@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-6592-6030>

**ЗЕРНОВОЕ ХОЗЯЙСТВО – ОСНОВА ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ
ЗЕРНОПРОДУКТОВОГО ПОДКОМПЛЕКСА**

**АСТЫҚ ШАРУАШЫЛЫҒЫ - АСТЫҚ ӨНІМДЕРІ КІШІ КЕШЕНІНІҢ
ЖҰМЫС ІСТЕУІНІҢ НЕГІЗІ РЕТІНДЕ**

**GRAIN FARMING IS THE BASIS FOR FUNCTIONING
OF GRAIN PRODUCT SUB-COMPLEX**

С.К. МИЗАНБЕКОВА *

д.э.н РК, д.э.н РФ, профессор

Б.Б. КАЛЫКОВА

к.э.н., ассоциированный профессор

Д.А. АЙТМУХАНБЕТОВА

к.э.н

Казахский национальный аграрный исследовательский университет,

Алматы, Казахстан

**электронная почта автора: salima-49@mail.ru*

С.К. МИЗАНБЕКОВА *

э.ф.д ҚР, э.ф.д. РФ, профессор

Б.Б. ҚАЛЫКОВА

э. ф.к., қауымдастырылған профессор

Д.А. АЙТМУХАНБЕТОВА

э.ф.к.

Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университеті, Алматы, Қазақстан

**автордың электрондық поштасы: salima-49@mail.ru*

S. MIZANBEKOVA *

Dr.E.Sc. RK, Dr.E.Sc. RF, Professor,

B. KALYKOVA

C.E.Sc., Associate Professor

D. AITMUKHANBETOVA

C.E.Sc.

Kazakh National Agrarian Research University, Almaty, Kazakhstan

**corresponding author e-mail: salima-49@mail.ru*

Аннотация. Цель – проанализирована сложная многофункциональная и динамичная система, включающая широкий спектр народнохозяйственных функций, которую представляет зерновое хозяйство, и требующая приоритетного внимания к своему развитию со стороны государства. Отмечается, что от количества, качества, видового ассортимента и уровня цен производимого зерна, спроса, государственного влияния на его производство и реализацию, конъюнктуры мирового зернового рынка и других факторов внутреннего и внешнего характера зависит стабильность торговли зерновыми, функционирование национальных и общего рынков зернопродуктов. Методы исследования отражены в совершенствовании территориального разделения труда в процессе производства зерна и развитии зерновой торговли между странами, с учетом научного подхода к разработке и реализации проектов и программ межгосударственного объединения, которое должно иметь комплексный характер и учитывать позитивные стороны и барьеры при расширении единого зернопродуктового рынка. Результаты – выявлено, что инновационная активность, перспективные нововведения для систем селекции и семеноводства зерновых культур, развития механизации, мелиорации, химической обработки, расширения и укрепления транспортных магистралей, средств информационного обеспечения, управления в сферах производства зерна и рыночных отношений позволяют формировать специализированные зерновые зоны. Выводы – в Казахстане необходимо создание отечественной системы учета в соответствии с межгосударственными соглашениями, согласно которым в 2022г. в ЕАЭС должен функционировать механизм иден-

В современных реалиях динамичное и поступательное функционирование зернового производства должно стать направлением непрерывного снижения продовольственной зависимости отдельных стран от импортных поставок сельскохозяйственного сырья, продукции и продовольствия, а общий зерновой рынок – эффективным интегрирующим фактором в функционировании совместного экономического пространства на их территории [1].

Значительные финансовые средства, масштабы действующих факторов производства и объем оборота зерна настолько сложны, многогранны, велики, что рационально выстроенная общая зерновая политика способна обеспечить продовольственную безопасность каждой из стран [см.1]. Рациональное использование значительных масштабов зернового клина и потенциала зернового хозяйства в зернопродуктовом подкомплексе может снять многочисленные вопросы надежного обеспечения населения продовольствием, устойчиво развивать внутреннюю зерновую торговлю и экспорт зерна, реально превратив их в достаточно сильный рычаг эффективного функционирования и непосредственно самого зернового хозяйства, которое мультипликативно окажет значительное положительное влияние на экономику этой группы стран, усиление их экономического и геополитического положения в мире [см.1].

Материал и методы исследования.

Зерновое хозяйство требует особого внимания со стороны государства как сложная многофункциональная и динамичная система, включающая достаточно широкий спектр народнохозяйственных функций. Причем этот приоритет должен быть общей стратегией развития зернового производства, а не разовым. В этой связи более объективным должно быть применение эффективных инструментов государственного регулирования зернового рынка на национальном и международном уровнях, воздействие государства на общий зерновой рынок формированием и осуществлением международной государственной политики регулирования через взаимосвязанную и скоординированную систему экономических, организационных, инновационных и других видов деятельности.

От количества, качества и видового ассортимента производимого зерна и уровня цен на него, потребительского спроса, влияния государства на рыночные процессы в производстве и реализации зерна, конъюнктуры мирового зернового рынка и

ряда других факторов внутреннего и внешнего характера зависит стабильность зерновой торговли государств и функционирование их национальных зерновых рынков, также и формирование общего зернового рынка. В торговле зерном одни из них способствуют интеграции национальных зерновых рынков в общий зерновой рынок, другие усиливают стремление отдельных стран на разобщенность и деинтеграцию [2,3]. В исследовании использовались методы: сравнительного анализа, логических исследований, статистико-экономический.

Результаты и их обсуждение. Объективную необходимость развития устойчивых межгосударственных зерновых связей в рамках единого территориального и экономического пространства обуславливает объективная потребность в развитии интеграционных процессов в торговле зерном, наличие единой транспортной системы, географическая близость, сложившиеся крупные специализированные зоны производства отдельных видов зерна, сравнительно одинаковые требования, предъявляемые к качеству зерна, и потребительские предпочтения населения [см.2,3].

С учетом вступления отдельных государств во Всемирную торговую организацию, стабильность, масштабность, интенсивность их зерновой торговли обусловлена и наличием у каждого из них множества внутренних причин, сдерживающих развитие национальных и общего зерновых рынков, и уровнем развития зернового сектора общего аграрного рынка в этих государствах, совпадением их национальных, экономических и других интересов. Имеет значение выполнение ранее принятых межгосударственных соглашений в торговле зерном, насколько рациональна их внешняя зерновая политика в отношении третьих стран. При этом следует учесть, что эффект будет получен тогда, когда каждая страна будет ориентирована на увеличение производства и вывоза тех видов зерна, которые наиболее эффективны в региональных условиях и конкурентны на внешнем рынке, и ввоз дефицитных видов зерна, потребность в которых та или иная страна в силу ряда внутренних и внешних объективных причин не может удовлетворить за счет собственного производства [см.2,3].

Для создания условий здоровой конкуренции в сфере торговли зерном необходимо обеспечить беспрепятственное движение потоков зерна между странами, стимулировать повышение конкурентоспособ-

ности зерна и создать условия для функционирования общего зернового рынка [4]. При этом основными задачами развития общего зернового рынка стран СНГ являются [см.4]:

- создание стабильных взаимовыгодных экономических условий для производства и реализации конкурентоспособных зерна и продуктов его переработки;

- формирование развитой рыночной инфраструктуры, обеспечивающей сравнительно равный доступ на рынок сельскохозяйственных товаропроизводителей и покупателей с минимальным количеством торговых посредников и незначительными транзакционными издержками;

- оперативное обеспечение участников общего зернового рынка объективной информацией о его конъюнктуре, состоянии и прогнозе развития национальных и мирового рынков;

- создание специальных или использование действующих кредитно-финансовых и страховых структур для оперативного проведения текущих расчетов, кредитования и оплаты операций по купле-продаже зерна и продуктов его переработки с использованием национальных или других конвертируемых валют;

- организация согласованной деятельности по стандартизации, сертификации и контролю качества зерна и продуктов его переработки, поступающих на общий зерновой рынок [5].

Уровень производства зерна, наличие его товарных ресурсов для межгосударственного обмена в каждом государстве, платежеспособный спрос населения и возможность его удовлетворения за счет развития собственного зернового производства будет определяться эффективностью зерновой торговли между государствами. Рациональное сочетание экономического либерализма в межгосударственной зерновой торговле с практикой разумного протекционизма производителей товарного зерна и наднационального регулирования общего зернового рынка обеспечит экономические интересы как отдельных хозяйствующих субъектов и национальные интересы государств, так и межгосударственного объединения в целом [см.5].

По его регулированию потребуются скоординированные действия для развития общего зернового рынка. Это может быть реализовано через заключение между государствами соглашений, принятие ими обязательств по гарантии свободного движения зерна по территориям, выработку

общих правил зерновой торговли, условий государственной поддержки отечественных сельских товаропроизводителей, разработку межгосударственных целевых зерновых проектов и программ, развитие интеграционных связей по обеспечению зернового хозяйства средствами производства и др. Со странами дальнего зарубежья необходима также скоординированная политика при осуществлении экспортно-импортных операций с зерном со странами дальнего зарубежья [6].

Развитие системы экономического доверия между государствами-участниками рынка, ведет к стремлению каждого из них «к получению эффекта от участия путем проведения ценовой, финансовой, налоговой, таможенной, инвестиционной политики. Для этого необходимо выработать определенные государственные гарантии для производителей, установить единые правила торговли между государствами с соблюдением интересов всех участников. Совершенствование территориального разделения труда в зерновом производстве СНГ и развитие зерновой торговли между странами не должно нарушать экологическое равновесие и наносить ущерб каждой из них в самообеспечении другими видами продовольствия. Подход к разработке и реализации проектов и программ межгосударственного объединения должен быть комплексным с учетом возможных последствий развития общего зернового рынка. Он должен опираться на достижение результатов: обеспечение совместной зерновой независимости по основным видам продовольственного и фуражного зерна, углубление территориально-отраслевого разделения труда в зерновом производстве, повышению эффективности его ведения [7].

Формирование специализированных зерновых зон и подзон основано на внедрении достижений научно-технического прогресса по всем направлениям, как совершенствование селекции и семеноводства зерновых культур, развитие мелиорации, механизации, химизации, транспортных магистралей и средств, систем информационного обеспечения и управления зерновым производством и рынком зерна и др. Однако внедрение достижений научно-технического прогресса вносит зачастую кардинальные изменения в размещение производства зерна [8].

Например, на Северном Кавказе размещена твердая пшеница, благодаря созданию ее озимых форм по урожайности, не уступающим сортам мягкой пшеницы; вы-

ведение скороспелых сортов и гибридов кукурузы отразилось на северной границе ее возделывания; комплексная механизация возделывания и уборки кукурузы позволила увеличить посевные площади в ограниченных ареалах. Комплекс территориальных производственных условий и обеспечивающий степень их использования научно-технический прогресс определяют экономически эффективные ареалы распространения видов зерновых культур и производства зерна определенного технологического качества – кукурузы на зерно, риса, гречихи, проса, сильных и твердых пшениц, пивоваренного ячменя и др. [см.8].

Следует учесть при обосновании объективной необходимости развития общего зернового рынка, что зерновое хозяйство в каждом государстве функционирует не изолированно, а в тесном взаимодействии с отраслями и сферами агропромышленного комплекса и национальной экономики. Условия эффективного функционирования зернового рынка должны увязываться с положениями общегосударственной экономической политики государств. Следует иметь в виду, что государственное регулирование внешнеторговой зерновой деятельности тесно увязано с состоянием внутреннего рынка зерна и основано на экономических принципах, должно отвечать национальным интересам каждой страны межгосударственных союзов и объединений [см.7].

Рынок зерна и зернопродуктов в современном мире является направлением и сферой стратегических интересов государств. Формирование мирового рынка произошло из-за разницы в производстве и потреблении зерна. Потребление в каждой из стран происходит не одинаково. В Китае и Индии происходит превышение потребления над производством, в США же ситуация обратная.

По прогнозам, номинальные мировые цены на пшеницу изменятся незначительно, поскольку рынок будет относительно сбалансированным [9].

Ожидается подорожание кукурузы из-за сокращения ее экспорта из США в связи с увеличением использования ее в производстве этанола. Ожидается более резкий рост цен на рис из-за ограниченных ресурсов для его возделывания в некоторых странах, увеличивающих конкуренцию в борьбе за землю и воду [см.9], сказывается и рост энергозатрат. Следовательно, на мировые зерновые цены влияют экономические, географические, политические и

другие факторы, но их уровень будет по-прежнему определен ведущими странами-экспортерами зерна, поставляющими на мировой рынок большие его объемы.

С созданием системы полного и непрерывного учета производимого и ввозимого в страну зерна и продуктов его переработки в каждом регионе данные можно будет получать онлайн в режиме реального времени. Подписанные поправки в Закон РК «О зерне» коснулись формирования государственного резерва зерна и наделяют «Продкорпорацию» функцией оператора.

Если Казахстан не создаст собственной системы учета, то в соответствии с межгосударственными соглашениями, согласно которым в 2022г. в ЕАЭС должна функционировать система идентификации и прослеживаемости зерна, стране придется принять разработки по этой сфере по аналогии с молочной продукцией, что значительно повысит стоимость внедрения этих технологий. За январь-февраль 2021г. компании в Казахстане «отправили на экспорт 764,4 тыс. т пшеницы и меслина – на 27,4% больше, чем годом ранее. В денежном выражении экспорт достиг 175,5 млн долл. США, увеличившись на 39,3% за год». Большая часть экспорта ушла в страны СНГ [см.6].

Основную экспортную группу отечественной сельскохозяйственной продукции составляют зерновые и масличные культуры, поэтому необходимо, чтобы финансирование отрасли обеспечивало доступность кредитования для мелких и средних фермерских хозяйств на выгодных условиях в ходе проведения весенне-полевых работ и обновления парка сельскохозяйственной техники. Крупным хозяйствам так же необходимы источники фондирования, но они имеют возможность участия в программах по линии государственных финансовых институтов Аграрной кредитной корпорации, фонда «Даму», АО «НК «Продкорпорации». Казахстан единственная на постсоветском пространстве страна, имеющая устойчивую зерновую обеспеченность и располагающая значительными ресурсами для экспорта зерна и продуктов его переработки.

Для 2019-2020 сезона Международным советом по зерну (IGC) представлен прогноз производства зерна, конечных запасов и торговли, так «прогноз производства повышен на 3 млн т, с 2 172 до 2 175 млн т, прогноз потребления снижен на 1 млн т с 2 193 до 2 192 млн тонн» [10].

С ориентиром на внешний спрос на отечественную продукцию и потребности внутреннего рынка должны разрабатываться основные направления структурной перестройки производства перерабатывающей промышленности.

При этом важно опираться на возможности обеспечения необходимыми ресурсами сырья с учетом снижения их импорта, на показатели эффективности производства, расширения вклада отрасли в решение социально-экономических проблем и реализацию поставленных задач.

На основных механизмах внешней торговли продовольственными товарами и сырьем с учетом экономических возможностей регионов Казахстана в расширении рынка экспорта основано государственное регулирование продукции переработки зерна. Справедливым будет усиление организующего и контролирующего вмешательства государства с учетом рыночной саморегуляции. Оценка эффективности оказания государственной поддержки сельским товаропроизводителям должна быть связана с использованием ими интенсивных технологий, оптимизации производства, отвечающих международным стандартам качества.

Государственное регулирование экспортно ориентированной продукции Казахстана позволит повысить производительность труда в сельскохозяйственном производстве в 2,6 раза, соответственно индексы физического объема валовой продукции – в 1,4 раза, инвестиций в основной капитал – в 1,7 раза, инвестиций в производство продуктов питания – в 1,7 раза [12]. В результате импорт продовольственных товаров сократится на 14,6%, то есть на 400 млн долл., экспорт переработанной продукции возрастает в 3,5 раза.

С учетом требований ВТО к формам и методам государственной поддержки товаропроизводителей будет осуществляться в новых экономических условиях совершенствование системы государственного регулирования и поддержки сельского хозяйства. В числе их: отмена прямых государственных субсидий на мероприятия, не отражающие объективный процесс ценообразования на продукцию, мер по перестройке системы государственной поддержки в соответствии с этими требованиями (совершенствование косвенных инструментов – налогообложение, система доведения бюджетных средств до сельских товаропроизводителей). Это позволит сократить импорт продукции на 9,5%, то есть экспорт превысит импорт в 2,1 раза.

Экспорт переработанной продукции составит 2 700 млн долл., в том числе удельный вес муки – 17,4%. Казахстан и Турция являются доминирующими странами в мировой торговле мукой. Экспорт зерна из Акмолинской области с начала 2020г. и по 20 сентября составил 1,8 млн т (26 стран), реализация в другие области страны – 427,1 тыс. т (11 регионов), экспортировано муки 76,9 тыс. т на сумму 21,2 млн долл., в регионе произведено 207 тыс. т муки, что составляет в денежном выражении – 12,2 млрд. тенге. По итогам 2019г. было экспортировано порядка 2,0 млн т зерна и 119,5 тыс. т муки, за 8 месяцев 2020г. произведено хлебобулочных изделий в объеме 16,4 тыс. т, рост на 1,1% к аналогичному периоду 2019 года [см.12].

Казахстан предполагает экспортировать 8-9 млн т зерна и муки в зерновом эквиваленте. Рост объемов экспорта в текущем году связан с продажей зерна в межсезонье из запасов интервенционного фонда, возобновлением поставок пшеницы в Туркменистан и страны Закавказья. В Казахстане ежегодно производится не менее 12-14 млн т пшеницы. Порядка 2,5–3 млн т зерна без ущерба для продовольственной безопасности можно было использовать для производства продуктов глубокой переработки. Переработка 3 млн т пшеницы позволяет, в частности, получить 1,7 млн т крахмала, 277,2 тыс. т глютена, 690 тыс. т отрубей. Стоимость всего экспорта пшеницы в 2019г. превзошла стоимость в 2018г. на 20,1%, поставки муки снизились в тоннах на 30%.

АО «НК «Продкорпорация» продолжает использовать меры по регулированию внутреннего рынка. Для реализации программы в рамках подписанных межведомственных меморандумов о мерах по стабилизации цен на формовой хлеб из пшеничной муки 1 сорта и муки 1 сорта в областях предусматривались поставки в регионы более 738 тыс. т зерна, из указанного объема зерноперерабатывающим предприятиям отпущено свыше 158,1 тыс. т зерна.

В коммерциализации и распространении возникают проблемы в логистике, транспортировке сырья и муки, что связано с отсутствием экспортной политики. Удаленность от мировых рынков и отсутствие прямого доступа к морским портам определяют критическую важность логистического вопроса для казахстанского экспорта зерна и муки.

Заключение

Общий зерновой рынок в рамках государств обеспечит беспрепятственное движение зерновых потоков между ними, стимулирует увеличение товарных ресурсов зерна и повысит его конкурентоспособность, создаст необходимые условия для здоровой конкуренции в сфере зерновой торговли.

Функционирование зернопродуктового подкомплекса зависит прежде всего от количества, качества и видового ассортимента производимого зерна и уровня цен на него, потребительского спроса, влияния государства на рыночные процессы в производстве и реализации зерна, конъюнктуры мирового зернового рынка и ряда других факторов внутреннего и внешнего характера.

Регулирование государством внешне-торговой зерновой деятельности неразрывно связано с состоянием внутреннего рынка зерна и основано на экономических принципах, отвечает национальным интересам каждой страны межгосударственных объединений.

Государственное регулирование продукции переработки зерна основывается на основных методах и механизмах внешней торговли сельскохозяйственным сырьем, продукцией и продовольствием с учетом экономических возможностей регионов Казахстана в расширении рынка экспорта.

Список литературы

- [1] Алтухов, А.И. Зернопродуктовый подкомплекс страны: современные проблемы и возможные пути их решения / А.И. Алтухов // Научное обозрение. – 2015. – №10-1. – С.213-224.
- [2] Алтухов, А.И. Состояние рынка зерна государств-участников СНГ / А.И. Алтухов // Агропромышленный комплекс. – 2016. – №2. – С. 49-63.
- [3] Алтухов, А.И. Зерновой рынок Евразийского экономического союза: проблемы и основные пути их решения / А.И. Алтухов // Вестник Курской Государственной сельскохозяйственной Академии. – 2017. – №4. – С.44-51.
- [4] Алтухов, А. И. Зерновой рынок как основа развития аграрной экономики / А.И. Алтухов, Т. Эльдиева, И.Петрова // Предпринимательство. – 2009. – № 5. – С.164-169.
- [5] Алтухов, А.И. Важный фактор активного расширения экспорта российского зерна / А.И. Алтухов // Экономика сельского хозяйства России - 2009. – №9. – С.24-35.
- [6] Джолдасбаева, Г.К. Экспорт продукции зерноперерабатывающих предприятий / Г.К. Джолдасбаева, Л.М. Есахметова // Проблемы агрорынка. – 2020. – №2. – С. 126-133.
- [7] Экспорт пшеницы увеличился на 27% за год [Электронный ресурс]. – 2021. – URL: <https://24.kz/ru/news/social/item/469545-eks>

port-pshenitsy-uvelichilsya-na-27-za-god (дата обращения 23.04.21).

[8] Малых, Н.И. Зерновой рынок как основа развития аграрной экономики/ Н.И. Малых, И.Ф. Петрова, Е.Н. Заузолкова // Вестник Института дружбы народов Кавказа. Теория экономики и управления народным хозяйством. – 2010. – № 3 (15). – С. 143-150.

[9] Кантуреев, М.Т. Меры по обеспечению равной конкуренции на общем аграрном рынке государств-членов ЕАЭС / М.Т. Кантуреев, Г.А. Кожаметова, Т.Ж. Демесинов // Проблемы агрорынка. – 2018. – № 4. – С. 7-13.

[10] Алтухов, А.И. Производство зерна в мире и в России / А.И. Алтухов // Комбикорма. – 2008. – №1. – С.17-19.

[11] Волкова, Е.В. Актуальные тренды формирования и развития экономического потенциала перерабатывающих предприятий АПК / Е.В. Волкова // Вести Национальной академии наук Беларуси. Серия аграрных наук. – 2019. – Т. 57. – №1. – С.51-62.

[12] Мизанбекова, С.К. Совершенствование организации внешнеторговых операций на рынке зерна / С.К. Мизанбекова, А.В. Богомолов, И.Т. Мизанбеков // Международные научные исследования. – 2026. – №1(26). – С.157-165.

References

- [1] Altukhov, A.I. (2015). Zernoproduktoviy podkompleks strany: sovremennye problemy i vozmozhnye puti ih resheniya [Grain product sub-complex of the country: modern problems and possible ways to solve them]. *Nauchnoe obozrenie-Scientific review*, 10-1, 213-224 [in Russian].
- [2] Altukhov, A.I. (2016). Sostoyanie rynka zerna gosudarstv-uchastnikov SNG [State of the grain market of CIS member states]. *Agropromyshlenniy kompleks-Agroindustrial complex*, 2, 49-63 [in Russian].
- [3] Altukhov, A.I. (2017). Zernovoi rynek Evraziiskogo ekonomicheskogo souza: problemy i osnovnye puti ih resheniya [Grain market of the Eurasian Economic Union: problems and main ways to solve them]. *Vestnik Kurskoi gosudarstvennoi sel'skhozyaistvennoi akademii – Bulletin of the Kursk State Agricultural Academy*, 4, 44-51 [in Russian].
- [4] Altukhov, A.I., Eldiyeva T. & Петрова И. (2009). Zernovoi rynek kak osnova razvitiya agrarnoi ekonomiki [Grain market as a basis of agrarian market development]. *Predprinimatel'stvo – Entrepreneurship*, 5, 164-169 [in Russian].
- [5] Altukhov, A.I. (2009). Vazhnyi faktor aktivnogo rasshireniya eksporta rossiiskogo zerna [Main factor of active expansion of Russian grain exports]. *Ekonomika sel'skogo hozyaistva Rossii – Agricultural economics of Russia*, 9, 24-35 [in Russian].
- [6] Dzholdasbayeva, G.K. & Yesakhmetova L.M. (2020). Eksport produktsii zernopererabatyvayushchih predpriyatij [Export of products of

grain processing enterprises]. *Problemy agropyinka – Problems of AgriMarket*, 2, 126-133 [in Russian].

[7] Eksport pshenicy uvelichilsya na 27% za god [Elektronnyj resurs] [Wheat exports increased by 27% over the year]. – 2021 - Available at: <https://24.kz/ru/news/social/item/469545-eksport-pshenitsy-uvelichilsya-na-27-za-god.html> (date of access: 23.04.2021) [in Russian].

[8] Malyh, N.I., Petrova i.F. & Zauzolkova E.N. (2010). Zernovoj rynek kak osnova razvitiya agrarnoj ekonomiki [Grain market as a basis of agrarian market development]. *Vestnik Instituta druzhby narodov Kavkaza. Teoriya ekonomiki i upravleniya narodnym hozyajstvom. Bulletin of the Institute of Friendship of the Peoples of the Caucasus. Theory of Economics and National Economy Management*, 3 (15), 143-150 [in Russian].

[9] Kantureyev, M.T., Kozhakhmetova G.A. & Demesinov T.Zh. (2018). Mery po obespecheniyu ravnoj konkurencii na obshchem agrarnom rynke gosudarstv-chlenov EAES [Measures to ensure equal competition in the

common agricultural market of the EAEU member states]. *Problemy agropyinka – Problems of AgriMarket*, 4, 7 -13 [in Russian].

[10] Altuhov, A.I. (2008). Proizvodstvo zerna v mire i v Rossii [Grain production in world and in Russia]. *Kombikorma-Compound feeds*, 1, 17-19 [in Russian].

[11] Volkova, E.V. (2019). Aktual'nye trendy formirovaniya i razvitiya ekonomicheskogo potentsiala pererabatyvayushchih predpriyatij APK [Actual trends in the formation and development of the economic potential of agro-industrial processing enterprises]. *Vesti Nacional'noj akademii nauk Belarusi. Seriya agrarnykh nauk - News from the National Academy of Sciences of Belarus. Agrarian Science Series*, 57 (1), 51-62 [in Russian].

[12] Mizanbekova, S.K., Bogomolov A.B. & Mizanbekov I.T. (2020). Sovershenstvovanie organizatsii vneshnetorgovykh operatsij na rynke zerna [Improving the organization of foreign trade operations in the grain market]. *Mezhdunarodnye nauchnye issledovaniya – International scientific researches*, 1(26), 157-165 [in Russian].

Информация об авторах:

Мизанбекова Салима Каспиевна - **основной автор**; доктор экономических наук РК, доктор экономических наук РФ, профессор; профессор кафедры «Менеджмент и организация агробизнеса»; Казахский национальный аграрный исследовательский университет; 050010 пр. Абая, 8, г. Алматы, Казахстан; e-mail: salima-49@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-7602-9710>

Калыкова Бақыт Баймуратовна; кандидат экономических наук, ассоциированный профессор; профессор кафедры «Менеджмент и организация агробизнеса»; Казахский национальный аграрный исследовательский университет, 050010 пр. Абая, 8, г. Алматы, Казахстан; e-mail: kalykova_b_b@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-8020-0392>

Айтмукханбетова Дамира Алматаевна; кандидат экономических наук; старший преподаватель; Казахский национальный аграрный исследовательский университет; 050010 пр. Абая, 8, г. Алматы, Казахстан; e-mail: Aitmukhan.d@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-7520-513X>

Авторлар туралы ақпарат:

Мизанбекова Салима Каспиевна – **негізгі автор**; экономика ғылымдарының докторы ҚР, экономика ғылымдарының докторы РФ; профессор; «Агробизнесі басқару және ұйымдастыру» кафедрасының профессоры; Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университеті; 050010 Абай данғылы, 8, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: salima-49@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-7602-9710>

Қалыкова Бақыт Баймуратқызы; экономика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор; «Агробизнесі басқару және ұйымдастыру» кафедрасының профессоры; Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университеті; 050010 Абай данғылы, 8, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: kalykova_b_b@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-8020-0392>

Айтмукханбетова Дамира Алматайқызы; экономика ғылымдарының кандидаты; аға оқытушы; Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университеті; 050010 Абай данғылы, 8, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: Aitmukhan.d@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-7520-513X>

Information about authors:

Mizanbekova Salima - **The main author**; Doctor of Economic Sciences RK; Doctor of Economic Sciences RF, Professor; Professor of the Department of Management and Organization of Agribusiness; Kazakh National Agrarian Research University; 050010 Abay ave., 8, Almaty, Kazakhstan; e-mail: salima-49@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-7602-9710>

Kalykova Bakhyt, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor; Professor of the Department of Management and Organization of Agribusiness; Kazakh National Agrarian Research University; 050010 Abay ave., 8, Almaty, Kazakhstan; e-mail: kalykova_b_b@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-8020-0392>

Aitmukhanbetova Damira; Candidate of Economic Sciences; Senior Lecturer; Kazakh National Agrarian Research University; 050010 Abay ave., 8, Almaty, Kazakhstan; e-mail: Aitmukhan.d@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-7520-513X>

ЭКСПОРТ ЗЕРНА И ПРОДУКТОВ ЕГО ПЕРЕРАБОТКИ НА ПРИМЕРЕ СИБИРСКОГО ФЕДЕРАЛЬНОГО ОКРУГА: СЛОЖИВШАЯСЯ СИТУАЦИЯ, ПОЗИТИВНЫЕ ПРОЦЕССЫ

СІБІР ФЕДЕРАЛДЫ ОКРУГІНІҢ МЫСАЛЫНДА АСТЫҚ ПЕН ОНЫ ҚАЙТА ӨНДЕУ ӨНІМДЕРІНІҢ ЭКСПОРТЫ: ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ, ОҢДЫ ҮРДІСТЕР

EXPORT OF GRAIN AND PRODUCTS OF ITS PROCESSING BASED ON THE EXAMPLE OF SIBERIAN FEDERAL DISTRICT: CURRENT SITUATION, POSITIVE PROCESSES

А.А. БЫКОВ*

К.Э.Н.

Сибирский федеральный научный центр агробиотехнологий Российской академии наук, Краснообск, Россия

**электронная почта автора: bykov47@yandex.ru*

А.А. БЫКОВ*

Э.Ф.К.

Ресей ғылым академиясының Сібір федералды агробиотехнология ғылыми орталығы, Краснообск, Ресей

**автордың электрондық поштасы: bykov47@yandex.ru*

А.А. ВУКОВ*

С.Е.Sc.

Siberian Federal Scientific Centre of Agro-Bio Technologies of the Russian Academy of Sciences, Krasnoobsk, Russia

** corresponding author e-mail: bykov47@yandex.ru*

Аннотация. Экспорт продовольствия является одним из наиболее чутких индикаторов экономического благополучия государства, который свидетельствует об обеспечении высокого качества продукции, потребляемой населением, и независимости от импорта. Одновременно укрепляется вес и международный авторитет страны. Сибирский федеральный округ (СФО) - крупнейший производитель зерна, которое имеет спрос в России и за ее пределами. *Цель исследования* – анализ текущего состояния поставок зерна и продуктов его переработки из СФО, определение проблем и перспектив развития. *Методологической основой* работы явились труды ученых в области теории международной торговли зерновыми культурами, а также законодательные и нормативно-правовые акты, регулирующие эту сферу. При проведении исследования использованы *методы и приемы*: абстрактно-логический, экономико-статистический, статистических группировок, монографический. *Результаты* – представлен анализ современного состояния экспорта зерна и зернопродуктов из Сибирского федерального округа по видам (пшеница, рожь, ячмень, овес, мука, крупа, макаронные изделия). Показаны причины, препятствующие развитию данной отрасли, основной вектор которой – зерновой экспорт из СФО. Выявлены сильные и слабые стороны, возможности и угрозы, влияющие на развитие зернового рынка Сибирского федерального округа и вывоз продукции. Определены наиболее привлекательные рынки сбыта зерна и продуктов его переработки. Разработаны меры практического характера, направленные на их расширение; отражены перспективы развития экспорта из СФО до 2025 года. Сформулированы *выводы* о его экспортном потенциале. Предложены рекомендации по приоритетным направлениям, способствующим росту объемов экспортно ориентированных зерновых. Предложения, подготовленные по результатам исследования, являются основой для дальнейшего увеличения экспорта зерна и устойчивого подъема экономики СФО.

Аңдатпа. Азық-түлік экспорты мемлекеттің экономикалық әл-ауқатының ең сезімтал индикаторларының бірі болып табылады, ол халық тұтынатын өнімнің жоғары сапасын және импорттан тәуелсіздікті қамтамасыз етуді куәландырады. Сонымен бірге елдің салмағы мен халықаралық беделі нығаюда. Сібір федералды округі (СФО) – Ресейде және одан тыс жерлерде сұранысқа ие ең ірі астық өндіруші болып табылады. *Зерттеудің мақсаты* – СФО-дан астық және оны қайта өңдеу өнімдерін жеткізудің ағымдағы жай-күйін талдау, даму

ства и реализации зерна на основе рационального использования ресурсов территории, которая обеспечит потребности региона в зернопродуктах и создаст экспортный потенциал.

При развитии экспорта и заключении долгосрочных контрактов на поставку зерна и продуктов его переработки необходимо учитывать разного рода риски (производственные, рыночные, социальные), которые могут привести к дефициту зерна и увеличить на внутреннем рынке долю зерна с низкими качественными характеристиками.

Изучением проблем экспорта зерна занимаются ученые Всероссийского научно-исследовательского института экономики сельского хозяйства (ВНИЭСХ), Всероссийского института аграрных проблем и информатики (ВИАПИ им. А.А. Никонова), Сибирского федерального научного центра агробиотехнологий Российской академии наук (СФНЦА РАН), Омского государственного аграрного университета (ОмГАУ им. П.А. Столыпина), Новосибирского государственного аграрного университета (НГАУ), др. научных учреждений. Современные вызовы глобализации требуют пересмотра взглядов по развитию экспорта зерна в Сибири. Так, Алтухов А. И., Папцов А.Г., Першукевич П. М., Рудой Е. В. считают, что Россия может стать крупнейшим экспортером пшеницы [1,2,3,4,5]. Афанасьев Е.В. считает, что экспорт зерна позволяет расширять интересы региона и укреплять его позиции на мировом рынке зерна [6]. Практически все отечественные исследователи отмечают, что для устойчивого развития зерновой отрасли необходимо экспортировать зерновые продукты с высокой степенью обработки и высокой добавленной стоимостью. Решение проблем развития зернового комплекса и рынка возможно только в рамках единой аграрной политики стран-участниц Евразийского экономического союза [7].

Материал и методы исследования.

В своем исследовании мы опирались на теоретические концепции и выводы, которые были получены в ходе изучения рынка зерна и его экспорта из СФО на основе статистической информации, данных Федеральной таможенной службы, открытых источников и результатов исследований СФНЦА РАН [8,9,10].

Особое значение для понимания причинно-следственных процессов взаимного влияния развития зернового хозяйства и рынка СФО имеет то, что экспорт зерна и продуктов его переработки обусловлен возможностями региона производить к 2025г.

19,7 млн т. зерна и слабым развитием животноводства. В своих выводах мы ссылаемся на собственные исследования и исследования российских ученых.

В статье рассматриваются вопросы и перспективные рынки сбыта продукции мукомольно-крупяной промышленности, так как в структуре экспорта преобладает зерно, а не зерновая продукция с высокой добавленной стоимостью, что негативно отражается на экономическом эффекте от экспортной деятельности. Результаты исследования, представленные в статье, охватывают период 2017-2020 гг, а прогноз экспорта зерна дан на 2025 год. Для сохранения продовольственной безопасности региона, развития животноводства и реализации Федерального проекта «Экспорт продукции АПК» возможно увеличить объем экспорта зерна из СФО до 2,7 млн тонн. Методологической основой работы явились труды ученых в области теории международной торговли зерном, а также законодательные и нормативно-правовые акты, регулирующие эту сферу.

Результаты и их обсуждение. Экспорт – основной источник валютных поступлений, который необходим для оплаты импортных товаров и других расходов [11]. В силу сложившегося уровня специализации основу экспорта СФО могут составлять зерно и продукты его переработки. В условиях глобализации, эффективность экспортных операций СФО с зерном зависит от мировой конъюнктуры, состояния транспортно-логистической инфраструктуры, таможенно-тарифной политики, маркетинга и др. [12].

При развитии экспорта зерна следует учитывать основные тренды глобального характера: увеличение численности населения в странах Восточной и Юго-Восточной Азии, Ближнего Востока, Латинской Америки; активный торговый протекционизм в США, ЕС, Индии, Китае; сотрудничество в рамках ЕАЭС в направлении расширения торговли; развитие новых каналов и технологий продвижения зерна на мировой рынок; снижение объема потребления пшеницы в развивающихся странах.

Сильной стороной зернового рынка СФО является выгодное экономико-географическое положение для экспорта в страны Азиатско-Тихоокеанского региона. Среди слабых сторон нами выделены: неразвитость производственной и рыночной инфраструктуры; технические барьеры, препятствующие формированию экспортных партий зерна; низкий уровень технической

оснащенности элеваторов; отсутствие стабильных экспортных каналов сбыта; сложность в получении оперативной и достоверной информации. К возможностям следует отнести выход на новые рынки сбыта и возможность увеличить объемы экспорта экологически чистого зерна и зерна, выращенного по органической технологии земледелия. Угрозами могут стать: неблагоприятная мировая конъюнктура; низкий агроклиматический потенциал, оказывающий негативное воздействие на развитие экспорта; нехватка вагонов зерновозов (хопперов) в сезон и высокая стоимость аренды вагонов; формирования монополий в сфере экспорта; высокие транзакционные издержки и транспортные тарифы; отсутствие унификации условий перевозок при экспорте.

Ситуацию усугубляет низкий уровень интенсивности растениеводства, что приводит к колебанию качественных характеристик зерна и усложняет его экспорт. Так за 2016-2020 гг. в основных зерносеющих регионах СФО (Алтайский и Красноярский края, Новосибирская и Омская области) клейковина упала до 24-28%, стекловидность 40-50%, белок 12,4-14,5%. Натура за 2016-2020 гг. в пределах 748-788 [см.9]. Относительно низкие качественные параметры зерна объясняются низким агроклиматическим потенциалом Сибири.

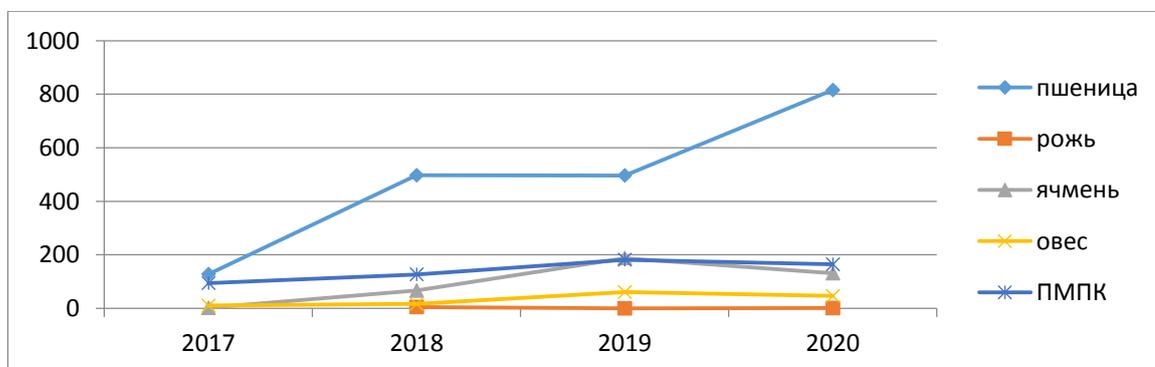
Несмотря на сложности ведения зернового хозяйства, рынок зерна СФО полностью обеспечивает хлебофуражные потребности региона и имеет свободные ресурсы для экспорта зерна. Однако, экспортеры зерна сталкиваются с несвоевременным возвратом налога на добавленную стоимость (НДС) и высокими транспортными железнодорожными тарифами при доставке зерна до приграничного пункта. Счи-

таем, что для развития экспорта зерна необходимо сократить транспортные затраты за счет минимизации порожнего прохождения транспорта и урегулирования железнодорожных тарифов (включая введения понижающих коэффициентов). В СФО есть смысл создавать крупные объединения на кластерной основе, ориентируясь на положительный опыт зарубежных ТНК [13]. В настоящее время зерно экспортируется преимущественно крупными торгово-средническими структурами [14].

Основными направлениями экспорта зерна из СФО являются порты Краснодарского края, станции Самур (на Азербайджан) и порты стран Балтии (станция Посинь). Постепенно зерно начинает идти в Китай через Забайкальский край. К 2023г. перспективным направлением должна стать Ленинградская область (порт Высоцкий).

СФО способен экспортировать качественное, экологически чистое зерно и продукты с высокой добавленной стоимостью, а также зерно, произведенное по органическому земледелию [15].

За 2017-2020 гг. доля экспорта зерна СФО в России составила всего 2,0-2,5%. По нашим расчетам, к 2025г. СФО может поставить 2,0 млн т. зерна на межрегиональный рынок и 2,7 млн т на экспорт. Главными экспортерами зерна является Алтайский край и Омская область, а продукции мукомольно-крупяной промышленности – Алтайский край. За 2017-2020 гг. экспорт зерна из СФО развивался по годам неравномерно (2017г. – 183,7 тыс.т (38,6 млн долл. США), 2018 г. – 654,2 (127,4), 2019г. – 790,9 (149,7), 2020г. – 1 090,7 (242,1). Следует отметить, что ведущее место в экспорте принадлежит пшенице (рисунок 1).

Источник: <https://docs.cntd.ru>, 2021.

Рисунок 1 – Экспорт зерна и продукции мукомольно-крупяной промышленности СФО, тыс. тонн

Результаты исследования показывают, что стоимость экспорта не всегда зависит от его объема (таблица 1). Это объясняется влиянием таких факторов, как цена зерна на внешнем рынке, курс рубля к долла-

ру США, качество зерна и продуктов его переработки, срок реализации и др. В целом экспорт зерна СФО за 2017-2020гг. в натуральном выражении вырос в 6,4 раза, а стоимостном – в 7,9 раза [16].

Таблица 1 – Экспорт ТН ВЭД «1001-Пшеница и меслин»

Субъекты РФ	2017 г.		2018 г.		2019 г.		2020 г.	
	тонн	тыс. долл. США						
Республика Алтай	601,2	103,5	3 120,1	608,4	10 682,2	2 102,5	51 718,6	10 365,1
Республика Тыва	-	-	-	-	-	-	-	-
Республика Хакасия	-	-	-	-	-	-	16 481,2	3 512,1
Алтайский край	11 330,5	2 185,56	69 305,9	11 451,1	212 571,1	34 148,3	102 894,2	20 860,4
Красноярский край	18 438,6	3 623,8	130 170,2	24 915,0	26 101,8	5 764,7	101 508,2	22 169,8
Иркутская область	-	-	-	-	9 205,1	1 582,2	4 537,2	963,5
Кемеровская область	40,0	10,1	1 029,4	200,6	0,03	0,02	3 019,5	764,9
Новосибирская область	17 167,9	3 291,7	69 703,1	12 896,1	63 812,8	11 436,0	243 596,6	51 791,4
Омская область	70 121,4	11 835,6	205 134,6	41 235,3	138 783,0	24 101,6	293 452,7	68 276,6
Томская область	10 326,1	1 609,8	11 556,0	2 350,5	12 910,7	25 510,5	1 575,4	427,7
СФО	128 026,2	22 660,7	497 319,7	95 067,4	474 066,7	81 686,8	818 783,6	179 131,5

Источник: [http:// www.fczerma.ru](http://www.fczerma.ru), 2021

За 2017-2020гг. в экспорте увеличилась доля пшеницы с 54,4 до 70,3%, ячменя с 0,9 до 11,4%, сократилась доля овса с 4,5 до 4,0% и продукции мукомольно-крупяной промышленности с 40,2 до 14,2%.

Современное состояние экспорта СФО зависит от уровня развития перерабатывающей промышленности, мощности которой способны произвести до 8,4 млн т зернопродуктов (муки – 3,0 млн т, крупы – 1,0 и комбикорма – 4,2 млн т). Следует отметить низкую долю продуктов глубокой переработки зерна в экспорте. За 2017-2020гг. произошло снижение экспорта на 40-80% по всей товарной номенклатуре продуктов переработки зерна, за исключением ТНВЭД 02 1105 «Мука тонкого и грубого помола» (таблица 2). Более привлекательными рынками для экспортеров СФО, с точки зрения экономико-географического положения регионов, являются Азербайджан, Иран, Казахстан, Китай, Латвия, Монголия, Турция, Япония.

В экспорте преобладает зерно злаков обработанное, мука пшеничная или ржа-

ная, крупа и мука грубого помола. Экспорт продукции высокого передела (крахмал и инулин) – 0,6%.

В 2020г. основными покупателями товаров по ТНВЭД «11» (товарная номенклатура внешнеэкономической деятельности) стали: Китай – 50,8 тыс. т (30,9%), Узбекистан – 11,0 тыс. т (6,7%), Монголия – 6,1 тыс. т (3,7%), Казахстан – 9,7 тыс. т (5,9%). Продукция СФО данной группы экспортировалась также в Армению, Кыргызстан, Корею (КНДР), Беларусь, Болгарию, Таджикистан, Израиль, Вьетнам, Латвию, Грузию, Молдову, Индонезию, США.

Исследования показывают, что несмотря на положительный рост экспорта продукции, произведенной в зерновом комплексе, имеют место негативные тенденции, в частности в структуре экспорта преобладает зерно, а не зерновая продукция с высокой добавленной стоимостью, что негативно отражается на экономическом эффекте от экспортной деятельности [17].

работки зерна (Красноярский, Алтайский края и Новосибирская область). К 2023г. планируется введение в эксплуатацию завода в Красноярске по глубокой переработке зерна мощность 250 тыс. т пшеницы в год (клейковина, кормовые дрожжи, био-разлагаемый полимер и лизин-хлорид), что позволит создать качественно новые направления развития экспорта.

При решении транспортно-логистических проблем преодоление тарифных и нетарифных барьеров, развитие экспорта для регионов СФО видится в выходе на следующие рынки: пшеница – Вьетнам, Египет, Йемен, Киргизия, Ливан, Ливия, Нигерия, Саудовская Аравия, Судан, Тунис; рожь – Германия, Дания, Израиль, Киргизия, Литва; ячмень – Армения, Египет, Иордания, Узбекистан, Япония; овес – Грузия, Индия, Литва, Северная Корея, Таджикистан, Южная Корея; гречиха – Вьетнам, Сербия, Узбекистан, Южная Корея; ТН ВЭД 1101 «Мука пшеничная или ржаная» – Иордания, Таиланд, Палестина, Судан, Япония; ТН ВЭД 1103 «Крупа, мука грубого помола» – Латвия, Нидерланды, Польша, Украина, Чехия; ТН ВЭД 1104 «Зерно злаков обработанное» – Вьетнам, Канада, Латвия, ОАЭ, Польша, Таиланд, Эстония; макаронные изделия – Болгария, Грузия, Латвия, Литва, Эстония.

В силу специфических особенностей развития каждого региона и возможностей поставки им на экспорт зерна и продуктов его переработки, следует выделить приоритетные направления экспорта, характерные для конкретного региона. Приграничные республики Алтай и Тыва, в силу сложившихся природно-климатических условий и специализации региона, производить зерно не могут, но способны ввозить его с территории других регионов СФО для дальнейшего экспорта (главным образом в Монголию). Перенаправление федеральной автодороги М-54 «Енисей» открывает перспективы активизации экспортной деятельности в Республике Тыва. Здесь при увеличении производства ячменя можно наладить его поставки в Монголию. Республика Хакасия также может выступить ключевой территорией для сотрудничества с Китаем и Монголией.

Заключение

Таким образом, развитие зернового рынка СФО и экспорт зерна зависит как от факторов внешней, так и внутренней среды.

Не смотря на то, что СФО является крупнейшим производителем зерна, его доля в экспорте зерна России составляет всего 2,0-2,5%.

Для того чтобы произошли позитивные изменения в экспорте зерна и продуктов его переработки, необходимо осуществить комплекс мер, направленных на совершенствование организационно-экономического механизма развития зернового рынка СФО и увеличить в экспорте долю продуктов с высокой добавленной стоимостью.

Считаем, что на маркетинговые стратегии и перспективы развития экспорта в ближайшие 10 лет будут влиять 4 основных фактора: 1) внутренний спрос на фуражное зерно для промышленной переработки; 2) спрос на зерно и сопряженные с ним продукты на мировом рынке; 3) мировые цены на зерно и продукцию животноводства; 4) снижение спроса на пшеницу в развивающихся странах.

Предложенные рекомендации по развитию экспорта позволят не только обеспечить надежное снабжение зерном стран-импортеров в объеме 2,7 млн т., но и будут способствовать устойчивому развитию зернового рынка СФО, укрепят позиции региона на мировом зерновом рынке. Вместе с тем, рост экспорта зерна может создать угрозу обеспечения населения СФО зерновой продукцией с низкими качественными характеристиками, что негативно скажется на качестве жизни населения. Поэтому действия при экспорте зерна должны быть экономически и научно обоснованы, а объемы экспорта должны быть увязаны с прогнозируемым объемом внутреннего потребления зерна на предстоящий год.

Чтобы увеличивались экспортные ресурсы высококачественного зерна, необходимо разработать межрегиональную целевую отраслевую программу развития рынка зерна. В ней должны быть представлены четкие ориентиры развития количественных и качественных параметров производства, распределения, обмена и потребления зерновой продукции, совершенствование экспортно-импортных операций.

Список литературы

[1] Алтухов, А.И. Новые тенденции в развитии зернового хозяйства и рынка зерна в России / А.И. Алтухов // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий.-2008. -№ 1.- С. 21-25.

[2] Курцев, И.В. Устойчивое развитие агропромышленного комплекса Сибири: предпосылки, факторы, пути: монография / И.В.Курцев.- Новосибирск: РАСХН. Сиб. Отделение СибНИИЭСХ, 2005.- 373 с.

[3] Афанасьев, Е.В. Основные проблемы и направления развития рынка зерна в Сибирском Федеральном округе / Е.В. Афа-

насьев // Новости науки в АПК: научно-практический журнал.-2019.-№ 3 (12).-С. 528-532.

[4] Сайт Долгосрочная стратегия развития зернового комплекса Российской Федерации до 2035 года [Электронный ресурс]. – 2019.- URL: <https://static.government.ru/media/files/y1lpA0ZfzdMCfATNBKGff1cXEQ142yAx.pdf> / (дата обращения: 10.04.2021 г.).

[5] Папцов, А. Г. Прогноз научно-технологического развития отрасли растениеводства, включая семеноводство и органическое земледелие России, в период до 2030 года / А. Г. Папцов, А. И. Алтухов, Н. И. Кашеваров, П. М. Першукевич, А. С. Денисов, Е. В. Рудой [и др.]. – Новосибирск: издательство Новосибирский государственный аграрный университет «Золотой колос», 2019. – 100 с.

[6] Афанасьев, Е.В. Основные проблемы и направления развития рынка зерна в Сибирском федеральном округе/ Е.В. Афанасьев // Новости науки в АПК.-2019.-№3(12).-С.528-532.

[7] Хан, Ю.А. Приоритеты зерновой политики Казахстана в условиях Евразийского экономического союза / Ю.А. Хан // Проблемы агробизнеса. -2015. -№ 2. - С. 53-64.

[8] Сайт Федеральной таможенной службы [Электронный ресурс]. – 2021.-URL: <https://www.customs.ru> (дата обращения: 09.04.2021 г.).

[9] Сайт Алтайского филиала федерального государственного бюджетного учреждения "Федеральный центр оценки безопасности и качества зерна и продуктов его переработки" [Электронный ресурс].-2020.-URL: <https://www.fczerina.ru> / (дата обращения: 28.03.2020 г.).

[10] Афанасьев, Е.В. Концептуальные основы развития агропродовольственного рынка Сибири / Е.В. Афанасьев, А.А.Быков, С.М. Головатюк // АПК: Экономика, управление. -2019. -№ 8. -С. 40-49.

[11] Головатюк, С.М. Актуальные проблемы равновесного развития агропродовольственного рынка Сибири // Перспективы развития агропромышленного комплекса: региональные и межгосударственные аспекты: Междунар. науч.-практ. конф.- Новосибирск, 2018.- С. 153-156.

[12] Афанасьева, И.И. Проблемы и перспективы развития логистической инфраструктуры экспорта зерна в России / И.И. Афанасьева, И.В. Гаврилов // Вестник Ростовского государственного экономического университета (РИНХ).-2015.-№2(50).-С.18-22.

[13] Митько, О.А. Логистические технологии перевозки и экспорта Российского зерна: тенденции и перспективы / О.А. Митько // Вестник Ростовского государственного экономического университета (РИНХ).- 2015.- № 4 (52).- С 33-40.

[14] Жидков, С.А. Российский экспорт зерна требует совершенствования / С.А.

Жидков // АПК: экономика, управление. - 2011. -№ 4.- С. 52-56.

[15] Булатов, Д.С. Как развивается экспорт российского продовольствия / Д.С. Булатов // Пищевая промышленность. -2018. - № 4. -С. 30-32.

[16] Экспорт из Сибирского федерального округа [Электронный ресурс].-2020.-URL: <https://ru-stat.com/> (дата обращения: 09.04. 2021).

[17] Зыряева, Н.П. Формирование рынка сельскохозяйственной продукции в условиях политики импортозамещения / Н.П. Зыряева // Вестник Чувашской сельскохозяйственной академии. - 2017. -№ 1 (1). -С. 86-91.

References

[1] Altuhov, A. I. (2008). Ekonomika sel'skohozyajstvennyh i pererabatyvayushchih predpriyatij [New trends in the development of grain farming and grain market in Russia]. Ekonomika sel'skohozyajstvennyh i pererabatyvayushchih predpriyatij - The economy of agricultural and processing enterprises, 1, 21-25 [in Russian].

[2] Kurtsev, I. V. (2005). Ustojchivoe razvitie agropromyshlennogo kompleksa Sibiri: predposylki, faktory, puti: monografiya [Sustainable development of the agro-industrial complex of Siberia: prerequisites, factors, ways]. Novosibirsk: RASHN. Sib. otdelenie SibNIIJeSH, 373 p. [in Russian].

[3] Afanasyev, E.V. (2019). Osnovnye problemy i napravleniya razvitiya rynka zerna v Sibirskom Federal'nom okruge [Main problems and directions of grain market development in the Siberian Federal District]. Novosti nauki v APK: nauchno-prakticheskij zhurnal - News of science in the agro-industrial complex: scientific and practical journal. 3(12), 528-532 [in Russian].

[4] Dolgosrochnaya strategiya razvitiya zernovogo kompleksa Rossijskoj Federacii do 2035 goda [Long-term strategy for the development of the grain complex of the Russian Federation until 2035] [Electronic resource]. – 2019 - Available at: <https://static.government.ru/media/files/y1lpA0ZfzdMCfATNBKGff1cXEQ142yAx.pdf> (date of accessed 10.04.2021) [in Russian].

[5] Paptsov, A.G. & Altukhov, A.I. & Pershukovich, P.M. & Kashevarov, N.I. & Denisov, A.S. & Rudoy E.V. & [et al.] (2019). Prognoz nauchno-tekhnologicheskogo razvitiya otrasli rastenievodstva, vklyuchaya semenovodstvo i organicheskoe zemledelie Rossii, v period do 2030 goda [Forecast of scientific and technological development of the crop production industry, including seed production and organic farming in Russia, in the period up to 2030]. Novosibirsk: izdatel'stvo Novosibirskij gosudarstvennyj agrar-nij universitet «Zolotoj kolos», 100 p. [in Russian].

[6] Afanasyev, E.V. (2019). Osnovnye problemy i napravleniya razvitiya rynka zerna v Sibirskom federal'nom okruge [Main problems and directions of grain market development in the Siberian Federal District]. Novosti nauki v

APK – Science news in the agro-industrial complex, 3 (12), 528-532.

[7] Khan, Yu. A. (2015). Prioritety zernovoy politiki Kazahstana v usloviyah Evrazijskogo ekonomicheskogo soyuza [Priorities of the grain policy of Kazakhstan in the conditions of the Eurasian Economic Union]. Problemy agrorynka – Problems of agrimarket, 2, 53-64 [in Russian].

[8] Federal'noj tamozhennoj sluzhby [Federal Customs Service] [Electronic resource]. – 2021- Available at: [https:// www.customs.ru](https://www.customs.ru) (date of accessed: 09.04.2021) [in Russian].

[9] Sajt Altajskogo filiala federal'nogo gosudarstvennogo byudzhetnogo uchrezhdeniya "Federal'nyj centr ocenki bezopasnosti i kachestva zerna i produktov ego pererabotki" [Altai branch of the Federal state budgetary institution "Federal center for evaluation of safety and quality of grain and products of its processing"] [Electronic resource]. – 2020 - Available at: [https:// www.fczerna.ru /](https://www.fczerna.ru/) (date of access: 28.03.2020 g) [in Russian].

[10] Afanas'ev, E.V., Bykov A.A. & Golovatyuk S.M. (2019). Konceptual'nye osnovy razvitiya agroproduktov'noy rynka Sibiri [Conceptual basis for the development of the agro-food market of Siberia]. APK: Ekonomika, upravlenie – Agro-industrial complex: economy, management, 8, 40-49 [in Russian].

[11] Golovatyuk, S. M. (2018). Aktual'nye problemy ravnesnogo razvitiya agroproduktov'noy rynka Sibiri // Perspektivy razvitiya agropromyshlennogo kompleksa: regional'nye i mezhgosudarstvennye aspekty [Actual problems of the equilibrium development of the agro-food market of Siberia] // Prospects for the development of the agro-industrial complex: regional and interstate aspects. Mezhdunar. nauch.-prakt. konf. – Materials of the Intern. Scientific-practical conf. Novosibirsk, 2018, pp. 153-156 [in Russian].

[12] Afanasyeva, I.I. & Gavrilov, I.V. (2015). Problemy i perspektivy razvitiya logisticheskoy infrastruktury eksporta zerna v Rossii [Problems and prospects of development of the logistics infrastructure of grain export in Russia]. Vestnik Rostovskogo gosudarstvennogo ekonomicheskogo universiteta (RINH). Bulletin of the Rostov State University of Economics, 2 (50), 18-22 [in Russian].

[13] Mitko, O.A. (2015). Logisticheskie tekhnologii perevozki i eksporta Rossijskogo zerna: tendentsii i perspektivy [Logistics technologies of transportation and export of Russian grain: trends and prospects]. Vestnik Rostovskogo gosudarstvennogo ekonomicheskogo universiteta (RINH) – Bulletin of the Rostov State University of Economics, 4 (52), 33-40 [in Russian].

[14] Zhidkov, S.A. (2011). Rossijskij eksport zerna trebuyet sovershenstvovaniya [Russian grain export requires improvement]. APK: Ekonomika, upravlenie - Agroindustrial Complex: economy, management, 4, 52-56 [in Russian].

[15] Bulatov, D.S. (2018). Kak razvivaetsya eksport rossijskogo prodovol'stviya [How the export of Russian food develops]. Pishchevaya promyshlennost' – Food industry, 4, 30-32 [in Russian].

[16] Eksport iz Sibirskogo federal'nogo okruga [Export from the Siberian Federal District] [Electronic resource].-2020 - Available at: [https:// ru-stat.com/](https://ru-stat.com/) (date of accessed: 09.04.2021) [in Russian].

[17] Zyryaeva, N.P. (2017). Formirovanie rynka sel'skohozyajstvennoj produkcii v usloviyah politiki importozameshcheniya [Formation of the agricultural products market in the context of the import substitution policy]. Vestnik Chuvashskoy sel'skohozyajstvennoj akademii – Bulletin of the Chuvash Agricultural Academy, 1 (1), 86-91 [in Russian].

Информация об авторе

Быков Александр Александрович; кандидат экономических наук; ведущий научный сотрудник; Сибирский федеральный научный центр агроботехнологий Российской академии наук; 630501 ул. Центральная, 2б, р.п. Краснообск, Россия; e-mail: economy@sfsca.ru; <https://orcid.org/0000-0002-5034-6777>

Автор туралы ақпарат:

Быков Александр Александрович; экономика ғылымдарының кандидаты; жетекші ғылыми қызметкер; Ресей Ғылым академиясының Сібір федералды агроботехнологиялар ғылыми орталығы; 630501 Центральная көш., 2б, Краснообск ж.к., Ресей; e-mail: economy@sfsca.ru; <https://orcid.org/0000-0002-5034-6777>

Information about author:

Bykov Alexander Alexandrovich; Candidate of Economic Sciences; Leading Researcher; Siberian Federal Scientific Centre of Agro-Bio Technologies Russian Academy of Sciences; 630501 Tsentralnaya str., 2b, Krasnoobsk, Russia; e-mail: economy@sfsca.ru; <https://orcid.org/0000-0002-5034-6777>

РЫНОК ХЛЕБОБУЛОЧНЫХ ИЗДЕЛИЙ Г. АЛМАТЫ

АЛМАТЫ Қ. НАН-ТОҚАШ ӨНІМДЕРІНІҢ НАРЫҒЫ

BAKERY MARKET IN ALMATY

А.М. ДҮЙСЕБАЕВА *

доктор PhD

Университет Нархоз, Алматы, Казахстан

*электронная почта автора: d-aizhan@mail.ru**А.М. ДҮЙСЕБАЕВА ***

PhD докторы

Нархоз Университеті, Алматы, Қазақстан

*автордың электронды поштасы: d-aizhan@mail.ru**A. DUISEBAYEVA ***

PhD

Narhoz University, Almaty, Kazakhstan

*corresponding author e-mail: d-aizhan@mail.ru

Аннотация. *Цель* – определить значимость и позиции продукции ТОО «Алматынан» и разработать рекомендации по повышению лояльности среди потребителей. Для этого в качестве задачи рассмотрен рынок хлебобулочной продукции ТОО «Алматынан». Удовлетворенность потребителя зависит не только от конкретных или отдельных элементов деятельности предприятия, а является комплексным понятием в исследовании поведения потребителей на рынке, а также программы лояльности и рассматривается как один из вариантов маркетинговых коммуникаций. Особенностью рынка потребительских товаров является разделение его на множество сегментов, которые имеют определенные целевые группы потребителей с характерными для них потребностями, пожеланиями, требованиями, рекомендациями. *Методы* – использовались метод анализа, синтеза, группировок и сравнения. *Результаты* – проанализирован рынок хлебобулочных изделий г.Алматы; показаны факторы и отражены макросреда ТОО «Алматынан», оперативная картина потребительской лояльности, представлены рекомендации по совершенствованию стандартов обслуживания, направленных на стимулирование продаж, увеличение клиентской базы, расширение ассортимента. *Выводы* – любая компания в своей деятельности уникальна, в итоге процесс привлечения потребителей имеет эксклюзивный характер, поскольку зависит от целевой аудитории, характеристик и продвижения продукции или услуг, предложений, с учетом пожеланий клиентов, потенциала развития компании. Необходимо постоянно следить за конъюнктурой рынка для выявления постоянно меняющихся предпочтений потребителей.

Аңдатпа. *Мақсаты* – "Алматынан" ЖШС өнімдерінің маңыздылығы мен позициясын айқындау және тұтынушылар арасында ниеттестікті арттыру бойынша ұсынымдар әзірлеу. Ол үшін "Алматынан" ЖШС нан-тоқаш өнімдерінің нарығы *міндеті* ретінде қарастырылды. Тұтынушының қанағаттануы тек кәсіпорынның нақты немесе жеке элементтеріне ғана емес, сонымен қатар нарықтағы тұтынушылардың мінез-құлқын зерттеудегі күрделі тұжырымдама, сондай-ақ адалдық бағдарламасы болып табылады және маркетингтік коммуникацияның нұсқаларының бірі ретінде қарастырылған. Тұтыну тауарлары нарығының ерекшелігі - оны тұтынушылардың белгілі бір мақсатты топтары өздеріне тән қажеттіліктері, тілектері, талаптары, ұсыныстары бар көптеген сегменттерге бөлу. *Әдістері* – талдау, синтездеу, топтау және салыстыру әдістері қолданылған. *Нәтижелері* – Алматы қ. нан-тоқаш өнімдерінің нарығы талданған; "Алматынан" ЖШС макро ортасының факторлары мен көрінісі, тұтынушылардың бейілділігінің жедел көрінісі көрсетілген, сатуды ынталандыруға, клиенттік базаны ұлғайтуға, ассортиментті кеңейтуге бағытталған қызмет көрсету стандарттарын жетілдіру бойынша ұсынымдар келтірілген. *Қорытындылар* – кез-келген компания өз қызметінде бірегей болады, нәтижесінде тұтынушыларды тарту процесі ерекше сипатқа ие, өйткені ол мақсатты аудиторияға, өнімдердің немесе қызметтердің сипаттамаларына және жылжуына, клиенттердің тілектерін, компанияның даму әлеуетін ескере отырып ұсыныстарға байланысты болмақ. Тұтынушылардың үнемі өзгеріп отыратын қалауын анықтау үшін нарықтық жағдайды үнемі бақылау қажет.

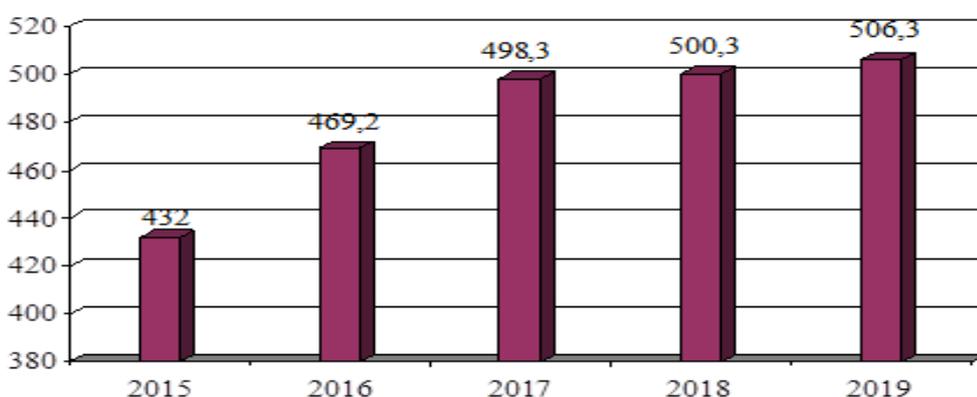
практических рекомендаций по решению организационных и функциональных проблем при реализации маркетинга на нем.

Теоретическим аспектом исследования послужили труды отечественных и зарубежных авторов, специалистов в области маркетинга, оценки лояльности потребителей. Аналитическая часть исследования выполнена на основе отчетных данных предприятия Алматынан, а также материалах собственных наблюдений [5,6,7].

Методология исследования. Методологической основой исследования послужил комплекс разных методов, таких как метод оценки, синтеза, группировки, сопоставления и другие.

В качестве информационной базы послужили основные финансово-экономические показатели ТОО «Алматынан» за 2017-2020гг., статистические данные Департамента статистики г. Алматы, Комитета по статистике МНЭ Республики Казахстан. Информация была обработана на основе программы Microsoft Excel.

Результаты и их обсуждение. Рынок хлеба и хлебобулочных изделий Алматы – это система экономических отношений, которые включают в себя производство и распределение продукции. На нижеприведенном рисунке показана динамика производства хлеба и хлебобулочных изделий в г.Алматы в 2015-2020 гг. (рисунок 1).

Примечание: составлен автором на основе источника [8]

Рисунок 1 – Динамика производства хлеба и хлебобулочных изделий в г.Алматы в 2015-2020гг., млн тонн

Анализируя рисунок 1, можем сделать вывод, что производство хлеба и хлебобулочных изделий в г.Алматы в 2020г. увеличилось по сравнению с 2015 годом.

В последующем был сделан SWOT-анализ ТОО «Алматынан», который представлен в таблице 1.

Таблица 1 – SWOT-анализ ТОО «Алматынан»

Сильные стороны	Слабые стороны
Узнаваемый бренд	Высокая стоимость аренды торговых площадей
Высокий уровень корпоративной культуры	Неэффективная система мотивации трудовой деятельности
Эффективный менеджмент	Нехватка производственных площадей
Эффект масштаба розничной сети	
Имидж стабильной и надежной компании, позволяющий привлекать дополнительных потребителей	
Инновационные разработки и постоянная динамика развития фирмы	
Возможности	Угрозы
Существенный потенциал роста, в частности за счет региона	Рост конкуренции со стороны других производителей
Увеличение ассортимента хлебобулочных изделий	
Сотрудничество с ведущими отечественными предприятиями	
Выход на новые рынки	
Примечание: [9]	

Анализируя вышеприведенную таблицу, можем сделать вывод, что сильными сторонами ТОО «Алматынан» является то, что все сотрудники заботятся о процветании предприятия. Слабые стороны ТОО «Алматынан» - отсутствие производственных площадей, неэффективная система мотива-

ции трудовой деятельности, отсутствие неформального общения между работниками и низкий уровень сплоченности персонала.

В связи с этим был сделан анализ макросреды ТОО «Алматынан», который представлен в таблице 2.

Таблица 2 – Анализ макросреды ТОО «Алматынан»

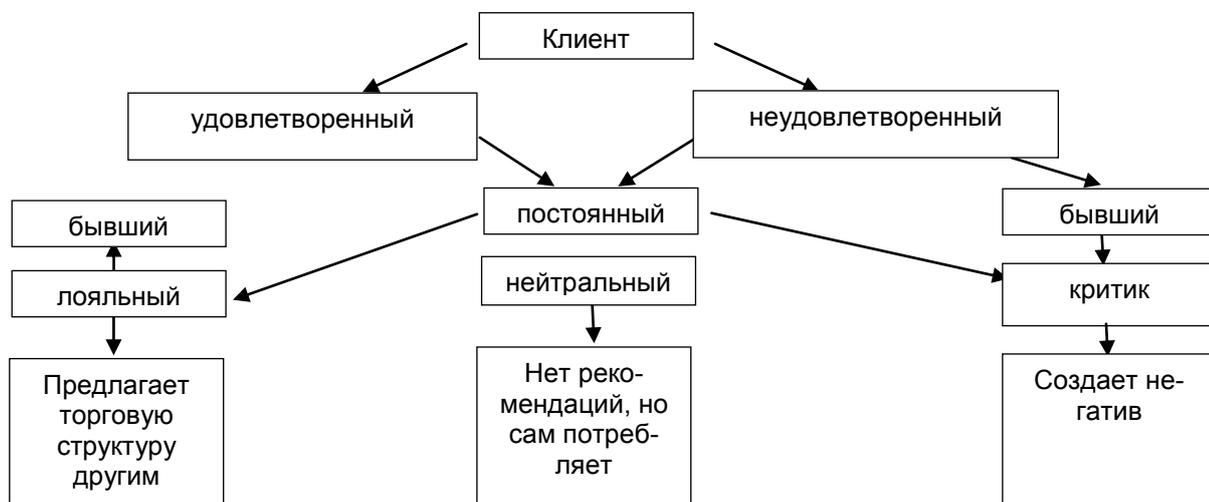
Фактор	Описание
Политический	Изменения в политической ситуации государства, например, правительство может изменить пороговый уровень заработной платы, НДС и т.д., предприятие должно быть готово к глобальным изменениям
Экономический	В нашей стране экономический рост идет к сокращению, это приводит к кризисным явлениям, в связи с этим предприятие подвержено риску колебаний цен на хлеб и хлебобулочные изделия
Социальный	Реализация продукции предприятия зависит от благосостояния общества, в результате компании следует корректировать структуру бюджета
Технологический	В современный период потребители тесно связаны с технологиями, в результате важнейшие цели ТОО «Алматынан» – внедрение и использование digital- инструментов на предприятии
Примечание: [10]	

В вышеприведенной таблице были рассмотрены экономические и технологические факторы по ТОО «Алматынан», которые имеют весомый вес для его развития.

Проанализировав определенные факторы, влияющие на рынок хлебобулочных

изделий, мы попытались сделать оперативную картину потребительской лояльности ТОО «Алматынан».

Ниже приведен рисунок оперативной картины потребительской лояльности ТОО «Алматынан» (рисунок 2).

Примечание: составлен автором на основе исследования

Рисунок 2 – Оперативная картина потребительской лояльности ТОО «Алматынан»

На рисунке 2, представлена картина оперативной потребительской лояльности ТОО «Алматынан», которая включает в себя ветви удовлетворенного и неудовлетворенного клиента и их последующих ветвей, на которые предприятие может ориентироваться, с какими клиентами развивать клиентоориентированность и составлять программу лояльности.

Заключение. Некоторые задачи, которые компания может решить для повыше-

ния лояльности потребителей и эффективной работы своего предприятия:

- установление объема продаж, который планируется вследствие разработки программы лояльности;
- определение клиентской базы, на которую будет ориентирована программа управления поведением потребителей;
- разработка целей программы;
- поиск инструментариев программы;
- реализация программы.

Анализ рынка хлебобулочных изделий ТОО «Алматынан» позволит трансформировать ресурсный потенциал предприятия для его стратегического планирования. В целях совершенствования маркетинговой деятельности предприятия следует внедрить анализ модели NPS, а также бонусную систему для клиентов.

ТОО «Алматынан» необходимо постоянно следить за конъюнктурой рынка, чтобы определить предпочтения потребителей, которые со временем меняются.

ТОО «Алматынан» следует систематически оценивать уровень развития взаимоотношений с потребителями компании.

Список литературы

[1] Котлер, Ф. Основы маркетинга / Ф.Котлер. – М.: Вильямс, 2019. – 752 с.

[2] Хендерсон, Брюс Д. Продуктовый портфель/ Брюс Д. Хендерсон // Бостонская консалтинговая группа BCG Review. – М: Дайджест, 2018. – 54 с.

[3] Шайхимов, А.К. Маркетинговая деятельность на предприятии / А.К. Шайхимов. – Алматы: Білім, 2016. – 360 с.

[4] Ахаркова, А.Т. Маркетинговая деятельность на предприятии / А.Т. Ахаркова. – Алматы: Білім, 2018. – 144 с.

[5] Акимбекова, Г.У., Никитина Г.А. Приоритетные направления развития агропромышленного комплекса Казахстана / Г.У. Акимбекова, Г.А. Никитина // Проблемы агрорынка. - 2020.-N4.-С.3-23.

[6] Дуйсебаева, А.М. Мукомольная промышленность Республики Казахстан / А.М. Дуйсебаева // Проблемы агрорынка. - 2020. - N 2.-С.195-201

[7] Зкрьянов, Т.Д. Маркетинг на предприятиях / Т.Д. Зкрьянов. - Алматы: Ғылым, 2019. – 244 с.

[8] Каргажанов, З.К. Маркетинг: как победить на рынке: учебник для вузов / З.К. Каргажанов. – Алматы: Ғылым, 2017. – 266 с.

[9] Шайхимов, А.К. Маркетинговые исследования / А.К. Шайхимов. - Алматы: Білім, 2018. – 205 с.

[10] Отчетные данные ТОО «Алматынан» [Электронный ресурс]. - 2019г. - URL: <http://almatynan.kz/> (дата обращения: 22.02.2021).

References

[1] Kotler, F. (2019). Osnovy` marketinga [Marketing Basics].- M.: Williams, 752 p. [in Russian].

[2] Xenderson, Bryus D. (2018). Produktovj portfel' [Product portfolio]. Bostonskaya konsaltingovaya gruppa BCG Review. M: Digest, 54 p. [in Russian].

[3] Shajhimov, A.K. (2016). Marketingovaya deyatel`nost` na predpriyatii [Marketing activities at the enterprise]. Almaty: Bilim, 360 p. [in Russian].

[4] Aharkova, A.T. (2018). Marketingovaya deyatel`nost' na predpriyatii [Marketing activities at the enterprise]. Almaty: Bilim, 144 p. [in Russian].

[5] Akimbekova, G.U. & Nikitina G.A. (2020). Prioritetnye napravleniya razvitiya agropromyshlennogo kompleksa Kazakhstana [Priority directions of development of the agro-industrial complex of Kazakhstan]. Problemy agrorynka – Problems of AgriMarket, 4. 3-23 [in Russian].

[6] Dujsebaeva, A.M. (2020). Mukomol`naya promy`shlennost` Respubliki Kazaxstan [Flour milling industry of the Republic of Kazakhstan]. Problemy agrorynka – Problems of AgriMarket, 2, 195-201[in Russian].

[7] Zkr`yanov, T.D. (2019). Marketing na predpriyatiyah / [Enterprise marketing]. Almaty: Gylym, 244 p. [in Russian].

[8] Kargazhanov, Z.K. (2017). Marketing: kak pobezhdat` na rynke: uchebnyk dlya vyzov [Marketing: how to win in the market]. Almaty` : Gylym, 266 p [in Russian].

[9] Shajhimov, A.K. (2018). Marketingov`e issledovaniya [Marketing researches]. Almaty: Bilim, 205 p. [in Russian].

[10] Otchetnye dannye TОО «Almatynan» [Elektronnyj resurs]. – 2019 - Available at: <http://almatynan.kz/> (date of accessed: 22.02.2021) [in Russian].

Информация об авторе:

Дуйсебаева Айжан Матаевна - **основной автор**; доктор PhD; старший преподаватель НОД «Менеджмент и маркетинг»; университет Нархоз; 050035 ул. Жандосова, 55, г. Алматы, Казакстан; e-mail: d-aizhan@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-7926-6877>

Автор туралы ақпарат:

Дуйсебаева Айжан Матаевна - **негізгі автор**; PhD докторы; «Маркетинг және менеджмент» ҒБД-нің аға оқытушысы; Нархоз университеті; 050035 Жандосов көш., 55, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: d-aizhan@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-7926-6877>

Information about author:

Duisebayeva Aizhan – **The main author**; PhD; Senior Lecturer of the GBD of Marketing and Management; Narxoz University; 050035 Zhandosova str., 55, Almaty, Kazakhstan; e-mail: d-aizhan@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-7926-6877>

LIVESTOCK SECTOR OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN:
REALITIES AND INTERNAL RESERVES

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ МАЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ САЛАСЫ:
ШЫНДЫҚТАР ЖӘНЕ ІШКІ РЕЗЕРВТЕР

ОТРАСЛЬ ЖИВОТНОВОДСТВА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН:
РЕАЛИИ И ВНУТРЕННИЕ РЕЗЕРВЫ

E.B. DARIBAEVA^{1*}

Ph.D student

B. MAIDANKYZY²

Ph.D student

U.K. KERIMOVA³

D.E. Sc., Professor

^{1,2}*Almaty Technological University, Almaty, Kazakhstan*

³*Kazakh National Agrarian Research University, Almaty, Kazakhstan*

**corresponding autor e-mail: fdo_kazatk@mail.ru*

Э.Б. ДАРИБАЕВА^{1*}

Ph.D докторанты

Б. МАЙДАНҚЫЗЫ²

Ph.D докторанты

У.К. КЕРИМОВА³

э.ғ.д., профессор

^{1,2}*Алматы технологиялық университеті, технологиялық университеті,
Алматы, Қазақстан*

³*Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университеті, Алматы, Қазақстан*

**автордың электрондық поштасы: fdo_kazatk@mail.ru*

Э.Б. ДАРИБАЕВА^{1*}

докторант Ph.D

Б. МАЙДАНҚЫЗЫ²

докторант Ph.D

У.К. КЕРИМОВА³

д.э.н., профессор

^{1,2}*Алматынський технологический университет, Алматы, Казахстан*

³*Казахский национальный аграрный исследовательский университет,
Алматы, Казахстан*

**электронная почта автора: fdo_kazatk@mail.ru*

Abstract. *The goal* is to show the main directions of increasing the volume of livestock production in Kazakhstan aimed to ensure the country's food security. The article sets the following *objectives* – to analyze the current state of the livestock industry; determine the factors hindering its development; to develop proposals for the introduction of scientific achievements into production. *Results* – an analysis of the current state of agriculture is presented, in particular, the livestock sector (the share of the industry in the structure of gross output of agricultural sector, the presence of livestock, volume of livestock production, etc.). The article presents data characterizing the current state of animal husbandry and the reasons that impede economic growth: irrational distribution of livestock in the context of farm categories, low level of its productivity, lack of a feed market, ineffective use of the potential of natural pastures and hayfields, violation of technologies in the procurement of feed, low proportion of breeding stock animals in the total livestock, etc. The conducted studies allowed us to draw the appropriate *conclusions* – in order to increase the competitiveness of the livestock industry, it is necessary to develop a strategy for its development in the republic, which would allow small households to realize their comparative advantages on market so that the products obtained meet the requirements of food safety and quality from the growing number of

industrial Complex for 2017-2021 operates in the republic, where specific measures were taken to effectively and comprehensively solve the problem of sustainable development of agriculture [1]. This is confirmed in practice by specific results:

- the volume of gross agricultural production on average for 2017-2019 amounted to 4.6 trillion. tenge, or 7.4% in the structure of the country's GNP. In the structure of gross agricultural production, 25.0% falls on agricultural enterprises, 31.0% - on individual entrepreneurs, peasants and farms, and 44.0% - on households;

- labor productivity in agriculture in 2017 amounted to 1,74 thousand tenge, in 2018 - 2,08 thousand tenge and in 2019 2,47 thousand tenge;

- the gross harvest of cereals (including rice) and legumes on average for the analyzed period amounted to 19.4 million tons, potatoes - 3.7 million tons, sunflower - 0.8 million tons, vegetables - 4.0 million tons and etc.;

- produced meat in slaughter weight in 2017 - 1,79 thousand tons, in 2018 - 1,87 thousand tons and in 2019 - 1,975 thousand tons;

- the export of food products in 2019 reached 1 344.6 million US dollars or increased by 8.3% compared to 2017 [2].

For the further development of the agro-industrial complex in the country, it was decided to develop a National Project for 2022-2026. On the development of the agro-industrial complex, where tasks are also set to increase the export of agricultural products by 2.0 times and increase labor productivity by 2.5 times.

Material and methods of research.

Today in Kazakhstan, special attention is paid to the development of the agricultural sector - animal husbandry. There are great potential opportunities for its development in the country. These are huge rangelands that, from an ecological point of view, allow the cultivation of organic, clean products.

Today, the demand for meat is increasing every year in the world. A good market situation is developing for our republic, significantly increase the volume of meat exports to the external market, especially to the market of neighboring countries, such as Russia, China, the United Arab Emirates, etc.

It should be noted that since the beginning of independence in Kazakhstan, ten program documents have been developed, on the basis of which the state policy in the field of the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan is being implemented.

The results of the study of this industry showed that not all the economic indicators

adopted in the program documents have been achieved. There were objective reasons for this.

For a complete analysis of the current state of the livestock industry in the country, abstract-logical, balance, comparative analysis, monographic methods of economic research were applied. The information base of the study was made up of data from the Committee on Statistics of the Ministry of Economy, the Ministry of Agriculture of the Republic of Kazakhstan, as well as materials published on the pages of the media, including the Internet.

Results and their discussions. In Kazakhstan, agriculture is the main resource, but it is far from being fully utilized. Although the republic has a significant potential for the production of organic and environmentally friendly products, which are in demand not only in the country, but also abroad. The current situation in the agro-industrial complex justifiably gives rise to criticism.

Despite the fact that over the past five years, about 2.4 trillion tenge were sent to the agro-industrial complex, the share of agriculture in the country's GDP does not exceed 4.5%. The export potential is not up to the mark. The issues of high-grade food security of the population remain. We import half of the food and products consumed in the country. Here we need a new and verified approach to the development of the industry [3]. During the presentation of the projects «Industrialization Map» and the ceremony of awarding the winners of the «Paryz» and «Altyn Sapa» awards, it was noted that in Kazakhstan during the years of industrialization, 1 250 new enterprises were launched, more than 300 thousand jobs were created. Today 110 countries in the world consume our products. In recent years, more than 500 types of products have begun to be produced, previously not produced in the country, and about 50 new types of goods have been exported [4].

According to the Statistics Committee of the Ministry of Economy of the Republic of Kazakhstan, the volume of production in the manufacturing sector for the analyzed period increased more than 3 times, and its share in the structure of industry increased to 42%. Manufacturing products in the total volume of Kazakhstani exports reached 32%.

In 2020, the volume of industrial production (goods, services) by type of economic activity in the republic amounted to 29 380 billion tenge, of which food production reached 1 708 billion tenge, which is about 6.0%.

However, in practice, the use of specialized average annual production capacities is

still not high. For example, the use of capacities for processing sausages and meat products, meat by-products or animal blood is 41.5%, milk - 45%, butter - 39.2%, hard cheeses - 52.6% [5]. The reason for the low level of processing of meat and meat products, milk and dairy products is:

- placement of the main livestock of animals in the household (cattle - 22.0%, sheep and goats - 55.9%, pigs - 61.0%, camels - 52.6%);
- low level of productivity of animals, in particular, the average milk yield per 1 cow (2 355 kg);
- lack of a feed market, natural pastures and hayfields are not effectively used;
- low quality feed, which is associated with a violation of the technology of their procurement;
- low proportion of breeding animals in the total livestock population [6].

To improve the efficiency of the livestock industry, the Ministry of Agriculture, together with business, has developed a sectoral program for the development of beef cattle breeding for 2018-2027. The goal of the program is to increase the export potential of the industry. The main operator of this program is the Fund for Financial Support of Agriculture.

In 2020, 8,300 rural entrepreneurs received microcredits for 31.1 billion tenge. Compared to the previous year, the amount has more than doubled. In 2020 alone, more than 10 thousand rural entrepreneurs in the

amount of 50 billion tenge received preferential loans through the Fund for Financial Support of Agriculture. Concessional loans were aimed at opening livestock farms, family greenhouses, and the construction of rural infrastructure facilities [7].

Kazakhstan needs to more effectively use its competitive advantages, in particular, in the production of environmentally friendly products. The country's agricultural market pays attention not only to increasing the volume of agricultural production, but also to increasing the level of its profitability. The level of profitability of agricultural production in agricultural enterprises as a whole in Kazakhstan in 2020 amounted to 34.2%, while in 2016 it was equal to 28.5%, including for crop production - 41.5% and 38.7% and for livestock - 22.0% and 9.9%, respectively. In recent years, the profitability of the livestock industry has significantly increased, which indicates that this direction of agricultural development in the country has a competitive advantage, although the share of livestock production in the structure of gross output remains practically at the same level over the years, within 44.0% (table 1).

As can be seen from table 1, in 2020 compared to 2016, the gross agricultural output increased by almost 56%, of which the share of the crop growing industry increased by 54.4% and livestock by 57.8%, respectively increase in production.

Table 1 - Gross agricultural production for 2016-2020, billion tenge

Indicator	Year					
	2016	2017	2018	2019	2020	2020 к 2016, %
Rural total the farm	3 321,7	3 701, 4	4 092, 3	4 497, 6	5 177, 9	155,9
including:						
-plant growing	1 825,2	2 047,6	2 249,2	2 411,5	2 817, 7	154,4
-animal husbandry	1 469, 9	1 621,5	1 810, 9	2050,4	2 319, 5	157,8

Note: data of the Committee on Statistics of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan: "Agriculture, Forestry and Fisheries", Nur-Sultan, 2020, p. 134.

The leading industry in animal husbandry is cattle breeding. The main region for breeding cattle (cattle) is the northern one. More than 35% of the total cattle livestock are located in this region. In the south and southeast of the country - 30% of the total number of cattle (table 2).

From the data in table 2, it can be seen that the number of cattle in 2020 compared to 2016 increased by 20.5%, of which in the northern region by 11.1%, in the central region - 16.2%, in the eastern region - 19.7%, western - 25.5% and southern - 24.8%.

In the structure of the cattle population, 39.2% is occupied by the southern, 22.7% - northern, 17.2% - western, 13.5% - eastern and 7.4% - central regions.

In recent years, there has been a redistribution of the cattle population. In 2016-2020 their share in households increased from 44.7% to 85.3%, while the share of agricultural enterprises during this period significantly decreased - from 69.1% to 7.1%. The share of peasant farms increased from 0.05% to 8.03%. Currently, 55.1% of the cattle livestock are housed in private households of the population, 9.6% of animals - in agricultural enterprises and 35.3% - in peasant farms (table 3).

Table 2 - The number of cattle in the Republic of Kazakhstan for 2016-2020 in all categories of farms, thousand heads

Region	Year					Cattle population structure in 2020, %	2020 to 2016, %
	2016	2017	2018	2019	2020		
North	1 517,7	1 540,3	1 581,8	1 644,0	1 688,8	22,7	111,3
Central	472,5	480,2	506,2	534,0	549,2	7,4	116,2
Восточный	839,4	868,2	895,4	952,7	1 004,5	13,5	119,7
West	1 019,5	1 073,3	1 150,1	1 224,2	1 280,4	17,2	125,5
South	2 334,9	2 451,3	2 630,6	2 796,0	2 913,5	39,2	124,8
Total for the republic	6 184,0	6 413,3	6 764,1	7 150,9	7 436,4	100,0	120,5

Calculated by the author based on the data of the Committee on Statistics of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan: "Agriculture, Forestry and Fisheries", Nur-Sultan, 2020, p. 134

Table 3 - The number of cattle by categories of farms for 2016-2020, thousand heads

Indicator	Year					Average for 2016-2020
	2016	2017	2018	2019	2020	
All categories of farms, including:	6 183,9	6 413,2	6 764,2	7 150,9	7 436,4	6 789,7
agricultural enterprises	507,5	581,4	662,9	712,8	717,9	636,5
individual entrepreneurs and peasant or farm enterprises	1 790,3	2 035,6	2 224,1	2 409,8	2 624,3	2 216,8
households	3 886,1	3 796,2	3 877,2	4 028,3	4 094,3	3 936,4

Note: data of the Committee on Statistics of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan: "Agriculture, Forestry and Fisheries", Nur-Sultan, 2020, p. 134.

Thus, from the data in table 3, it can be seen that the distribution of cattle livestock on average for 2016-2020 in households and peasant (farmer) households is 90%. In 2019 1 114.2 thousand tons or 56.4% of the total volume of meat production in the country were slaughtered in the household or sold for slaughter of livestock and poultry (in live weight).

Raising animals in households does not allow for intensive production, in particular breeding of pedigree animals. This is due to the fact that pedigree cattle must be provided with a high-quality fodder base, which is not available to all households.

Hence, low productivity and efficiency of production in these farms. It is proved that in large agricultural enterprises, where the achievements of scientific and technological progress are used to a greater extent, productivity is much higher - 1.5-2.0 times. Therefore, in order to improve the efficiency of agriculture, it is necessary to transform small farms into larger business structures, creating all the

necessary conditions for their development (provision of optimal land plots, industrial infrastructure, residential buildings, agricultural machinery, soft loans, subsidies) [8].

There are real opportunities in Kazakhstan to occupy a worthy niche in the world market for the export of meat and meat products. Today among the CIS countries Kazakhstan ranks third in meat production after Russia and Ukraine (table 4).

In 2020 the export of Kazakhstani meat and meat products amounted to 154.3 thousand tons, which is 46.5% higher than in 2018. At the same time, imports amounted to 546.2 thousand tons, which is 0.9% higher than in 2019. Import exceeds export 3.5 times.

The volume of meat production in slaughter weight in the republic is gradually increasing every year. In 2020 compared to 2015, it increased by 20%. During this period the production of poultry meat increased by 52.4%, pork - 30%, beef - 20.3%.

Table 4 - Slaughtered on the farm or sold for slaughter of livestock and poultry by species in Kazakhstan for 2015-2020, thousand tons

Indicators	Years						Production structure in 2020, %
	2015	2016	2017	2018	2019	2020, 2015 in %	
Total for the republic	931,0	960,7	1 017,6	1 059,6	1 120,6	120,3	100
including cattle	416,8	430,6	450,4	477,4	501,3	120,3	44,7
sheep and goats	165,1	169,2	171,4	170,6	171,4	103,8	15,3
horses	101,5	107,8	117,5	126,5	132,0	130,0	11,8
porks	95,3	93,9	91,9	86,1	86,4	90,7	7,7
camels	6,1	6,5	6,6	6,7	6,8	111,5	0,6
birds	146,1	152,7	179,6	192,2	222,7	152,4	19,9

Note: data of the Committee on Statistics of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan: "Agriculture, Forestry and Fisheries", Nur-Sultan, 2020, p. 134.

Over the years the production of camel meat has decreased. For example, in 2020 compared to 2015 it decreased by almost 10.0%. Kazakhstanis consume more beef and lamb (table 5).

Over the past 5 years per capita meat production in the republic has fluctuated from 53 kg in 2015 to 60.9 kg in 2020. Most of all the population of the country consumes beef meat.

Table 5 - Meat production in Kazakhstan, on average per capita, 2016-2020, kg

Product name	2016	2017	2018	2019	2020
Total for the republic	53,4	54,4	56,8	58,3	60,9
Beef	23,9	24,4	25,1	26,3	27,2
Mutton	9,5	9,5	9,6	9,4	9,3
horsemeat	5,8	6,1	6,5	6,9	7,2
Pork	5,5	5,3	5,2	4,8	4,7
Camel meat	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4
Poultry	8,3	8,7	10,0	10,5	12,1

Calculated by the author based on the data of the Committee on Statistics of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan: "Agriculture, Forestry and Fisheries", Nur-Sultan, 2020, p. 134.

In 2020 compared to 2015 it increased by 13.8%. The fastest growing poultry meat production in the country. The average per capita consumption of poultry meat in 2019 is 12.1 kg, which is 3.8 kg more than in 2015.

Many experts predict, that by 2020 the country may face a shortage of beef and the demand for it will increase by 1.8%. To avoid this situation, it will be necessary to reform the system of production and replenishment of livestock. These reforms will require large investments. However, based on the experience of developed countries, this industry will be quite profitable and on average its profit will be about 40% [9].

According to the Meat Union of the Republic of Kazakhstan, each Kazakhstani on average consumes almost 61 kg of meat per

year. In total in 2020 the republic produced 1 120.6 thousand tons of meat of all types. Meanwhile, Kazakhstan has all the necessary conditions for the development of beef cattle breeding. Low cost of feed production (about 190.0 million hectares of pasture land), which will increase production livestock products [10].

According to official data, in recent years only 81.2 million hectares or 43% of pastures have been used for cattle grazing in the republic, of which 76.8 million hectares of pastures have been allocated to reserve lands due to their lack of water supply and remoteness from settlements. The number of grazing livestock in the republic amounted to 14.9 million conventional heads in terms of cattle and 1 conventional head of cattle accounts for only 3.3 tons of feed. If we take into account that

the need for feed for 1 head of cattle per 180 grazing days is 6.3 tons, then the deficit of pasture feed from 81.2 million hectares of pastures will be 52.3%, i.e. the existing fodder stock of pastures can provide only 7.4 million conventional heads of cattle [11].

Therefore, the discrepancy between the balance between livestock and pasture resources has a negative impact on the condition and productivity of pastures, the yield of livestock products, as well as its quality.

As mentioned above, this problem is intensifying against the background of a steady increase in the number of animals in the population. Therefore, a large share of degraded pastures falls on lands located near settlements, especially within 5 km around the village. The main reason is oversaturation with livestock, which leads to the problem of cattle overcrowding. In particular, due to overgrazing 27.1 million hectares of pastures were de-graded, of which 14 million hectares were completely withdrawn from use, which led to a violation of the norms of the permissible load of grazing on pastures.

The development of land relations due to the fact that the state gave land to rural entrepreneurs for long-term lease limited the ability to move farm animals using seasonal pastures, which created the prerequisites for the concentration of livestock around settlements and watering places close to them. Thus, the load of animals per unit area in the natural economic zones of only South-East Kazakhstan exceeds the permissible limit by 3-5 and more times. This led to a discrepancy between the pasture feed stock and the grazing needs of animals for pasture feed. So, at present the productivity of 1 hectare of pasture land by regions, taking into account non-watered areas, does not exceed 250 fodder units.

Conclusions

It should be noted that the issues of distant pasture breeding in Kazakhstan were practically not considered for more than 25 years, which led to the fact that pasture lands were used ineffectively. Many farmers have stopped roaming to summer pastures or winter pastures for economic reasons:

- firstly, it is the lack of proper infrastructure;
- secondly, the lack of financial resources for the migration and movement of animals;
- thirdly, being located closer to the village, farmers can sell milk, kumis, butter at the local market. Moreover the second prevails, in view of the fact that for some it is the only source of income.

World practice has shown that animals that graze in flocks and herds on distant pastures are more well-fed than those that, European countries [12].

For the effective use of rangelands it is necessary to solve the following issues:

- issues of watering of pastures, over the next 10 years to put into circulation an additional 50 million hectares, in distant pastures - to equip wells and drill wells;
- strengthening the fight against desertification of rangelands;
- provision of an information database on pasture lands, which would make it possible to assess the conditions of pasture animal husbandry and their rational use;
- creation of the necessary socio-economic conditions for livestock breeders for the development of distant pasture animal husbandry.

Thus, solving the problems of the effective use of pasture lands in Kazakhstan will make it possible to steadily manage forage resources, preserve the ecological integrity of the republic's pasture ecosystems in the environment, and thereby ensure the country's food security.

References

- [1] Государственная программа развития АПК на 2017-2021 годы [Электронный ресурс].- 2018.- URL: <https://primeminister.kz>. (дата обращения: 28.04.2021).
- [2] Данные Комитета по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан по выполнению показателей, принятых Государственной программой развития агропромышленного комплекса на 2017-2021 годы [Электронный ресурс]. – 2020.- URL: <https://stat.gov.kz> (дата обращения: 28.04.2021).
- [3] Токаев, К.-Ж.К. Послание Президента Республики Казахстан народу Казахстана: «Конструктивный общественный диалог – основа стабильности и процветания Казахстана» [Электронный ресурс].- 2019.-URL: <https://primeminister.kz> (дата обращения: 30.04.2021).
- [4] Участие в презентации проектов Карты индустриализации и церемонии награждения победителей премий «Парыз» и «Алтын сапа» [Электронный ресурс].-2018.-URL:<https://www.akorda.kz> (дата обращения: 30.04.2021).
- [5] Промышленность Казахстана и его регионов за 2015-2016гг.: статистический сборник МНЭ РК.- Астана, 2020г.- 204с.
- [6] Макроэкономические механизмы и инструменты регулирования индустриально-инновационного развития АПК РК / под редакцией академика НАН РК Есполова Т.И.- Алматы, 2017.- 573 с.

[7] Фермеры Казахстана получили займы на 50 млрд тенге в 2018г. [Электронный ресурс].- 2018.- URL: <https://kursiv.kz/news/biznes> (дата обращения: 30.04.2021).

[8] Токаев, К.-Ж.К. Казахстану необходимы новые подходы к развитию АПК [Электронный ресурс]. - 2020. - URL: <https://www.World-nan.kz> (дата обращения: 30.04. 2021).

[9] Стратегия экономической безопасности и социальной стабильности Казахстана: коллективная монография / под ред. Академика НАН РК А.А. Сатыбалдина.- Алматы: Институт экономики КН МОН РК, 2019.-740с.

[10] Идрисова, А.Р. В очередь – за казахстанским мясом. Главные проблемы и достижения животноводства [Электронный ресурс].- 2018.- URL: <https://rus.azattyq-ruhy.kz> (дата обращения: 30.04.2021).

[11] В очередь – за казахстанским мясом. Главные проблемы и достижения животноводства [Электронный ресурс].- 2018.- URL: <https://rus.azattyq-ruhy.kz>. Azattyq Rýhy, 30.11.2020 г. (дата обращения: 4.05.2021).

[12] Шымырбаева, Г. Остановить деградацию пастбищ / Г. Шымырбаева // Казахстанская правда.- 2013.- 2 августа.

References

[1] Gosudarstvennaja programma razvitija APK na 2017-2021 gody [State program for AIC development in 2017-2021]. – 2018 - Available at: <https://primeminister.kz> (date of access: 29.04.2021) [in Russian].

[2] Dannye Komiteta po statistike Ministerstva nacional'noj ekonomiki Respubliki Kazahstan po vypolneniju pokazatelej, prinjatyh Gosudarstvennoj programmoj razvitija agropromyshlennogo kompleksa na 2017-2021 gody [Data of the Statistics Committee of Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan on the implementation of indicators adopted by the State Program for AIC development in 2017-2021].- 2020.- Available at: <https://stat.gov.kz> (date of access: 28.04.2021) [in Russian].

[3] Tokaev K.-Zh.K. Poslanie Prezidenta Respubliki Kazahstan narodu Kazahstana: «Konstruktivnyj obshhestvennyj dialog – osnova stabil'nosti i процветания Казахстана [Message from the President of the Republic of Kazakhstan to the people of Kazakhstan: "Constructive public dialogue is the basis of stability and prosperity in Kazakhstan"].- 2019- Available at: <https://primeminister.kz> (date of access: 30.04.2021) [in Russian].

[4] Uchastie v prezentacii proektov Karty industrializacii i ceremonii nagrazhdenija pobeditelej premij «Paryz» i «Altyn sapa» [Participation in the presentation of the Industrialization Map projects and the award ceremony for the winners of the "Paryz" and "Altyn Sapa" awards]. – 2018 - Available at: <https://www.akorda.kz> (date of access: 30.04.2021) [in Russian].

[5] Promyshlennost' Kazahstana i ego regionov za 2015-2016 gg.: statisticheskij sbornik MNE RK [Industry of Kazakhstan and its regions for 2015-2016: statistical collection of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan Astana]. Astana, 2020, 204 p.

[6] Espolov, T.I. (2017). Makroekonomicheskie mehanizmy i instrumenty regulirovanija industrial'no-innovacionnogo razvitija APK RK [Macroeconomic mechanisms and instruments for regulating industrial and innovative development of the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan]. Almaty, 573 p. [in Russian].

[7] Fermery Kazahstana poluchili zajmy na 50 mlrd tenge v 2018g. [Farmers of Kazakhstan received loans for 50 billion tenge in 2018.]. – 2018 - Available at: <https://kursiv.kz/news/biznes> (date of access: 30.04.2021) [in Russian].

[8] Tokaev K.-Zh.K. Kazahstanu neobhodimy novye podhody k razvitiju APK [Kazakhstan needs new approaches to the development of the agro-industrial complex]. – 2020 - Available at: <https://www.World-nan.kz> (date of access: 30.04.2021) [in Russian].

[9] Satybaldin, A.A. (2019). Strategija ekonomicheskoj bezopasnosti i social'noj stabil'nosti Kazahstana: kollektivnaya monografiya [Strategy of economic security and social stability of Kazakhstan: collective monograph], Almaty: Institut ekonomiki KN MON RK, 740 p. [in Russian].

[10] Idrisova A.R. v ochered' – za kazahstanskim mjasom. Glavnye problemy i dostizhenija zhivotnovodstva [Livestock main problems and achievements].- 2018 - Available at: <https://rus.azattyq-ruhy.kz> (date of access: 30.04.2021) [in Russian].

[11] V ochered' – za kazahstanskim myasom. Glavnye problemy i dostizhenija zhivotnovodstva [In line - for Kazakhstani meat. The main problems and achievements of animal husbandry]. – 2018 - Available at: <https://rus.azattyqruhy.kz>. Azattyq Rýhy, 30.11.2020 g. (date of access: 04.05.2021) [in Russian].

[12] Shymyrbaeva G. (2013). Ostanovit' degradaciju pastbishh [Stop pasture degradation]. Kazakhstanskaya Pravda, 2 avgusta.

Information about authors:

Daribaeva Elmira Bakitbekovna – **The main author**; Ph.D student; Almaty Technological University; 050012 Tole bi str., 100, Almaty, Kazakhstan; e-mail: fdo_kazatk@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0003-4187-2131>

**ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC MECHANISM FOR THE LAND USE
IN RURAL AREAS**

**АУЫЛДЫҚ АУМАҚТАРДЫҢ ЖЕРЛЕРІН ПАЙДАЛАНУДЫҢ
ҰЙЫМДАСТЫРУШЫЛЫҚ-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТЕТІГІ**

**ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ МЕХАНИЗМ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ
ЗЕМЕЛЬ СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ**

A. ZHILDIKBAEVA^{1*}

Ph.D

L. GLUSHAN²

Senior Researcher

S. ELEMESOV¹

Ph.D student

¹*Kazakh National Agrarian Research University, Almaty, Kazakhstan*

²*Academy of Agricultural Sciences of the Republic of Kazakhstan, Almaty, Kazakhstan*

**corresponding author e-mail: a.zhildikbaeva@mail.ru*

А.Н. ЖИЛДИКБАЕВА^{1*}

Ph.D докторы

Л.А. ГЛУШАНЬ²

аға ғылыми қызметкер

С.Қ. ЕЛЕМЕСОВ¹

Ph.D докторанты

¹*Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университеті, Алматы, Қазақстан*

²*Қазақстан Республикасының ауыл шаруашылық ғылыми академиясы,
Алматы, Қазақстан*

**автордың электрондық поштасы: a.zhildikbaeva@mail.ru*

А.Н. ЖИЛДИКБАЕВА^{1*}

доктор Ph.D

Л.А. ГЛУШАНЬ²

старший научный сотрудник

С.К. ЕЛЕМЕСОВ¹

докторант Ph.D

¹*Казахский национальный аграрный исследовательский университет,
Алматы, Казахстан*

²*Академия сельскохозяйственных наук Республики Казахстан, Алматы, Казахстан*

**электронная почта автора: a.zhildikbaeva@mail.ru*

Abstract. The *goal* is to consider the problems of institutional and organizational-economic mechanisms for the effective use of lands near the village on the basis of assessment of the existing load of livestock in personal subsidiary plots and the system of its maintenance in various natural and agricultural zones. *Objectives* – to analyze pasture use in rural settlements and to present the standards for maximum permissible load of grazing of farm animals on the area of pastures in different climatic zones. *Results* – regions with a shortage of near-aul lands for livestock, high concentration of the rural population, a discrepancy between the livestock number and the level of pasture provision were identified. Areas with a low load of animals on pastures are identified. The ratio of the standards of demand and supply in forage for natural and agricultural zones and animal species is shown. The formula for determining the optimal number of livestock that can be grazed around a settlement, taking into account the feed stock and pasture capacity, is presented. Schemes of pasture rotation are presented and recommendations for their use are developed to preserve the productivity of natural forage areas of zonal types of near-aul pasture lands and to radically improve on the basis of natural economic zoning of the republic. The analysis of the degree of watering of near-village pastures by region is

organizational and economic, engineering, regulatory and investment.

The organizational and economic methods include a system of measures for using a distant-pasture system for grazing livestock by providing reserve territories at the expense of other categories of land in this region, the development of cooperative processes for organized grazing, collective use of irrigation facilities, marketing of products. Technological methods for the system of pasture use include: carrying out cultural and technical works for qualitative improvement by seeding grasses, carrying out radical improvement of hayfields and pastures, development of pasture turns, corral system of cattle grazing; for the system of animal maintenance – veterinary and zootechnical services, restoration of artificial insemination points, breeding work.

Engineering methods include the creation of irrigated crop hayfields and pastures for the production of coarse and succulent feed, site planning and water delivery mechanisms, construction of infrastructure facilities for water-ring pastures. Investment methods include the volume of attracted investments for the construction of infrastructure facilities and engineering structures, the amount of subsidies, and the cost of cultural and technical work, including the creation of irrigated pastures. Standard method includes compliance with the grazing of livestock in a particular area, the timing of grazing seasons, the optimal animals for 1 household, the marginal returns of households, in line with regional characteristics, production costs per animal of different age groups.

Taking into account the limited area of rural territories and the number of households containing livestock, it is possible to calculate the optimal number of optimal livestock population that should be contained around the village including feed stores according to the following formula:

$$K_{limit} = \frac{A_{pasture}}{N_{p.k.}} = \frac{A_{condit.head}}{TN_{househ.}} \times [60 - 80\%], \quad (1)$$

where K_{limit} – Maximum rate of keeping livestock in the rural territories;

$A_{pasture}$ – area of pastures in a particular rural district;

$N_{p.k.}$ – the standard of the required number of pastures for the maintenance of a conditional head of cattle by the seasons of use (spring-summer-autumn, or only spring-autumn without taking into account summer or winter pastures, which is determined based on the characteristics of natural and agricultural zones and the period of pasture maintenance);

$A_{condit.head}$ – Conditional number of cattle for the entire area of the rural pastures;

$TN_{househ.}$ – the total number of households in a rural district multiplied by the number of households that contain livestock. It varies by region from 60 to 100% [9,10].

Consistent application of these methods in the development of projects for organizing the territory of the rural pastures will allow us to successfully solve the tasks set in each specific rural (aul) district located in any natural and agricultural zone.

The costs per 1 head of animals for the transition period and long-term period are determined. The cost of the transition period was based on the prevailing cost structure in the articles, with some amendments: include the wages of smallholders by the number of wasted person-hours, determined by the calculation method the demand for electricity, fuel, depreciation of buildings relatively to their actual cost, veterinary and zoo technical services, the cost of rent for cattle grazing in the actually used prices for herdsman services [11].

The cost structure for the transition period is dominated by purchased feed for all types of animals. So, in the desert for cattle, per one structural head they take up 48.5% , for sheep is 38.5%, horses – 51.8%, camels – 26.3 % (per cent); in the mountain foothills-desert – respectively for cattle 53.9 %; sheep -45.4%; horses -50.7%. At the same time, the cost of feed from natural forage lands was not taken into account in the costs. The low share of purchased feed from camels is associated with year-round pasture maintenance. The exception is only a small proportion of roughage during the winter maintenance period.

For the forecast period with increasing animal productivity through improved breeding work, purchase of highly productive cattle, sufficient veterinary and zoo technical services, the establishment of insemination of animals contrary to the free mating, improving the balance of feed, including through the creation of cultural irrigated pastures, all plots in the other categories of land for procurement of fodder and grazing cattle on the distant pastures will increase the yield of farms smallholdings to 30-40% (table1).

Comparative regulatory indicators for the transition and forecast period, using the example of cost standards for 1 head of cattle and sheep in the desert, foothill-desert and mountain zones, will ensure the level of profitability of the private farms on 25-30%.

Table 1 - Recommended indicators of the developed standards for costs per head of livestock in different natural and agricultural zones

Indicator	Transition period			Forward-looking long-term			Cost increase by 1 cattle head, %
	structural head	main herd	young stock	structural head	main herd	young stock	
Desert natural and agricultural zone							
Costs for 1 head of cattle, thousand tenge	68,3	89,6	62,2	87,6	117,0	72,2	116,1
Costs for 1 head of sheep, thousand tenge	14,8	16,5	12,6	16,3	18,1	14,1	110,1
Costs for 1 head of horses, thousand tenge	54,9	73,0	52,1	58,6	77,9	56,4	103,6
Costs for 1 head camels, thousand tenge	33,2	45,2	30,3	35,7	48,7	32,4	107,5
Foothill-desert and mountain zones							
Costs for 1 head of cattle, thousand tenge	73,7	107,5	79,9	87,8	128,0	82,0	111,3
Costs for 1 head of sheep, thousand tenge	17,4	20,1	14,3	19,0	20,9	16,0	109,2
Costs for 1 head of horses, thousand tenge	72,1	96,0	68,4	76,3	101,7	74,6	105,8

The nature of using the pasturelands in rural localities has changed significantly in modern conditions. The process of privatization and denationalization of agricultural enterprises, the reform of the agricultural sector of the economy, led to a reduction in the number of livestock in the public sector and increase it in private farms. Over the past 5 years (2016-2020), there has been a steady growth in the number of livestock in the farms

of the population of the republic: for example, cattle increased from 3 796.2 to 4 094.3 thousand heads, the number of horses increased significantly by 208.2 thousand heads, the number of camels increased by 17.7 thousand heads. The number of sheep and goats remains almost at the same level - 10.7 million heads with small fluctuations over the years, while the area of the rural pastures increases slightly during this period (figure 1).

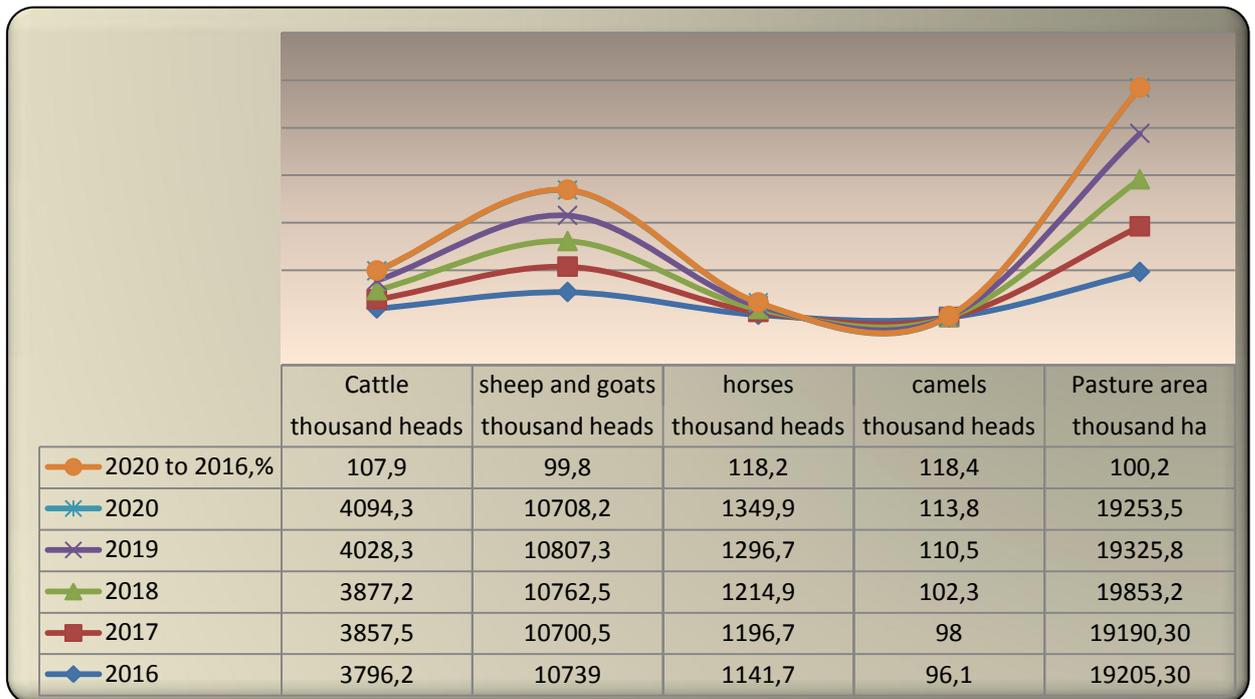

Figure 1 - The number of livestock pasture content in the farms of the population of the republic and the area of the rural pasture lands for the period of 2016-2020

Condition of the pasture use of land settlements that were allocated to the grazing of private farming, were identified based on the following factors: their size, the number of rural settlements, the concentration of rural population, number of households, including cattle, livestock in households. The main criterion for the rational use of pastures near the countryside is the degree of load of livestock corresponding to the standard level of animal maintenance.

The load of livestock acceptable for pastures depends, first of all, on climatic factors, on the size of the maximum capacity (productive capacity) of the grass stand. One of the main conditions for regulating the use of pastures is to establish the optimal timing of grazing from the beginning to the end of grazing in natural and economic zones. So, in relation to Kazakhstan, spring grazing is recommended to start in forest-steppe, steppe and dry-steppe zones with plants growing at least 4-5 cm, in desert and semi-desert zones-2-3 cm. The height of grazing of seeded grasses with radical improvement should not be lower than 4-5 cm, regardless of the natural and economic zone. On natural forage lands, the approximate number of bleedings is: in the steppe and dry-steppe zones-3-4, foothill-steppe-4-5; in semi-desert and desert zones-1-2 times.

The period of grazing on pastures determined by the suitability of pasture feed for grazing and the duration of maintaining its productivity. A particular natural-agricultural zone can provide a certain amount of livestock with feed, commensurate with the feed resources. At the same time, it's recommended to observe the duration of the pasture period in various zones of Kazakhstan: in the steppe and dry – steppe zones - 180-200 days, in the desert and semi – desert - 220-240 days, in the foothill-desert – steppe - 200-220 days.

Determination of the total demand for pasture feed for the grazed livestock of the population's farms in the rural territories should be guided by the consumption rates of green feed (on average per animal, kg). For instance: for cows - 40-75 kg; young cattle of junior yearling - 30-40 kg; cattle younger than one year-15-25 kg; for sheep - 6-8 kg (in steppe areas and deserts due to dryness of the feed - 3-6 kg); lambs – 2-3 kg; horses and camels – 30-40 kg. Based on the need, in the structure of sheep feed, pasture (green) feed should occupy at least 65%.

The assessment of pasture use based on the load of livestock in rural areas in different natural and economic zones showed significant fluctuations. In the forest-steppe and steppe zones, there is a lack of pastures, the

level of provision of pasture feed for livestock farms of the population on average reaches 50%. In semi-desert and desert zones, the volume of green (pasture) feed is quite high and provides feed to the existing livestock of the individual sector. In the desert zone, the lowest load on pastures is 27.3 ha per 1 conditional head of cattle, with a norm of 9.52 ha.

Large areas of the near-rural territories contain insufficient livestock for their full use, which leads to overgrowth of uneaten and harmful vegetation, which negatively affects the productivity of pastures. Significant areas of land in rural localities allocated for use by private farms in desert and semi-desert zones are primarily associated with unfavorable natural and climatic conditions: high temperature conditions in the summer, low precipitation. The yield of natural grass stands in these zones is low, with an average of 2-3.5 C / ha of dry mass. At the same time, despite the low productivity of these pastures, the owners of private farms have the opportunity to keep animals on pastures all year round, with driving to winter pastures mainly young cattle, sheep, horses and camels.

A big problem in the desert and semi-desert zones is the presence of non-watered areas, which reduces the rate of feed consumption per 1 head of livestock. Especially there is a shortage of watered pastures in the central and western regions. In the central region, out of 2 599.3 thousand hectares of rural pastures, 1 199.7 thousand hectares are watered, which content 46.1%. In the western region, the level of waterlogged pastures is 64.5%, the rural pastures of the northern region are watered by 69.6%. More fully watered pastures in the eastern and southern regions, so here the percentage of waterlogged pasture is 89.2% and 86.9%, respectively. Farms located in the foothill-desert-steppe, foothill-desert and mountain zones experience a significant shortage of rural pastures. These areas have a dense rural population density, a high concentration of livestock in the individual sector, and as a result, an excessive load on pastures.

In the mountain, mountain - steppe, and foothill-desert-steppe zones, there is some contradiction in the use of pastures compared to the standard level. The agricultural development of the foothill plains is extremely high, they are almost completely plowed, the remaining part is experiencing a large pasture load, and the shortage of forage land is especially evident in the summer. The level of provision of green fodder for livestock farms of the population here remains low and does not correspond to the acceptable norm.

The assessment of the pasture using by livestock of small farms per household showed that in semi-desert and desert natural-agricultural zones, the level of security significantly exceeds the standard requirement

for one conditional head of cattle. At the same time, there is an acute shortage of pastures in the mountainous, mountain-steppe and foothill-desert zones (figure 2) [12].

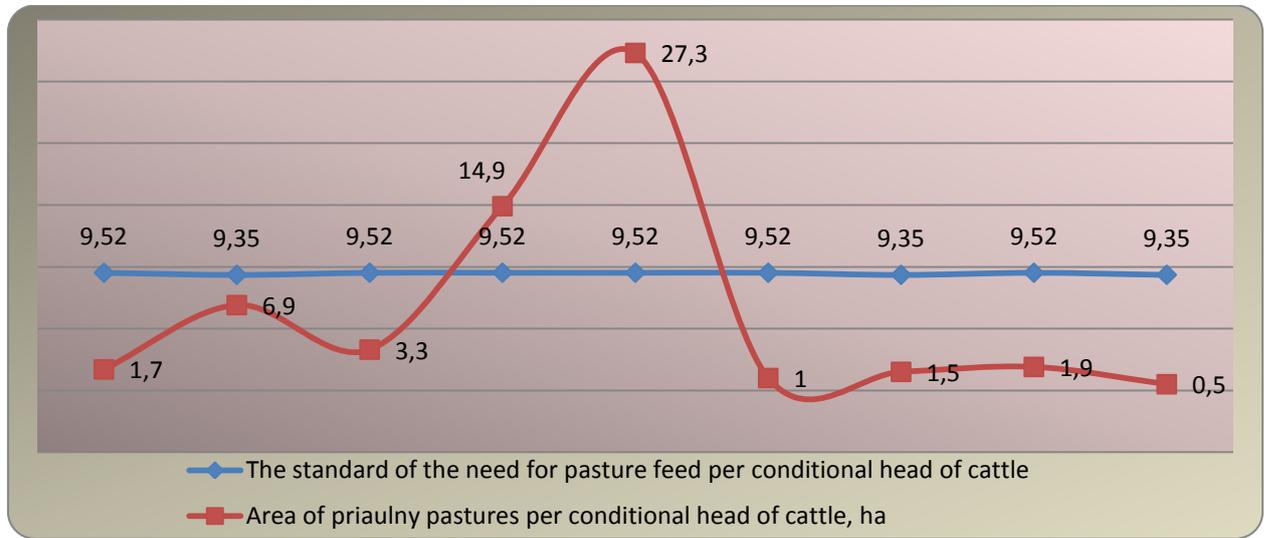

Figure 2 - Ratio of standards of demand and availability of pasture feed in typical areas of different natural and agricultural zones

Excess animal husbandry in private farms forces households of the mountain, mountain - steppe and foothill-desert-steppe zones forces the owners of livestock farms of the population to use reserve land of other categories, other forms of management-agricultural enterprises.

Reserve territories here are reserve lands, as well as the lands of non-state agricultural enterprises, which, due to the small number of animals, underutilize more than 60% of pastures in Kazakhstan as a whole.

Pastures assigned to farms are used at full capacity. In non-state agricultural enterprises, with 21.8 million hectare

The analysis of pasture using within the boundaries of land use of non-state agricultural enterprises in the central region showed that the degree of their use is 22%, in the west-30%, in the east-38%. In the northern region (Akmola, Kostanay, and North Kazakhstan regions) underutilization of pastures in the range of 30-40 %. The indicators of agricultural enterprises from the western region also reflect the presence of unused pastures and in the farms of the southern region pastures usage content 53%. The reserve of unused pastures in agricultural enterprises of the republic is 14.8 million hectares. In non-state agricultural enterprises for one conditional sheep head there are 5 hectares of pasture, which exceeds the norm by 2.5 times. At the same time, the congestion of pasture lands allocated for grazing

livestock of personal subsidiary farms exceeds the norm by 4.2 times.

Thus, there are potential opportunities for joint use of pasturelands for grazing livestock of the rural population on the lands of agricultural enterprises adjacent to localities and having free hay and pasturelands. This is also due to the fact that the owners of private farms are also members of non-state agricultural enterprises and have land shares in the main land use of agricultural enterprises.

Proper organization of grazing provides for determining the capacity of pastures, which is set taking into account the yield and area of pasture territories. Based on the daily need for green feed for various animal species, the General need for green mass for the entire grazed livestock is determined according to zootechnical standards, taking into account the standards adopted for certain natural and agricultural zones (table 2) [13].

Organizational and economic directions for effective use of pastures are closely related to technological methods, such as maintaining natural grass during the grazing period, maintaining high productivity of pastures, the length of stay of animals on a specific territory, carrying out cultural and technical works, and observing pasture turnover. It is necessary to take into account the seasonality of grazing and the timing of their usage, the capacity of the pastures, feeding grazing animals, the allowable utilization of forage mass, pasture insurance fund.

Table 2 - Approved standards of demand for cattle feed and their structure by regions and natural and agricultural zones of Kazakhstan

Types of feed	Region, natural and agricultural zone					
	Northern, central, eastern and southern (areas located in the steppe, mountain and foothill - desert zones)			Northern, western, central, eastern and southern (areas located in the dry-steppe, semi-desert, desert and foothill - desert-steppe zones)		
	dairy			beef		
	start of the year, in total	including		start of the year, in total	including	
main herd		young animals of all ages	main herd		young animals of all ages	
Annual feed requirement per 1 head, center of feed units	26,7	38	21	23,8	30	20
Including: roughage	5,34	7,6	4,2	5,95	7,5	5,0
Concentrated	6,7	9,5	5,25	4,76	6,0	4,0
Juicy	5,3	7,6	4,2	3,57	4,5	3,0
Green (pasture)	9,35	13,3	7,4	9,52	12	4

For forest–steppe, steppe and dry-steppe zones, spring-summer-autumn pastures can be used in the system of four-field four-year pasture rotation. In the conditions of a semi-desert zone with sparse vegetation, it is recommended to use a five-year pasture rotation. With such an alternation of grazing periods for the second and fourth year, most of the plants will be grazed after seeding, which will allow the grass stand to resume normally. In the mountain-steppe and foothill - desert-steppe zones, it is possible to use pastures in a five-year five-field pasture rotation. It is recommended a three-season, three-year pasture rotation scheme on modified desert pasture massifs. Pastures with knocked-out, depleted grass stand are recommended for use in a five-year pasture rotation [14].

In order to ensure uninterrupted supply of green fodder for farm animals during the pasture period, we offer to carry out radical improvement on over-grazed, downed and unproductive pastures by seeding grasses. Radical improvement of pastures is most effective, the resulting feed has a lower cost, despite significantly higher primary costs compared to surface improvement, and is practiced in all natural and climatic zones where rain fed farming is possible. These measures will reduce the load of livestock on pastures and ensure more sustainable productivity.

For regulation of pasture using by livestock farms, it is possible to organize cooperatives or simple partnerships for cattle grazing, veterinary and zoo technical services, product sales, organization of watering and other services. An accelerated solution to the problem of reducing the load of livestock on rural pastures and limiting the grazing population within the

boundaries of localities, setting standards for keeping livestock per household, restoring the cattle grazing system by attracting additional reserve land, reconstruction and construction of irrigation facilities in the desert zone will create favorable economic and social conditions for rural residents, increase the productivity of pasture use by 2.5 times, and increase the profitability of farms by 20-30%.

Conclusion

For effective use of the rural territories, it is recommended to optimize the number of livestock on farms in accordance with the available feed stock on the allocated territory in order to prevent degradation of pasture lands.

Use the potential of pasture lands in the mountain, mountain-steppe and foothill-steppe zones at the expense of reserve lands and unclaimed lands of existing agricultural formations for grazing rural population adjacent to localities.

In the regions, there are potential opportunities to increase pastureland for grazing livestock of the rural population at the expense of reserve land and non-state agricultural enterprises adjacent to localities that have free hay and pasture land. As well as the restoration of the system of distance animal husbandry, the development of cooperation on maintenance of water intake structures in desert and semi-desert zones.

Introduce pasture rotations and a corral system for grazing livestock of households on pastures by co-operating in herds of dairy cows and horses.

For private farms located in desert and semi-desert natural and agricultural zones for effective use of pastures is necessary their complete watering.

References

[1] Обеспечение безопасности пастбищных угодий [Электронный ресурс].-2018.- URL: <https://landportal.org/es/node/71104> (дата обращения: 08.11.2020).

[2] Pender J., Mirzabaev A., Kato E. Economic Analysis of Sustainable Land Management Options in Central Asia. Final Report Asian Development Bank [Electronic resource].- 2009.- URL: <https://msri.ucecentralasia.org/> (date of access:15.10.2020).

[3] Zhildikbaeva, A. Improving the system of using agricultural land in the Republic of Kazakhstan / A. Zhildikbaeva, T. Pentayev, A. Omar-bekova //Journal of Environmental Management and Tourism.-2018.-Vol. IX.- Issue 7 (31).- P.1584-1591.

[4] Салихов Р.М., Алиева П.И., Кудаева Б.Ш. Эффективное управление овцеводческим под комплексом АПК республики – основа перспективного его развития [Электронный ресурс].- 2018.- URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=35646527> (дата обращения: 08.11.2020).

[5] Рахимова, Т. Современное состояние пустынных пастбищ Узбекистана / Т. Рахимова.-Ташкент: Институт ботаники Академии наук Республики Узбекистан, 2018.– С.150-153.

[6] Закон Кыргызской Республики «О пастбищах» [Электронный ресурс].-2009.-URL: https://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=26302 (дата обращения: 11.11.2020).

[7] Сводный аналитический отчет «О состоянии и использовании земель Республики Казахстан за 2019г.».- Нур-Султан: Комитет по управлению земельными ресурсами, 2020. – 254с.

[8] Сельское, лесное и рыбное хозяйство Казахстана: статистический сборник Агентства РК по статистике [Электронный ресурс].- 2020.- URL:<https://www.old.stat.dov.kz> (дата обращения: 03.11.2020).

[9] Приказ Министра сельского хозяйства РК «Об утверждении предельно допустимой нормы нагрузки на общую площадь пастбищ» [Электронный ресурс].- 2015.- URL:[http://adilet.zan.kz/rus/docs/V1500011064](https://www.http://adilet.zan.kz/rus/docs/V1500011064) (дата обращения: 04. 11. 2020).

[10] Сабирова, А.И. Методы организации приаульных территорий в различных природно-сельскохозяйственных зонах Республики Казахстан / А.И Сабирова // Проблемы агрорынка. – 2020.-№2. –С. 66-75.

[11] Kaliyev, G.A. Organizational-Economic Directions of the Effective Use of Supply Chain Strategy in Rural Territories of Kazakhstan / G.A. Kaliyev, A.I. Sabirova // International Journal of Supply Chain Management.- 2019.- Vol. 8.- No 2.- P. 868 – 872.

[12] Жилдикбаева, А.Н. Использование пастбищных угодий при содержании скота в

личных подсобных хозяйствах / А.Н. Жилдикбаева, Л.А. Глушань// Проблемы агрорынка.- 2020.- №4.-С.147-154.

[13] Молдашев, А.Б. Предложения по регулированию использования приаульных территорий для эффективного содержания скота в хозяйствах населения/ А.Б. Молдашев, А.И. Сабирова, Л.Д. Глушань.- Алматы, 2020.-35 с.

[14] Тореханов, А. Потенциальные возможности содержания животных на пастбищах и эффективное использование кормовых ресурсов в условиях различных зон Республики Казахстан / А. Тореханов, И. Алимаев: Рекомендации «НПЦ животноводства и ветеринарии».- Алматы, 2014. – 54 с.

References

[1] Obespechenie bezopasnosti pastbishnyh ugodij [Ensuring the safety of pastures]. – 2018 - Available at: <https://landportal.org/es/node/71104> (date of access: 08.11.2020) [in Russian].

[2] Pender J., Mirzabaev A. & Kato. Economic Analysis of Sustainable Land Management Options in Central Asia. Final Report of the Asian Development Bank. – 2009 - Available at: <https://msri.ucecentralasia.org/> (date of access: 15.10.2020) [in English].

[3] Pentayev T., Omarbekova A. & Zhildikbaeva A. (2018). Improving the system of using agricultural land in the Republic of Kazakhstan. *JEMT-ASERS Publishing - Journal of Environmental Management and Tourism*. 7 (31), 1584-1591 [in English].

[4] Salikhov R.M., Alieva P.I. & Kudaeva B.Sh. Effektivnoe upravlenie ovcevodcheskim podkompleksom APK respublikii – osnova perspektivnogo ego razvitiya [Effective management of the sheep-breeding subcomplex of the agroindustrial complex of the republic is the basis for its long-term development]. – 2018 – Available at: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=35646527> (date of access: 08.11.2020) [in Russian].

[5] Rakhimova T. (2018) Sovremennoe sostoyanie pustynnyh pastbishch Uzbekistana [The current state of the desert pastures of Uzbekistan]. Tashkent: Institut Botaniki Akademii Nauk Respubliki Uzbekistan. Tashkent: Institute of Botany of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan, 150-153 [in Russian].

[6] Zakon Kyrgyzskoj Respubliki «O pastbishchah» [Law of the Kyrgyz Republic “On Pastures”]. – 2009 - Available at: https://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=26302 (date of access 11.11.2020) [in Russian].

[7] Svodnyj analiticheskij otchet «O sostoyanii i ispol'zovanii zemel' Respubliki Kazakhstan za 2019g.» (2020). [Summary analytical report "On the state and use of land in the Republic of Kazakhstan for 2019"]. Nur-Sultan: Komitet po upravleniyu zemel'nymi resursami, 254 p. [in Russian].

[8] Sel'skoe, lesnoe i rybnoe hozyajstvo Kazahstana: statisticheskiy sbornik Agentstva RK po statistike [Agriculture, forestry and fisheries of Kazakhstan: statistical collection of the Agency of the Republic of Kazakhstan on Statistics]. 2020 - Available at: <https://www.old.stat.dov.kz> (date of access: 03.11.2020) [in Russian].

[9] Prikaz Ministra sel'skogo hozyajstva RK «Ob utverzhdenii predel'no dopustimoy normy nagruzki na obshchuyu ploshchad' pastbishch» [Order of the Minister of Agriculture of the Republic of Kazakhstan "On approval of the maximum permissible load rate for the total area of pastures"]. – 2015 - Available at: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/V1500011064> (date of access: 04.11.2020) [in Russian].

[10] Sabirova A.I. (2020). Metody organizatsii priaul'nyh territorij v razlichnyh prirodno-sel'skohozyajstvennyh zonah Respubliki Kazahstan. [Methods of organization of the aul territories in various natural and agricultural zones of the Republic of Kazakhstan]. *Problemy agrorynka - Problems of AgriMarket*, 2, 66-75 [in Russian].

[11] Kaliyev G.A. & Sabirova A.I. (2019). Organizational-Economic Directions of the Effective Use of Supply Chain Strategy in Rural Territories

of Kazakhstan. *International Journal of Supply Chain Management*, 8 (2), 868-872 [in English].

[12] Zhildikbaeva A. N. & Glushan L.A. (2020) Ispol'zovanie pastbishchnyh ugodij pri sodержanii skota v lichnyh podsobnyh hozyajstvakh [The use of pasture land for the maintenance of livestock in private subsidiary farms]. *Problemy agrorynka – Problems of AgriMarket*, 4, 147-154 [in Russian].

[13] Moldashev, A.B., Sabirova, A.I. & Glushan, L.D. (2020). Predlozheniya po regulirovaniyu ispol'zovaniya priaul'nyh territorij dlja jeffektivnogo sodержaniya skota v hozyajstvakh naseleniya [Proposals for the regulation of using the aul territories for the effective maintenance of livestock in the farms of the population]. *Almaty*, 35 p. [in Russian].

[14] Torekhanov, A, Alimaev, A. (2014). Potencial'nye vozmozhnosti sodержaniya zhivotnyh na pastbishchah i effektivnoe ispol'zovanie kormovyh resursov v usloviyah razlichnyh zon Respubliki Kazahstan [Potential opportunities for keeping animals on pastures and effective use of feed resources in different zones of the Republic of Kazakhstan]: Rekomendatsii «NPC zhivotno-vodstva i veterinarii». *Almaty*, 35 p. [in Russian].

Information about the authors:

Zhildikbaeva Aizhan – **The main author**; Ph.D; Associate Professor of the Department "Land Resources and Cadastre"; Kazakh National Agrarian Research University; 050010 Abay ave., 8, Almaty, Kazakhstan; e-mail: a.zhildikbaeva@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-3556-651X>;

Glushan Lyudmila; Senior Researcher; Academy of Agricultural Sciences of the Republic of Kazakhstan; 050057 Satpayev str., 30, Almaty, Kazakhstan; e-mail: ludmila.glushan@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-7520-513X>

Elemesov Serik; Ph.D student; Kazakh National Agrarian Research University; 050010 Abay ave., 8, Almaty, Kazakhstan; e-mail: elemesov.serik2020@mail.ru ; <https://orcid.org/0000-0002-1995-7270>

Авторлар туралы ақпарат:

Жилдикбаева Айжан Наскеновна - **негізгі автор**; Ph.D докторы; «Жер ресурстары және кадастр» кафедрасының қауымдастырылған профессоры; Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университеті; 050010 Абай даңғылы, 8, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: a.zhildikbaeva@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-3556-651x>

Глушан Людмила Адольфовна; аға ғылыми қызметкер; Қазақстан Республикасының ауыл шаруашылық ғылыми академиясы; 050057 Сәтпаев көш., 30b, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: ludmila.glushan@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-7520-513X>

Елемесов Серік Қалмырзаұлы; Ph.D докторанты; Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университеті; 050010 Абай даңғылы, 8, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: elemesov.serik2020@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-1995-7270>

Информация об авторах:

Жилдикбаева Айжан Наскеновна - **основной автор**; доктор Ph.D; ассоциированный профессор кафедры «Земельные ресурсы и кадастр»; Казахский национальный аграрный исследовательский университет; 050010 пр.Абая, 8, г.Алматы, Казахстан; e-mail: a.zhildikbaeva@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-3556-651X>

Глушан Людмила Адольфовна; старший научный сотрудник; Академия сельскохозяйственных наук Республики Казахстан; 050057 ул. Сәтпаева, 30b, г.Алматы, Казахстан; e-mail: ludmila.glushan@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0001-7520-513X>

Елемесов Серік Қалмырзаевич; докторант Ph.D; Казахский национальный аграрный исследовательский университет; 050010 пр. Абая, 8, г.Алматы, Казахстан; e-mail: elemesov.serik2020@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-1995-7270>

**СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННАЯ КООПЕРАЦИЯ В КАЗАХСТАНЕ:
СОСТОЯНИЕ И ПОТЕНЦИАЛЬНЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ**

**ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ КООПЕРАЦИЯСЫ:
ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ ЖӘНЕ ӘЛЕУЕТТІ МҮМКІНДІКТЕРІ**

AGRICULTURAL COOPERATION IN KAZAKHSTAN: STATE AND POTENTIAL

Ж.Ш. АБДЫКАЛИЕВА^{1*}

докторант Ph.D

А.Н. КАЗИЕВА²

к.э.н.

Д.П. МАЕВСКИЙ³

к.э.н., доцент

¹*Жетысуский университет им. И. Жансугурова, Талдыкорган, Казахстан*

²*Казахский национальный педагогический университет им. Абая, Алматы, Казахстан*

³*Омский государственный технический университет, Омск, Россия*

**электронная почта автора: zabdykalieva@mail.ru*

Ж.Ш. АБДЫКАЛИЕВА^{1*}

Ph.D докторанты

Ә.Н. КАЗИЕВА²

э.ф.к.

Д.П. МАЕВСКИЙ³

э.ф.к., доцент

¹*И. Жансүгіров атындағы Жетысу университеті, Талдықорған, Қазақстан*

²*Абай атындағы Қазақ Ұлтық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан*

³*Омск мемлекеттік техникалық университеті, Омск, Ресей*

**автордың электрондық поштасы: zabdykalieva@mail.ru*

ZH. ABDYKALIYEVA^{1*}

Ph.D student

A.N. KAZIYEVA²

C.E.Sc.

D.P. MAYEVSKY³

C.E.Sc., Associate Professor

¹*I. Zhansugurov Zhetysu University, Taldykorgan, Kazakhstan*

²*Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan*

³*Omsk State Technical University, Omsk, Russia*

**corresponding author e-mail: zabdykalieva@mail.ru*

Аннотация. В настоящее время система кооперативно-интеграционных связей между сельхозпроизводителями создает условия для оперативного ведения агропромышленного производства, расширения сферы конкуренции, способствует устойчивому и сбалансированному развитию отраслей и обеспечению продовольственной безопасности. Целью данного исследования является изучение современного состояния сельскохозяйственной кооперации, определение ее проблем и перспектив. Задачи – для реализации данной цели обобщены научные взгляды, выявлены актуальные вопросы функционирования малых форм хозяйствования, разработаны рекомендации по повышению их эффективности. Результаты – на основе данных, свидетельствующих о некотором снижении доли сельского хозяйства в ВВП по сравнению с 1990-ми годами, увеличении количества предприятий частной формы собственности за последние 20 лет, сокращении государственных предприятий, показана необходимость укрупнения сельскохозяйственных формирований и объединения мелких фермерских хозяйств в сельскохозяйственные кооперативы для совместного

Түйінді сөздер: ауыл шаруашылығы кооперациясы, агроөнеркәсіптік кешен, субсидиялар, ақпараттық-консультациялық қызмет көрсету, жеңілдікті кредит беру, еңбек өнімділігі, инвестициялар, экспорт, азық-түлік қауіпсіздігі.

Key words: agricultural cooperation, agro-industrial complex, subsidies, information and consulting services, concessional lending, labor productivity, investment, export, food security.

Введение. Основным компонентом агропромышленного комплекса является сельское хозяйство. Его производительность отражается на продовольственной безопасности, социально-экономическом развитии страны. В числе факторов устойчивого роста агропромышленного комплекса значительное место занимает сельскохозяйственная кооперация. Отечественная и мировая практика подтверждает возможность кооперации повышать эффективность труда, материальную заинтересованность и способы снижения транзакционных издержек. Она положительно влияет на развитие и совершенствование материально-технической базы АПК, способствует увеличению занятости в сельской местности. Цель исследования – изучить современное состояние сельскохозяйственной кооперации, определить проблемы и наметить перспективы ее развития.

Необходимо отметить, что кооперативное формирование отличается от сотрудничества, где главной целью добровольного вступления будет объединение сил и ресурсов для достижения единой хозяйственной цели. Различают две основные формы кооперации: простую и сложную. Простая кооперация предполагает однородную работу, а сложная – основана на разделении труда, выполнении разнородного процесса [1]. Классификацию сельскохозяйственных кооперативов по функциональным, отраслевым и региональным признакам, предложенная Г.У. Акимбековой, позволяет учесть уровень специализации кооперативного объединения [2]. Дополнительно определяют производственные, потребительские и смешанные сельскохозяйственные кооперативы.

Таким образом, многообразие форм хозяйствования, оптимизация социально-экономической структуры агропромышленного производства требуют обширного развития различных форм интеграции, которые в настоящий период прибывают в процессе активного становления.

Материал и методы исследования. Развитие кооперации позволит нарастить конкурентные преимущества мелкотоварного производства. Для повышения загрузки

женности мощностей перерабатывающих предприятий будут проработаны меры по развитию якорной кооперации, которая позволит связать через вертикальные и горизонтальные цепочки кооперации потенциал личных подсобных хозяйств и мелких разрозненных фермеров с потребностями предприятий пищевой и легкой промышленности.

Методологическую базу исследования составили современные теории казахстанских ученых, методические рекомендации по вопросам сельскохозяйственной кооперации, концепции развития кооперации в агропромышленном производстве, актуальные представления о формировании кооперативных структур в зарубежных странах.

Для изложения результатов исследования, построения дальнейшей теоретической и практической части статьи применялись научные методы: анализа, синтеза, генерация и сравнение информации по проблеме исследования, абстрактно-логический, сравнительный; статистические графическая и табличная интерпретация данных, математическая обработка; информационные нормативно-правовые документы, регламентирующие деятельность сельскохозяйственных кооперативов, материалы Министерства сельского хозяйства РК и данные Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан.

Результаты и их обсуждение. Сельское хозяйство играет важную роль в экономическом, социальном и экологическом развитии Казахстана. В 2019 г. доля сельского хозяйства в ВВП страны составила 4,4%. На протяжении 9 последних лет производство сельского хозяйства осталось неизменным. Однако экономический вклад сельского хозяйства в 1990-х годах был в 7,7 раз выше, составляя 34% ВВП. Объем валовой продукции сельского хозяйства за 2019г. по сравнению с 2018г. увеличился на 0,9% и составил 5,1 трлн. тенге (рисунок 1). При этом производство продукции животноводства увеличилось на 4% и составило 45,6%, производство продукции растениеводства снизилось на 1,7% – 53,6%.

Рисунок 1 – Динамика валовой продукции сельского хозяйства с 2010 по 2019г. (трлн. тг) [3]

Вопреки относительно низкой доли инвестиций в основной капитал 4,6% за 2019г. объем инвестиций за январь-сентябрь 2020г. составил 380,6 млрд. тг, превышая соответствующий период 2019г. на

16,7% (рисунок 2). Около 88% инвестиций в основной капитал сельского хозяйства были направлены в сферу выращивания одно- или двухлетних культур (61,3%), а также на развитие животноводства (26,6%) [4].

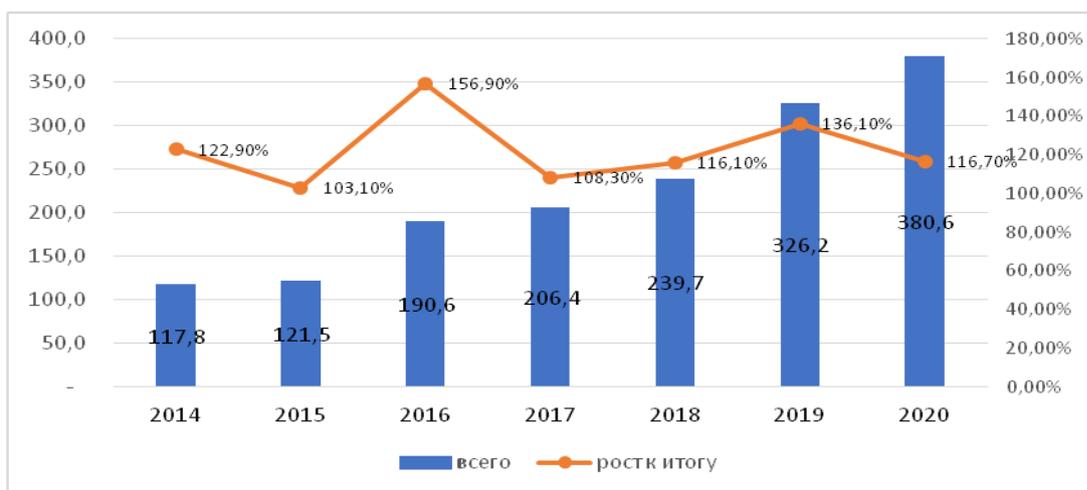

Рисунок 2 – Инвестиции в сельское хозяйство. Январь-сентябрь (млрд. тг) [4]

По состоянию на 1 января 2020г. в отраслевой разбивке кредитов банков второго уровня на сельское хозяйство приходится

1,8 % (255,1 млрд. тг) (на 1 января 2019г. – 3,7%) (рисунок 3).

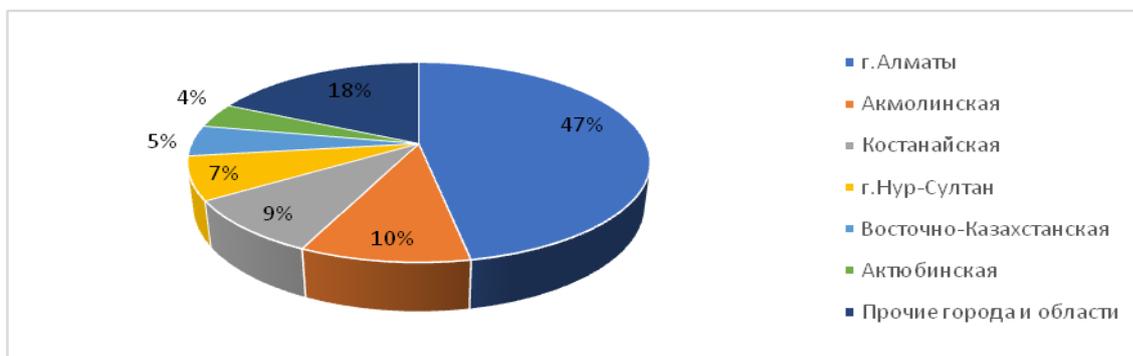

Рисунок 3 – Кредиты банков второго уровня сельскому хозяйству в региональном разрезе, в %

Важную роль в активизации инвестиционной активности в отрасли сыграла ДО «КазАгро», Аграрная кредитная корпорация. По итогам 2019г. компания выделила 53 млрд. тг на реализацию 117 инвестиционных проектов [см. 4]. Кредитами системы ДО «КазАгро» пользуются 71 тыс. заемщиков из 1,6 млн домашних хозяйств, 196,6 тыс. крестьянских и фермерских хозяйств, а также 12420 юридических лиц АПК (малых – 12065, средних – 296 и крупных – 59).

Однако, личные подворья и мелкие крестьянские хозяйства не охватываются данными программами.

В сельской местности проживает 42% населения, это почти 7,7 млн человек. В отрасли занято 14% от общего числа занятых в экономике. В таблице 1 указано количество зарегистрированных производителей сельхозпродукции по состоянию на 1 января 2020 года [5].

Таблица 1 – Зарегистрированные производители сельхозпродукции на 1 января 2020 г.

Производители сельскохозяйственной продукции	Кол-во
юридические лица, филиалы и представительства	17403
крестьянские или фермерские хозяйства	219449
домашние хозяйства поселков, сел, сельских округов	1 638 561
индивидуальные предприниматели	30195

Статистические данные за последние 20 лет отмечают увеличение количества предприятий частной формы собственности. Так, из общего количества зарегистрированных в сельском хозяйстве 17403 юридических лиц:

- государственной формы собственности – 71;
- частной формы собственности – 17069 (в том числе совместных предприятий с иностранным участием – 400);
- иностранные – 263.

В целом по республике во 2 квартале 2019г. действовало 66 сервиснозаготовительных центров с уставным капиталом 1805,6 млн тг и численностью работников 238 человек. В январе-июне 2019г. сервисно-заготовительными центрами произведено продукции и оказано услуг на 664,1 млн тг, закуплено продукции на 58,7 млн тенге.

Общая посевная площадь сельскохозяйственных культур в 2019г. составила 22,2 млн га (таблица 2).

Таблица 2 – Посевная площадь зерновых культур

Посевная площадь	млн га	%
Зерновые и бобовые культуры	15,4	69,2
Кормовые культуры	3,3	15,1
Масличные культуры	2,9	13,0
Овощные и бахчевые, корнеплоды и клубнеплоды	0,5	2,1

По итогам первого полугодия 2019г. доля экспорта сельского хозяйства в общем объеме экспорта Казахстана составляет 5,7%. При этом доля импорта – 10,3% от общего объема импорта страны.

Ключевыми товарными позициями Казахстана в структуре поставок на общий рынок ЕАЭС являются злаки, овощи, молочная продукция, табак, алкогольные и безалкогольные напитки, масличные семена и плоды, продукция мукомольно-крупяной промышленности, готовые продукты из зерна, сахар, жиры и масла, мясо и субпродукты, какао, табак.

Согласно Индексу продовольственной безопасности (The Global Food Security Index), Казахстан по итогам 2020г. занял 32 место среди 113 стран (в 2019 – 48 место), участвующих в рейтинге.

Несмотря на то, что за последние годы агропром усилил свои позиции, в целом развиваться ему не получилось. Этому есть как объективные, так и субъективные причины. Анализ подтверждает невозможность реализации преимуществ кооперативных принципов, создания резервов в формировании продовольственного фонда, способствовав снижению его роли и значения в социально-экономическом развитии страны. Ситуацию спасет укрупнение сельхозпроизводства и трансформация мелких хозяйств путем объединения в сельскохозяйственные кооперативы и развития инфраструктуры в системе продвижения продукции от производителя до потребителя.

Так в странах с рыночной экономикой процесс формирования кооперативных

образований составляет льготное их кредитование и бюджетное финансирование. Программа поддержки кооперативов в различных формах на государственном уровне принята во Франции. В течение пяти лет государство помогает членам кооператива овладеть технологиями, повысить качество и безопасность продукции. Финансирует под низкие проценты процесс складирования, хранения и упаковки сельскохозяйственной продукции, участвует в проектах по поддержке малого и среднего бизнеса, передает на безвозмездной основе имущество государственной собственности. При перепроизводстве часть избыточной продукции изымается [6].

Также в Германии первые пять лет государство субсидирует сельскохозяйственные кооперативы. «В первый год размер пособия составляет 3% от выручки кооператива, во второй – 2%, в третий, четвертый и пятый – до 1%. В целом сумма кредитования не превышает, 60, 40 и 20% административно-управленческих расходов кооператива и может составлять до 25% инвестиционных расходов на капиталовложения» [7].

В США для кооперации фермеров и их кредитования создано федеральное агентство. Администрация по делам фермерского кредита контролирует и осуществляет надзор за деятельностью кооперативов, оказывает финансовую и консультационную помощь, возмещает затраты [8].

Основными элементами государственной политики формирования кооперации в Казахстане определены в:

– Государственной Программе развития АПК РК на 2017-2021гг.;

– Посланиях Первого Президента РК Н. Назарбаева народу Казахстана в 2014, 2017 гг., где отмечалась необходимость «поощрения малого и среднего бизнеса к объединению и кооперации», «устранить все барьеры, препятствующие развитию бизнеса в сельском хозяйстве, процессу кооперации фермерства, эффективному землепользованию»; «в течение 5 лет создать все условия для объединения более 500 тыс. домашних хозяйств и малых фермеров в кооперативы»;

– Обращении Президента РК К.-Ж. Токаева от 11.05.2020г., где «поручено Правительству совместно с НПП «Атамекен» запустить в нескольких регионах пилотный проект по развитию кооперационной цепочки на селе «от поля до прилавка, затем можно приступить к масштабированию

проекта и к середине 2021г. разработать полноценную программу» [9].

Перечислим основные факторы, обосновывающие необходимость объединения малых форм хозяйствования в сельхозкооперативы:

Во-первых, это низкая производительность труда, уровень, который в 2019г. был 5518 тыс. долл. США. Это значительно ниже показателей Беларуси (33500 долл. США), России (18400 тыс. долл. США) и развитых странах (80-90 тыс. долл. США).

Низкая производительность указывает на слабую техническую вооруженность хозяйствующих субъектов. Удельный вес фермеров, владеющих сельскохозяйственной техникой, машинами и рабочим скотом, составляет 8,3%. На 1 тыс. га пашни в Казахстане приходится 6 тракторов, тогда как в Беларуси – 9 ед., США – 25 ед., Канаде – 16 ед., Китае – 28 ед., Германии и Франции – 65 единиц. Неудачная шкала субсидирования закупок сельскохозяйственной техники оставила мелких фермеров без основных фондов. При этом около 57% – говядины и баранины, 54,3% – картофеля и помидоров, 73,5% – молока произведены в личных подсобных хозяйствах. Убойная масса крупного рогатого скота у фермеров и индивидуальных предпринимателей составляет всего 52,5%, в хозяйствах населения – 52,9 %. Надой в подворном хозяйстве составляют в среднем около 2,4 т с одной коровы, а у фермеров – 1,9 тонны. В России, например, этот показатель составляет 5,7 тонн. И именно на них приходится 48,4% стоимости валовой продукции сельского хозяйства [10].

Во-вторых, неразвита сеть автомобильных дорог и транспортных систем на периферии. Отсутствие инфраструктуры хранения, низкая плотность населения, территориальная рассредоточенность, завышенные расходы на доставку значительно увеличивают себестоимость продукции.

Третьим пунктом определим недостаток пастбищных угодий. Несмотря на имеющиеся в Казахстане 187 млн га пастбищ, всего использует 80 млн га (43%) полезных земель. Из них 27 млн га земли подвержены деградации из-за чрезмерной нагрузки и вытаптывания. Очевидно, что нагрузка скота на 1 га используемой кормовой площади опережает валовой кормозапас пастбищ. Снижается продуктивность, портится качество кормов, осложняется зооветеринарная ситуация и, как следст-

вие, ухудшается экологическая и экономическая ситуация в хозяйствах [10].

В-четвертых, слабо развита сельхозпереработка. Около 80% сельскохозяйственной продукции реализуется в виде сырья, без переработки. В 2019г. экспорт переработанной продукции снизился на 20,7%, в сравнении с 2018 годом. Но из-за коррекции обменного курса в денежном выражении спад произошел лишь на 2,3%, до 1,1 миллиарда [11].

В-пятых, недостаточно развитая ветеринарная поддержка сельхозпроизводства. Затрудняется государственный ветеринарно-санитарный контроль в личных подворьях, где локализовано значительное поголовье животных.

В-шестых, из-за ограниченного доступа на рынки сбыта большую часть прибыли от сельхозпроизводства забирают посредники. Необходимая кооперация сельхозпроизводителей позволит создать прямую связь с торговыми сетями и обеспечит высокую заработную плату собственным работникам. Так как она в 2 раза ниже, чем в целом по экономике, это не позволяет обеспечить стартовый капитал для развития МСБ на селе.

В-седьмых, низкие темпы внедрения международных стандартов и аграрных технологий. Даже при бюджетной поддержке сельского хозяйства эффективность его остается умеренной.

Выделим положительные достижения в развитии сельскохозяйственной кооперации в РК:

- присвоение правового статуса коммерческой организации сельскохозяйственным кооперативам позволило распределять прибыль кооператива пропорционально вкладу каждого участника между его членами;

- предоставление сельхозкооперативам господдержки в виде субсидий, льготного кредитования и налогообложения стимулировало объединение малых форм хозяйствования;

- желание объединиться побудило к активной защите своих интересов и открытию собственного бизнеса.

Однако, несмотря на наличие правовой базы (Закон РК «О сельскохозяйственных кооперативах», 2015г.), финансово-кредитной поддержки государства, сельхозкооперативы еще не получили должного распространения и развития.

Среди проблемных вопросов, сдерживающих процесс сельхозкооперации, это:

- регистрация около 60% «фиктивных» кооперативов, организованных для получения государственных субсидий;

- установление плана создания сельхозкооперативов, способствующих увеличению их количества, а не повышению их эффективного функционирования (более 30% от зарегистрированных кооперативов фактически не осуществляют свою деятельность);

- отсутствие комплексной программы образования и профессиональной подготовки, свободного доступа к информационно-консультационным услугам;

- отсутствие регулирующих органов управления в виде союзов, ассоциаций, поддерживающих вторичные и третичные кооперативные организации, аудиторских союзов по проверке финансовой деятельности, что привело к неправильному учету, государственной регистрации и несправедливому налогообложению;

- отказ коммерческих банков кредитовать фермеров из-за неликвидных залогов, невысокой стоимости сельскохозяйственных активов и земель [12].

Заключение

Все перечисленные факторы сдерживают повышение качественных показателей роста сельхозкооперативов: производства сельхозпродукции, доходов производителей, развитие инфраструктуры и обеспечение основными средствами производства. В связи с этим для развития сельскохозяйственной кооперации в субъектах РК рекомендуем реализовывать меры по следующим основным направлениям:

- улучшить информационно-консультационное обслуживание и научное обеспечение, укрепить и развить систему подготовки кадров для сельскохозяйственной кооперации;

- сохранить приоритет в предоставлении субсидий до 50% на приобретение технологического оборудования и сельхозтехники;

- сократить количество документов, сроки рассмотрения заявки, изменить политику залогового обеспечения и облегчить процедуру льготного кредитования сельскохозяйственных кооперативов;

- разработать и реализовать в регионах РК пилотные проекты по развитию кооперационной цепочки на селе «от поля до прилавка» с целью формирования эффективного механизма продвижения продукции АПК по технологической цепочке «производство - хранение - переработка - транспортировка - сбыт».

Список литературы

References

[1] Аллахвердиев, А. И. Развитие форм кооперации в аграрном секторе АПК / А. И. Аллахвердиев. –М.: Экономика, 2003. – 253 с.

[2] Акимбекова, Г.У. Концепция развития сельскохозяйственной кооперации в Республике Казахстан / Г. У. Акимбекова. – Алматы: КазНИИЭАПКРСТ, 2013. – 56 с.

[3] Бюро Национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан [Электронный ресурс].-2020.-URL: <https://taldau.stat.gov.kz/ru/Search/SearchByKeyWord> (дата обращения: 23.02.2021).

[4] Инвестиции в АПК выросли на 17% за год [Электронный ресурс].-2020.-URL: <https://strategy2050.kz/ru/news/investitsii-v-apk-vyrosli-na-17-za-god/> (дата: обращения 26.02.2021).

[5] Сельское, лесное и рыбное хозяйство в Республике Казахстан 2015-2019: статистический сборник, Нур-Султан, 2020. -220 с.

[6] Кулиев, Э.А. Мировой опыт кооперации и интеграции в аграрном секторе / Э.А. Кулиев // Международный технико-экономический журнал.- 2013. -№2. -С. 25-29.

[7] Bijman, J., Iliopoulos C., Poppe K. et al. Support for Farmers' Cooperatives. Executive summary. European Commission. Wageningen [Electronic resource].-2013.- URL: <http://edepot.wur.nl/245007> (date of access: 26.02.2021).

[8] Черняков, Б.А. Фермерский кооператив из штата Айова / Б.А. Черняков // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. -2004. -№ 5. -С. 57-60.

[9] Выступление Главы государства на заключительном заседании Государственной комиссии по чрезвычайному положению от 11 мая 2020 г. [Электронный ресурс].-2020.-URL: https://www.akorda.kz/ru/speeches/internal_political_affairs/in_speeches_and_addresses/vystuplenie-glavy-gosudarstva-na-zaklyuchitelnom-zasedanii-gosudarstvennoi-komissii-pochrezvychainomu-polozheniyu (дата обращения: 01.03.2021).

[10] Мухышбаева, А. Аграрный сектор Казахстана: состояние и пути развития / А. Мухышбаева // Научный журнал «Казахстан. Спектр».- 2017.-N2 (80). -С.91-105.

[11] Асаубаев, Р. АПК-2020: борьба за субсидии и результат [Электронный ресурс].-2020.- URL: <https://ekonomist.kz/assaubayev/apk-subsidii-rezultat-gosprogramma/> (дата обращения: 01.03.2021).

[12] Акимбекова, Г.У. Во главу угла – развитие сельскохозяйственной кооперации в АПК Казахстана [Электронный ресурс].-2020.-URL: <https://bossagro.kz/vo-glavu-ugla-razvitiye-selskoxozyajstvennoj-kooperacii-v-apk-kazaxstana/> (дата обращения: 01.03.2021).

[1] Allahverdiev, A. I. (2003). Razvitie form kooperacii v agrarnom sektore APK [Development of forms of cooperation in the agrarian sector of the agro-industrial complex]. M.: Ekonomika, 253 p. [in Russian].

[2] Akimbekova, G.U. (2013). Konceptcia razvitiya sel'skoxozaistvennoi kooperacii v Respublike Kazahstan [The concept of the development of agricultural cooperation in the Republic of Kazakhstan]. Almaty: KazNIIEAPKiRST LLP. 56 p. [in Russian].

[3] Byuro Nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskemu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazahstan [Elektronnyj resurs]. [Bureau of the National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan]. - 2020 - Available at: <https://taldau.stat.gov.kz/ru/Search/SearchByKeyWord> (date of access: 23.02.2021) [in Russian].

[4] Investitsii v APK vyrosli na 17% za god (2020) [Elektronnyj resurs]. [Investments in agribusiness increased by 17% over the year]. - 2020 - Available at:<https://strategy2050.kz/ru/news/investitsii-v-apk-vyrosli-na-17-za-god/> (date of access: 26.02.2021) [in Russian].

[5] Sel'skoe, lesnoe i rybnoe hozyajstvo v Respublike Kazahstan 2015-2019: statisticheskij sbornik (2020) [Agriculture, forestry and fisheries in the Republic of Kazakhstan 2015-2019: statistical collection]. Nur-Sultan, 220 p. [in Russian].

[6] Kuliev, E.A. (2013). Mirovoj opyt kooperacii v agrarnom sektore [World experience of cooperation and integration in the agricultural sector]. Mezhdunarodnyj tekhniko-ekonomicheskij zhurnal. – International Technical and Economic Journal, 2, 25-29 [in Russian].

[7] Bijman J., Iliopoulos C., Poppe K. et al. (2013). Support for Farmers' Cooperatives. Executive summary. European Commission. Wageningen.- 2013 - Available at: <http://edepot.wur.nl/245007> (date of access: 26.02.2021) [in English].

[8] Chernyakov, B.A. (2004). Fermerskii kooperativ iz htata Aiova [Farmer's cooperative from the state of Iowa]. Ekomika sel'skoxozyajstvennyh i pererabatyvayushchih predpriyatij – The economy of agricultural and processing enterprises, 5, 57-60 [in Russian].

[9] Vystuplenie Glavy gosudarstva na zaklyuchitel'nom zasedanii Gosudarstvennoj komissii po chrezvychajnomu polozheniyu ot 11 maya 2020 g. (2020) [Elektronnyj resurs] [Speech of the Head of State at the final meeting of the State Commission on the State of Emergency of May 11, 2020]. - 2020 - Available at: https://www.akorda.kz/ru/speeches/internal_political_affairs/in_speeches_and_addresses/vystuplenie-glavy-gosudarstva-na-zaklyuchitelnom-zasedanii-gosudarstvennoi-komissii-po-chrezvy-chainomu-polozheniyu (date of access: 01.03.2021).

[10] Muhyshbaeva, A. (2017). Agrarnyj sektor Kazahstana: sostoyanie i puti razvitiya [The agrarian sector of Kazakhstan: the state and ways of development]. Nauchnyj zhurnal «Kazahstan. Spektr – Scientific journal “Kazahstan. Spectrum”, 2 (80), 91-105 [in Russian].

[11] Asaubayev, R. APK-2020: borba za cybsidii i rezyltat. [APK-2020: struggle for subsidies and results]. – 2020 - Available at: [https://](https://ekonomist.kz/assaubayev/apk-subsidii-rezultat-gosprogramma)

ekonomist.kz/assaubayev/apk-subsidii-rezultat-gosprogramma (date of access: 01.03.2021).

[12] Akimbekova, G.U. Vo glavy ygla – razvitie sel'skohozaistvennoj kooperacii v APK Kazahstana [At the forefront – the development of agricultural cooperation in the agro-industrial complex of Kazakhstan]. – 2020 - Available at: <https://bossagro.kz/vo-glavu-ugla-razvitie-selsko-xozyajstvennoj-kooperacii-v-apk-kazahstana/> (date of access: 01.03.2021).

Информация об авторах:

Абдыкалиева Жупаргул Шайласовна - **основной автор**; докторант Ph.D; старший преподаватель кафедры «Учет и финансы»; Жетысуский университет им. И.Жансугурова; 040000 ул. Жансугурова, 187а, г.Талдыкорган, Казахстан; e-mail: zabdykalieva@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-7673-4532>

Казиева Асель Негметовна; кандидат экономических наук; сташий преподаватель кафедры «Юриспруденция»; Казахский национальный педагогический университет им. Абая; 050010 пр. Достык, 13, г.Алматы, Казахстан; e-mail: assel01@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-7734-4667>

Маевский Дмитрий Павлович; кандидат экономических наук, доцент; ректор Омского государственного технического университета, г. Омск, Россия; e-mail: maevskiydp@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-0533-7609>

Авторлар туралы ақпарат:

Абдыкалиева Жупаргул Шайласовна - **негізгі автор**; Ph.D докторанты; Есеп және қаржы кафедрасының аға оқытушысы; І.Жансүгіров атындағы Жетісу университеті; 040000 Жансүгіров көш., 187а, Талдықорған қ., Қазақстан; e-mail: zabdykalieva@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-7673-4532>

Казиева Әсел Негметовна; экономика ғылымдарының кандидаты; құқықтану кафедрасының аға оқытушысы; Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті; 050010 Достық даңғылы, 13, Алматы қ., Қазақстан; e-mail: assel01@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-7734-4667>

Маевский Дмитрий Павлович; экономика ғылымдарының, доценті; Омск мемлекеттік техникалық университетінің ректоры, Омск қ., Ресей; e-mail: maevskiydp@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-0533-7609>

Information about authors:

Abdykaliyeva Zhupargul – **The main author**; Ph.D student; Senior Lecturer of the Department of Accounting and Finance; I. Zhansugurov Zhetysu University; 040000 Zhansugurov st., 187a, Taldykorgan, Kazakhstan; e-mail: zabdykalieva@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-7673-4532>

Kaziyeva Assel Negmetovna; Candidate of Economic Sciences; Senior Lecturer of the Department of Jurisprudence; Abai Kazakh National Pedagogical University; 05001013 Dostyk ave., Almaty, Kazakhstan; e-mail: assel01@mail.ru; <https://orcid.org/0000-0002-0181-2962>

Mayevsky Dmitry Pavlovich; Candidate of Economic Sciences, Associate Professor; Rector of Omsk State Technical University, Omsk, Russia; e-mail: maevskiydp@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-0533-7609>

ПРОБЛЕМЫ АГРОРЫНКА

Правила оформления статей для публикации в журнале
смотреть на сайте <https://www.jpgra-kazniiark.kz>

Редакторы: И.С. ТАИПОВА, К.О. ОМИРГАЛИЕВА
Компьютерная верстка Ж.С. ДОСУМОВА

Подписано в печать 25.06.2021 г.
Формат 60x84 1/8. Бумага офсетная.
Объем 22,1 усл. п.л., 19,3 уч.изд.л.
Тираж 300 экз. Заказ № 221.
Отпечатано в КазНИИ экономики АПК и РСТ

Адрес редакции:
Казахстан, 050057, г. Алматы, ул. Сатпаева 30 «б»
тел.: 245-35-87; 245-36-20, fax: 245-36-07
E-mail: kazniiark@mail.ru